

SZEGEDI
MÚZEUMI KIADVÁNYOK

VERÖFFENTLICHUNGEN DES MUSEUMS IN SZEGED

SZERKESZTI – HERAUSGEGEBEN VON
CSALLÁNY DEZSŐ

I. 12.

1943.

MOÓR ELEMÉR

A MAGYAR ŐSTÖRTÉNET
FŐPROBLÉMÁI

ELEMÉR MOÖR

DIE HAUPTPROBLEME
DER UNGARISCHEN URGESCHICHTE

(MIT DEUTSCHEM AUSZUG)

SZEGED, 1943

KIADJA – VERLAG
SOMOGYI KÖNYVTÁR ÉS VÁROSI MÚZEUM, SZEGED

SZEGED VÁROSI NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓ RT
Felelős üzemvezető ; Klenóczky József

TARTALOM

	Lap
I. <i>Bevezetés</i>	
1. A népnevek magyarázatának lehetőségei	5
2. Vámbéry tanainak felújítása és az ahhoz kapcsolódó vita	7
II. <i>A régi magyarok életformája és a törökség</i>	
1. Kapcsolatban volt-e a régi magyarok nomadizáló állattenyésztése a halászzattal?	14
2. A nomád életforma nyelvi emlékei és a magyar-török viszony -17	
3. Miért valószínűtlen a török – magyar nyelvcsere feltevése nyelvi okokból?	22
III. <i>A török származás bizonyosságainak tekinthetők-e a magyarságra átruházott keleteurópai népnevek?</i>	
1. A magyarok hun neve	24
2. Van-e őstörténeti jelentősége a magyarságra átruházott onogur népnévnek?	
a) Az onogurok és az őket elűző szavirok őshazája	25
b) Miért nem helyezhető Nyugatsibériába a magyarság őshazája?	32
c) Tartózkodott-e a magyarság a Kubán mellékén?	38
3. A <i>Σάβαρτοι ασφα.Αο₁</i> elnevezés eredete	45
4. A <i>Τοῦρκοί</i> elnevezés jelentősége	50
5. Baskírok és Julianus magyarjai	53
IV. <i>A magyar őshaza és a levedlai honfoglalás</i>	58
V. <i>A magyar törzsszövetség kialakulása</i>	
1. A magyar törzsnevek törökös magyarzatai	64
2. Milyen nyelven beszélt az a nép, amely a Káma mellékén a lótenyésztést meghonosította?	67
3. A magyar népnév mint az egykori exogamia emléke	75
VI. <i>Összefoglalás és utószó</i>	83
VII. <i>Német kivonat (Deutscher Auszug)</i>	91
VIII. <i>Térképvázlat</i>	96

I. Bevezetés

1. A népnevek magyarázatának lehetőségei

A magyar törzsi szervezet kialakulása lényegileg a magyar nemzet megszületését jelenti, ezért ez a kérdés a magyar őstörténet legjelentősebb problémájának tekintendő. Mivel pedig a régi magyar törzsneveket ismerjük, sokan azt hiszik, hogy e nevek nyelvészeti magyarázatával a törzsi szervezet kialakulására vonatkozólag már mindent megtudtunk, ami egyáltalán megtudható. Ha tehát a nyelvészek azon az állásponton vannak, hogy ezek a nevek török eredetűek, akkor a probléma lényegileg szerencsésen megszűnt probléma lenni, mert hisz ebben az esetben nyilvánvaló, hogy a régi magyar törzsi szervezet, vagyis a magyar nemzet török eredetű. E felfogás nem kisszámú képviselői természetesen többnyire nem nyelvészek, s így azt látszanak hinni, hogy a hozzáértők minden nyelvészeti kérdésben legalább is olyan határozottsággal és biztosan alkothatnak ítéletet, mint például a nyelvhelyesség kérdésében bárki, aki egy bizonyos nyelven ért és beszél. Ez természetesen nincs így; de különösen a nevek eredetére vonatkozó egy bizonyos nyelvészeti felfogás értékelése tekintetében nem lehetünk ennyire optimisták, különösen, ha egy kissé közelebbről is megismerkedtünk már a névmagyarázat lehetőségeivel.

Kétségtelen ugyanis, hogy minden nyelvi közösség szókincséből és névanyagából ép a nép- és törzsnevek a legnehezebben magyarázható nyelvi jelenségek, amiért is ezek körül van mindenütt a legtöbb vita. Ez könnyen érthető. A közneveknél ugyanis a szómagyarázót támogatja a jelentés, ennek ellenére sok esetben mégis mennyi küszködés után sikerült csak egy-egy szó eredetére vonatkozólag a helyes magyarázatot megtalálni; a nevek magyarázója azonban csak formális nyelvi szempontokra lehet tekintettel, mert hisz a nevek jóformán csak hangbeli jelképek, úgyhogy jelentésüket a legtöbb esetben nem ismerjük, illetve amelyeknél ismerjük, azok többnyire már nem is szorulnak semmiféle magyarázatra. -- A helynevek magyarázóját még csak támogatja a településtörténet és egy bizonyos irányba utalják a már ismert szomszédos helynevek, valamint az a körülmény, hogy ugyanaz a név az ország területén rendszeren több változatban is megvan, úgyhogy valame-

lyiknél akad az eredetre vonatkozólag valami közelebbi támaszpont is. A népnevek magyarázatánál azonban általában még az ilyen jellegű mankók is hiányoznak, úgyhogy ezeknél a névmagyarázat a legtöbbször csak a név mai, vagy kedvezőbb esetben korábbi hangalakjára alapozhatja fejtegetéseit. Illetve egy dologra még tekintettel lehet, sőt kellene is lennie – bár ép erről a népnevek magyarázóik gyakran megfélemlenek -, hogy t. i. egy név valamely nép vagy néprész saját neve-e vagy csupán mások által ráruházott névnek tekintendő-e. Történeti szempontból természetesen a saját név eredetének a megismerése a jelentősebb. Abból például, hogy mi a németeket a szlávok nyomán németeknek nevezzük, a német őstörténet szempontjából nem sok következik, – sőt ez inkább a magyarság története szempontjából bírhatna jelentőséggel -, de már a németek „népi” jelentésű saját nevébe az egységes német nép és kultúra megszületése mintegy bele van sűrítve. – Már csak ezért is hibás nyomon haladnak azok, akik a magyar őstörténet szempontjából döntő jelentőségű körülményt hajlandók például abban látni, hogy a németek minket a szlávok nyomán *Ungar* néven ismernek.

A népnevek magyarázatát illetőleg tehát első sorban is azt kell tudnunk, hogy milyen irányban kereshető valamely név eredete, fia ezt már tudjuk, akkor helyes magyarázatát esetleg meg is találhatjuk; fordított módon azonban semmiképpen nem járhatunk el, vagyis hogy először megállapítanánk bizonyos népnevek eredetét és azután az így nyert eredményből következtetnénk az illető nép vagy néprész származására. Mivel a jelentésre nem támaszkodhatunk a népnevek magyarázatánál, a formális szempontokra a legnagyobb gondot kell fordítani, vagyis tartózkodnunk kell attól, hogy ép a magyarázandó névnél kevés számú avagy kétes értékű adat alapján a rendestől eltérő kivételes hangfejlődéseket tegyünk fel. Mert hisz ha a legnagyobb gonddal járunk is el, tévedéseknek, -különösen az egy- és kétszótagú nevek tekintetében, amelyeknél t. i. esetleg sok homonymia kínálkozik – így is ki vagyunk téve. Ebben a vonatkozásban egy különös körülményre szeretném a figyelmet felhívni. Ha a német nyelv valamelyik etymologiai szótárát vesszük kézbe, azt tapasztaljuk, hogy csak elvétve akad bennük ismeretlen eredetűnek jelzett szó, ellenben a germán és német törzsnévek sorában több van ismeretlen eredetűnek jelezve, annak ellenére, hogy e nevek közül sokra már a Krisztus születése körüli időkből vannak adatok. Nálunk azonban ez fordítva van: etymologiai szótárainkban a köznevek nem csekély hányada ismeretlen eredetűnek van jelezve, ellenben a régi magyar törzsnévek eredetét, bár ezek elsőnek csak egy X. századi forrásban vannak említve, kivétel nélkül a legpontosabban ismerni véljük, úgyannyira, hogy e névmagyarázatokhoz még a magyarság kialakulására vonatkozólag is messzemenő következtetések fűződnek ...

A régi magyar törzsek politikai alakulatok voltak ugyan, de

mint ilyenek kétségtelenül egy bizonyos gazdasági életformának a vetületei. Tehát először is azt kell megállapítanunk, hogy mi volt a régi magyarság életformája, továbbá, hogy mikor, hol és milyen oldalról érkezett műveltségi hatások következtében alakult az ki. Ha ezt ugyanis már tudjuk, akkor nyilván azt is már tudhatjuk, hogy milyen népek körében kell keresnünk, illetve, hogy mely népek körében nem kereshetjük a régi magyarság gazdasági életformájának a gyökereit és egyúttal az annak megfelelő politikai szervezet alapjait, továbbá ezzel együtt a régi magyar törzsnevek eredetét.

2. Vámbéry tanainak felújítása és az ahhoz kapcsolódó vita

Bár jelenleg elsősorban a régi magyar törzsnevek törökös magyarázataira hivatkozva szokás a magyar népet török származásúnak tartani, a helyzet mégis az, hogy előbb volt meg a magyarság török származásának őstörténeti elmélete, azután jelentek meg a magyar törzsnevek törökös etymológiái. A magyar nép török származásának az elmélete tulajdonképp Vámbérytól való, aki azonban – amint ismeretes – még a magyar nyelv török voltát is vitatta. Bár tanaival meglehetősen nagy közönségsikere volt, ez utóbbi tanításával tudományos szempontból alaposan felsült, amikor az Akadémia nyelvészei Budenz vezetésével kritikai vizsgálat alá vették nyelvészeti tanításait. Ez a felsülés természetesen Vámbérynak a magyar nép származására vonatkozó tanításait is kompromittálta. Mégis ezek a tanítások meglehetősen hamar megérték renaissanceukat, sőt a sors iróniája következtében ép akadémiai nyelvészek voltak azok, akik az első világháború utáni években némileg modernizált alakban újra forgalomba hozták Vámbérynak a magyar nép török származására vonatkozó elméletét. Erre az ösztönzést tulajdonképp Hóman Bálintnak a nyelvészekhez együttműködésre vonatkozó felszólítása adta meg. Hóman felfogása szerint t. i. a pozitivistáktól történetírás tévesen tulajdonított volna semmi vagy kevés forrásértéket középkori elbeszélő kútfőinknek a magyarság származásának és honfoglalásának kérdésében; véleménye szerint elsősorban is nyelvészek lettek volna hivatva a középkori krónikáknak „hitelet” kimutatni. Ebből a történész-nyelvész együttműködésből azután Vámbéry tanításainak felújítása olyanformán jött létre, hogy a Magyar Nyelv című folyóirat körül csoportosult nyelvészek a bizonyítandó tételt lényegileg bizonyítottak is vették és mindazt egybe igyekeztek gyűjteni, – csak hogy meglehetősen hiányos kritikával – ami nyelvészeti tekintetben a krónikák előadásának hitelét igazolni látszott. Mivel pedig a Hunkrónika a hunokat és magyarokat testvérnépnek mondja, ezért ennek az előadásnak a „hitelessége” a legegyszerűbben Vámbérynak a magyarság származására vonatkozó tanításainak a felújításával látszott igazolhatónak, amennyiben már Zeuss óta, sőt talán már a

XVIII. század óta tudományos körökben általánossá vált az a felfogás, hogy a pontusi hunok nyelviileg és ethnikaileg törökök voltak.

A felmerült kérdések körül azonban csakhamar élénk, sőt némely vonatkozásban nagyon is heves vita fejlődött ki, amit egyéni adottságokon kívül főleg az a körülmény idézett elő, hogy a szembenálló felek között nemcsak a vitatott kérdések tekintetében voltak mélyreható tárgyi ellentétek, hanem a módszer és a tudományról való felfogás tekintetében is.¹ Ilyen esetekben azonban nemcsak nálunk, hanem kevesebb temperamentummal rendelkező népek körében is élessé szoktak a tudományos viták válni. Ennek ellenére ez a vita – bár annak egyik résztvevője voltam, annyit róla most már teljesen tárgyilagosan mégis megállapíthatok – lényegesen hozzájárult bizonyos őstörténeti és településtörténeti, sőt kútfőkritikai és művelődéstörténeti kérdések tisztázásához.

Tulajdonképp nem is egy, hanem öt egymással többé-kevésbé összefüggésben lévő kérdéscsoport körül merültek fel ellentétek. Ezek a kérdéscsoportok a következők: 1. Volt-e magyar hunmonda és hunhagyomány? 2. Milyenek voltak Magyarország települési és népiségi viszonyai a honfoglalás korában és „hiteles”-nek tekinthető-e ebben a vonatkozásban az Anonymus előadása? 3. Hová tartoztak népi és nyelvi tekintetben azok a nomád népek, amelyek a népvándorlás korában kisebb-nagyobb szerepet játszottak Keler- és Középeurópa történetében? 4. Mi a jelentősége a magyar őstörténet szempontjából a magyar nyelv régi török jövevényszavainak? 5. A fenti kérdésekhez kapcsolódóan: mit gondoljunk a magyar nép eredetéről?

Mielőtt a magyar törzsi szervezet kialakulása feltételeinek és körülményeinek megvizsgálására áttérnék, előbb még az olvasói az említett vitakérdések tekintetében elfoglalt álláspontomról röviden tájékoztatni szeretném. Erre már csak azért is szükség van, mert ezek a kérdések kisebb-nagyobb mértékben kapcsolatban vannak tulajdonképeni tárgyunkkal is.

Az állítólagos magyar hunmonda és hunhagyomány kérdése tisztázottnak tekinthető.² Megállapítást nyert ugyanis, hogy a magyar hunkrónikának és Turóczinak előadásai nyomán valami autochton magyar hunmondának a megléte nem tehető fel, mert a krónikákban ténylegesen mondai eredetűnek csak az a kevés tekinthető, ami a német hősköltészet termékeiből valószínűleg magyar költői művek közvetítésével jutott a krónikások tudomására.³ A hun-

¹ A vita lefolyásáról behatóan tájékoztat „A második ugor-török háború” című cikkem: NNy. XI. pótfüzet 27-52.

² A legfontosabb hozzászólások és szempontok összefoglalását I idézett cikkemben: NNy. XI. pótfüzet 29-32.

³ V. ö. erre vonatkozólag „Die -deutschen Spielmannstoffe in Ungarn” (UJb. V. 252) és „Die Anfänge der höfischen Kultur in Ungarn” (UJb. XVII. 57-86) című tanulmányaimat.

krónikában minden más részint latinnyelvű középkori forrásokból származik, részint a krónikások félreértéseinek és önkényes kombinációinak a terméke. A középkori magyar klerikusok a magyar népet csak azért tartották a hunokkal egy eredetűnek, mert a külföldi deáknyelvű irodalomban a magyarokat is hunokként emlegették, aminek azonban csupán az a magyarázata, hogy a *hun* népnév a népvándorlás korában Európában „lovasnomád” jelentésben jóformán már köznévvé vált. Az pedig szintén kimutatható, hogy a külföldi középkori kútfőkbe a magyar-hun azonosságnak a gondolata semmiképp sem valami magyar hagyományból merítő író révén került, sőt kimutatható az is, hogy a magyar király udvarában IV. Béla korában a magyar-hun azonosságról és Attiláról, mint az Árpádok őseről mit sem tudtak. Hogy az Árpádok a keresztény korszakban is tisztelték és becsülték pogánykori őseik között a legkiválóbbakat, azt legjobban Álmos, Árpád és Géza Árpád-hercegek nevei tanúsíthatják: Attilának az állítólagosán feltételezett ősnak azonban *egy* Árpád-herceg sem viselte a nevét...

A krónikások a hunokat a magyar nép őseinek első sorban is akéért vállalták el, mert így lehetővé vált a magyar honfoglalás legitimitását igazolni; továbbá ily módon sikerült az Árpádok részére Attilában *egy* elfogadható őst találni: a magyar hagyományban emlegetett madárős ugyanis nem igen nyerhette meg a klerikusok tetszését.⁴

Az állítólagos hun-magyar kapcsolatoknak vagy a feltételezett magyar hunhagyománynak – ha nem tévedek – Németh Gyulán kívül senki sem látszik már jelentőséget tulajdonítani. De Németh Gyula e tárgyra vonatkozó legújabb cikkének a mondatai is valósággal botladoznak egymásban,⁵ hogy végül is kijelentse:

⁴ Mivel a kiterjesztett szárnyú sas (turul) tulajdonkép a Nap jelképe volt, lehetséges, hogy a pogány felfogás az Árpádokat a Nap (isten) leszármazottainak tekintette.

⁵ Ezt írja például (Attila és a hunjai, 1940, 260): „Hogy a magyarok valaha a hunokról és Attiláról tudomással bírtak, sőt hogy valaha megvolt náluk a hunokkal való származási kapcsolat tudata, abban szerintem kételkedni nem lehet”. Ez elég határozott kijelentés ugyan, csak hogy a következő mondat^ már így hangzik: „Legfeljebb azt lehet mondani, hogy ez a tudat a magyarságnál a honfoglalás kora körül már nem élt”. Talán e mondat megfogalmazása előtt írójának eszébe ötlött, hogy a magyarban a hunkirály neve tudós eredetű és hogy ilyen eredetűnek kell a középkori magyar hunkrónikában a hunok nevének is lenni, mert hisz a régi magyar nyelvben *ft*-val szó nem kezdődött... Az előbb idézett mondatban kifejezésre jutott kételyt azonban Németh Gyula – úgy látszik – mégis túlságosan messzemenőnek érezte, mert hamarjában így folytatta: „.....de ezt nem lehet bizonyítani (egyszóval Németh szerint a negatívumot kellene bizonyítani), – ellenkezőleg bizonyos körülmények arra vallanak, hogy a magyaroknál a hunokkal és Attilával való kapcsolat tudata a honfoglalás idején is megvolt”. Sajnos Németh Gyula cikkének további e tárgyra vonatkozó nagyon homályosan megfogalmazott mondataiból nem sikerült megállapítanom, hogy milyen körülmények látszanának ezt a sejtelmet támogatni. Annyi mindenesetre Németh előbb idézett szavaiból is megállapítható, hogy nála a magyar hunhagyomány feltevését tulajdonkép a kívánság dajkálta, de annak a tényekhez és a valósághoz már nem sok köze van.

„Egy azonban kétségtelen (!?), és ez az, hogy a magyarok ebben az időben (a feltételezett Urai-vidéki őshazában) már jól ismerték – legalább is hírből a hunokat”. Ez bizony hun-magyar kapcsolatnak meglehetősen szerény; ezért Németh – hogy az autochton magyar hun-hagyomány fikcióját valamennyire megmentsse – végül is azt kénytelen feltenni, hogy a magyarok valami különösen rejtélyes módon a bolgároktól vették volna át a hun-származás tudatát.”

A következő tárgykörünkkel bizonyos összefüggésben lévő vitakérdés az Anonymus előadásának hitelességére, illetve ehhez kapcsolódóan első sorban is a honfoglaláskori Magyarország ethnikai viszonyaira vonatkozott.

Melich szerint – amint ismeretes – Keletmagyarország és Erdély lakói a honfoglalás korában nem szlávok, hanem azok a dunai bolgártörökök lettek volna, akiket ő az Anonymus Bulgari et Sclavi kifejezése alapján igyekezett a helynevekből kimutatni. Ebben az esetben a magyarok nyilván tőlük vehették volna át a dunai protobulgároknak Gombocz által feltételezett hun hagyományait. Kitűnt azonban,⁷ hogy Melichnek a helynevekhez kapcsolódó nyelvészeti érvelése nem volt helytálló; sőt bebizonyosodott, hogy Keletmagyarország lakossága a honfoglalást megelőző időkben szlávokból, nem pedig az általa feltételezett bolgártörökökből állott. Az ezekre vontkozólag felhozott érvek elől kitérni semmiképp sem lehetett, úgyhogy azok hatása alatt Kniezsa kénytelen volt Melich tanításait már odamódosítani: lehet, hogy a honfoglalás korában Magyarország bizonyos vidékeinek volt bolgártörök lakossága is, ami azonban a helynevekből nyelvészeti érveléssel nem mutatható ki.⁸ Azonban alig hihető el, hogy még ilyen korlátozott feltevésre is

⁶ Mindenesetre különös, hogy amíg Gombocz Zoltán a dunai bolgároknál vélte egy teljesen laza homonymiára támaszkodva (*Ernach: Irnik*) valami hun-hagyomány meglétét feltételezhetőnek, addig Németh ezt a feltevést már a magyar nyelv ú. n. bolgártörök jövevényszavaival keveri össze. Amíg azonban a dunai bolgárokról vonatkozólag valami hunhagyomány feltevésének némi halvány történeti lehetősége tényleg megvan, addig ilyesmiről azokkal a keleteurópai bolgártörökökkel kapcsolatban, akiknek a nyelvéből származnak állítólag a magyar nyelv régi török jövevényszavai, már szó sem lehet. A hun nép maradványai ugyanis, akiket Pontus-melléki szállásaikról a Németh által ogur-népek néven emlegetett törzsek vetettek ki, 468-ban Ernach vezérlete alatt a byzanciak zsoldjában határvári minőségben letelepedtek Dobrudzsában (extrema minoris Scythiae). a dunai bolgárok ősei pedig ugyané tájon 685-ben átlépték a Dunát. Ha valaki lehetségesnek tartja, hogy ez alkalommal a dunai bolgárok átvették volna a hun határvári utódaitól azoknak feltételezett hagyományait, ez még csak hagyján; Németh Gyula azonban ezeket a feltételezett dunai bolgár hagyományokat a *bolgár* népnév felhasználásával a keleteurópai bolgároknak tulajdonítja, hogy ott révükön a magyaroknak elközvetítse, ami már nyilvánvaló szarvasokoskodás: „Ez a madár fogoly, tehát ez a madár rab” mintájára...

⁷ Idevonatkozó munkáim: Ungarische Flussnamen, Ujb. VI. 434-447; Die slawischen Ortsnamen der Theissebene, ZONF. VI. 1-37, 105-140; Bolgártörökök és szlávok és a Melich-féle helynévkutatás, Szeged, 1930.

⁸ Kniezsa István: Magyarország népei a XI. században. 1938, 435 (Szent István-émlékkönyv II.).

megvolna a történeti lehetőség, mert hisz a dunai protobulgárok a X. század folyamán már teljesen elszlávosodtak.

Bolgártörök vonatkozásban tehát a helynevekből sem a hun-krónika, sem az Anonymus hitelességét igazolni nem volt lehetséges; pedig az utóbbiról Melich olyan szilárdan meg volt győződve, hogy az Anonymus Blasii et Sclavi kifejezésének figyelembevételével a honfoglalás korára vonatkozólag még Erdélyben is oláh nyelvű lakosság ottlétét volt hajlandó feltételezni. P. mester a honfoglalás előtti Magyarországnak ethnikai viszonyaira vonatkozó tudását azonban nyilván csupán a saját kora népességi viszonyainak ismeretéből merítette, mert hisz ilyesmit sem a szóbeli hagyomány, sem esetleges töredékes írásos feljegyzések fenn nem tartottak volna. Ezért a krónikájában olvasható *Bulgari et Sclavi*,” valamint a *Blasi et Sclavi* kifejezések aligha lehetnek egyebek, mint kísérletek Magyarország szláv lakosainak csoportosítására; az Anonymus szerint ugyanis a honfoglalás korában Magyarországon volt még egy *Boemi et Sclavi*, sőt egy *Pannoni et Sclavi* népcsoport is. Arra azonban neki már igazán semmi oka, sem lehetősége nem lett volna, hogy – figyelemmel a *Boemi et Sclavi* kifejezésre – a honfoglalás előtti korra vonatkozóan cseh telepéseket keressen a Felvidéken, amikor ilyenek ott még a saját korában sem voltak; a *Pannonii* népnevet pedig már igazán semmiféle népre sem lehetne vonatkoztatni. Az Anonymus tehát Magyarország saját korabeli szláv lakosait, akikről feltette, hogy őseik már a honfoglalás előtti időkben itt laktak, négy népcsoportra osztotta. Erdélyben laktak szerinte az oláh-szlávok, az Alföldön a bolgárszlávok, a Felvidéken a csehszlávok, a Dunántúl pedig a pannonszlávok. A felosztásra gyaníthatólag az készítette, hogy valamennyire tudomása lehetett a magyarországi szláv népcsoportok közötti nyelvi eltérésekről; a *Csongrád* név értelmezése ugyanis világosan tanúsítja, hogy P. mester értett a szlávok nyelvén is.

Azok, akik bizonyos elgondolások érdekében az Anonymus „hitelességét” nyelvészeti érvekkel igazolni akarták, alapjában véve lehetetlen feladatra vállalkoztak; az ugyanis már eleve is teljesen valószínűtlen, hogy egy középkori krónikásnak a tudósítása a 300 évvel korábbi viszonyokról és eseményekről egyáltalán „hiteles” lehetne, mert hisz az ilyen jellegű középkori tudósítások egész Európában mindenütt a legkedvezőbb esetben is tényeknek, mende-mondáknak és egyéni kombinációknak vegyülékéből állanak. De különösen gyanús lehet számunkra a hitelesség szempontjából az Anonymus Gestája, aki t. i. előszavából kitetszőleg a leghatározottabban tudós művet akart nyújtani.

A harmadik kontroverz kérdés csoport – amint említettük – a Keleteurópában a népvándorlás korában szereplő lovas nomád népek népiségére vonatkozik. E tekintetben Vámbéry modern hí; veinek álláspontját Németh Gyula foglalta össze „A honfoglaló magyarság kialakulása” című tanulmányában. Ennek a lényege az,

hogyan az összes lovasnomád népek, amelyek Közép- és Keleteurópában a népvándorlás korában kisebb-nagyobb szerepet játszottak, ethnikailag és nyelvileg kivétel nélkül törökök lettek volna. Az ezzel szemben álló felfogást rendszeres alakban egy terjedelmes tanulmányomban fejtettem ki, amely remélhetőleg a közeli jövőben Németországban fog megjelenni.⁹ Az abban foglalt legfontosabb megállapításaim a következők: A törökség, valamint az ú. n. bolgártörökség őshazája nem Nyugatsibériában volt, ahol azt elméletei érdekében Németh Gyula keresi – az idevonatkozó érvei nem helytállóak, hanem Ramstedt kutatásainak figyelembevételével Keletázsiba helyezendő;¹⁰ arra nézve pedig nincs véleményeltérés, hogy az ú. n. uráli népek – vagyis finnugorok és szamojédok – őshazája Keleteurópa északi felében volt. Ebből az következik, hogy az eddig felmerült uráli és török szóegyeztetések vagy csak többé-kevésbé jó homonymiák lehetnek vagy legkedvezőbb esetben közös forrásból származnak. Bár azokat a körülményeket, amelyek a törökséget keletázsiai őshazájának elhagyására kényszerítették, közelebbről nem ismerjük, annyi kétségtelen, hogy vándorlásuk szükségszerűleg a nomád népek életfeltételeihez alkalmazkodott. Tehát nem tehető fel, hogy keletázsiai őshazájukból kiindulva végigrobogtak volna egész Ázsián, hanem valószínűleg csak a legközelebbi nomádnépet üzték el szállásairól, amely azután egy következő nép rovására igyekezett új életlehetőségekhez jutni. Így tehát ez a népvándorlási hullám Ázsia steppéin végighaladva, azokat a népeket sodorhatta Európába, amelyek eredetileg Nyugatsibériában laktak. Azok pedig irániak és tibetiek vagy rajtuk kívül esetleg még a palaeoázsiai népcsoportokhoz tartozó népek voltak. Azok a mongoloid típusú emberek, akik Nyugatsibériából iráni népek társaságában a Krisztus születése körüli időkben Európába sodródtak, a legnagyobb valószínűség szerint a tibetiek közé tartoztak, viszont török nyelven beszélő nomádok először az álavarak kötelékében kerültek Európába. – Annak sok értelme nem volna, hogy az itt előadottakra vonatkozólag bizonyításomat valamilyen vázlatos alakban ismeressem. Azt azonban könnyű belátni, hogyha az előbb ismertetett elmélet helyesnek bizonyul, akkor egyáltalán semmi lehetőség sincsen annak a feltevésére, hogy a magyar törzsnépek török eredetűek volnának, ami annyit jelent, hogy ebben az

⁹ Az eddigiek szerint a címe a következő lesz: „Überliefenien Namen von Stennenomadern der Völkerwanderungszeit als Sprachdenkmäler und Geschichtsquellen”.

¹⁰ Ebben a tekintetben legyen szabad emlékeztetnem arra a körülményre, hogy a mongol és *török* nyelvek között a hasonlóság sokkal nagyobb, mint az egyes indogermán nyelvcsaládok vagy a magyar és finn nyelv között; már ez okból is képtelenség az a feltevés, hogy a törökség őshazája nem a mongoloké közelében lett volna vagy hogy a törökök ősrégi időkben váltak volna ki az ú. n. altáji népek közösségéből. E nép- és nyelvcsoporthoz „altáji” elnevezése az újabb kutatások eredményeinek figyelembevételén alapján tulajdonképp helytelen, illetve idejét múltnak tekintendő.

esetben a törökségnek semmiképpen sem tulajdoníthatnánk a magyar nemzet kialakulásában valamilyen alapvetően fontos szerepet. Mivel azonban semmikép sem helyes – bár ez a gyakorlat újabban nagyon elterjedt – elméleteket elméletekre tornyosítani, a következőkben más szempontokból is meg akarjuk vizsgálni annak a lehetőségét, hogy török eredetűeknek tekinthetők-e a magyar törzsnévek. Minthogy a magyar törzsi szervezet kialakulása a magyar őstörténet központi problémájának tekinthető, a magyar nép eredetére vonatkozó vitakérdésről a következőkben bőven lesz szó, úgyhogy semmi szüksége sincs annak, hogy az erre vonatkozó nézeteket előzetesen vázoljam. – Mielőtt azonban tulajdonképeni tárgyunkra áttérnénk, helyénvalónak látom annak körvonalazását, hogy a magyar nyelv régi török jövevényszavaira vonatkozó felfogásom milyen lényegesebb pontokban – amelyeknek t. i. bizonyos mértékben őstörténeti, jelentőségük is van – tér el Gomboczétól, akinek idevonatkozó nézeteiben azonban az összes törökpártiaknak nevezhető nyelvészek is osztoznak. Ezek tehát a következők:¹¹ Téves Gombocznak az az előleges feltevése, hogy a magyar nyelvnek a hangrendszere a török jövevényszavak felvétele korában már teljesen megegyezett volna az emlékekből is ismert ómagyar nyelv hangrendszerével. Felfogásunk szerint t. i. az ómagyar nyelv hangrendszere csak a honfoglalás után a 10. század folyamán alakult ki; előzetesen azonban még közelebb állott az ugor koréhoz jobban hasonlító ősmagyarnek nevezhető hangrendszerhez. – 2., Régi török jövevényszavaink, – csakhogy számuk kevesebb, mint amennyit közéjük szokás sorolni, – nem valami egységes török nyelvi alapformából valók, hanem több török nyelvi rétegből származnak, sőt vannak közöttük mongol eredetűek is. – 3. Nem szükségszerűleg bolgártörök eredetűek azok a jövevényszavak, amelyekben a köztörök z-nek és s-nek a magyarban r és l felel meg; a köztörök z és s ugyanis korábbi r'-ből és l-ből fejlődött, amely hangoknak a magyarban r és l felel meg.¹² Ehhez még azt a megjegyzést fűzhetem, hogy Markwart álláspontjához csatlakozó felfogásom szerint, amelyet részletesen hivatkozott német nyelvű tanulmányomban fejtek ki, az ú. n. köztörök jellegű nyelvek csak időszámításunk VI. százada után alakultak ki.

¹¹ V. ö. Moór Elemér: A magyar nyelv régi török és mongol jövevényszavai nyelvtörténeti szempontból. NNy. XI. 1-61.

¹² Hogy mennyire súlyos érvek szólnak eme általam is képviselt felfogás mellett, amelyet tudomásom szerint elsőnek Ramstedt hangoztatott, azt a legegyszerűbben egy idézzel jellemezhetem, amelyet erre vonatkozólag a minap Ligeti Lajosnak egy tudománynépszerűsítő cikkében olvastam: „Ramstedt és Poppe felfogásához csatlakozott élete utolsó éveiben Gombocz Zoltán is” (Ligeti Lajos szerk. A magyarság őstörténete, 1943, 43).

II. A régi magyarok életformája és a törökség

1. Kapcsolatban volt-e a régi magyarok nomadizáló állattenyésztése a halászattal?

A régi magyarság gazdasági viszonyairól és életformájáról a leghatározottabban Bölcs Leó császár taktikájának abból a megjegyzéséből alkothatunk magunknak fogalmat, hogy a magyarok nemzetségek és ágak szerint elszéledve legeltetik lovaikat. Ez ugyanis más szavakkal azt jelenti, hogy nomádok voltak, amint-hogy mindig lovak voltak az eurázsiai nomádoknak nevezett vándorló állattenyésztő népek legfontosabb nyájállatai.

Újabbban a nomád terminust a régi magyarsággal kapcsolatban sokan nem szívesen hallják és ezért mindenképpen azt igyekeznek a köztudatba belevinni, hogy őseink félnomádok lettek volna. Ennek a törekvésnek, amint arra Cs. Sebestyén Károly is már rámutatott,¹ elsősorban is érzelmi alapja van; mivel t. i. a közönség általában nem ismeri a nomád-pásztorok életformáját, sokan Cs. Sebestyén Károly szavai szerint: „a cigányokra és a balkáni pásztorokra gondolva, lealacsonyítónak, szégyenletesnek tartják azt, ha a világ arról szerez tudomást, hogy őseink nomádok voltak. Mivel pedig ezt egészen letagadni mégsem lehet, legalább enyhíteni vélik a szerintük szégyelni való állapotot azzal, hogy a magyarokat félnomádokká teszik.” Persze a vándorcigányok egyáltalán nem is nomádok, hanem kóborló élősdiek, viszont a nomádokat nem valami kóborlási hajlam, hanem a természeti adottságok kényszerítik bizonyos évenként *szabályszerűen* ismétlődő és általában ugyanazon a területen lefolyó vándorlásokra. Az eurázsiai steppéken ugyanis az állattenyésztő pásztorok a vízhiány következtében nem hagyhatták el nagyobb távolságra a folyók mellékét, ezért kénytelenek voltak tavasszal rendszeren a folyók torkolata közelében fekvő téli szállásaikról kiindulva nyájaikat a folyók mentén haladva terelni, hogy a felső folyás vidékén elérjék nyári szállásaikat, ahonnan azután az ősz elején visszafordultak. Az életnek ilyen szabályszerű ütemben való lefolyása, továbbá az a körülmény, hogy a nomádok legfőbb kincsét, állataikat aránylag könnyű volt elrabolni, bizonyos szervezkedést tett szükségessé, amelynek alapvonalait minden nomád népnél megtalálhatjuk anélkül természetesen, hogy minden esetben valami átvételre kellene gondolnunk.

Bár a nomádnépek szervezete szükségszerűleg is katonásabb és így az egyének szempontjából hatályosabb volt, mint a primitív földművelő népeké, azonban a bölcs előrelátásnak azt a fokát mégsem érte el, amit sokan tulajdonítanak neki. Így bizony nem azért maradtak egyes nomád törzsek között pusztán bizonyos terüle-

¹ V. ö. erre nézve Cs. Sebestyén Károly „A honfoglaló magyarság földművelése” c. cikkét: NNY. XI. 63-74.

tek, hogy ily módon akadályozzák meg a törzsek közötti összeüt-közéseket, hanem a vízhiány tette lehetetlenné bizonyos területek felhasználását. Így tehát semmi valószínűsége sincs annak, hogy a régi magyar törzsek magyarországi elhelyezkedésük alkalmával pusztán hagytak volna bizonyos területeket, vagyis „törzselváiasztó gyepüket” létesítettek volna, amint ezt az előbbi jelenség téves értelmezése nyomán szintén fel szokás tenni.

Sokan talán azért tartják a régi magyarokat félnomádoknak, mert kétségtelenül volt földművelésük is. Ha azonban csak azokat az eurázsiai vándor-állattenyésztő népeket tartanok igazi nomádoknak, akik a földművelés semmiféle formáját sem ismerték, akkor bizony csak nagyon kevés ilyen nomád népet lehetne számbavenni. Az azonban természetes, hogy az a rétege valamely népnek, amely a nomadizáló állattenyésztéssel foglalkozott, ugyanabban az időben földművelő nem lehetett. A nomád állattenyésztéssel foglalkozók maguk legfeljebb csak a vetés munkáját láthatták volna el a téli szállások közelében, ahol a nomád népek szántóföldjei, lenni szoktak, a betakarítás munkája már a téli szálláson visszahagyott öregekre, gyengékre maradt. Többnyire azonban a föld megművelésével járó munkát teljes egészében olyan törzsek tagjaira szokták bízni, kik valami természeti csapás, vagy más valamilyen szerencsétlenség következtében elvesztették legfőbb kincsüket, állataikat, tehát elszegényedtek, vagy pedig leigázott földműves jobbágynépekre.² Az azonban nem kétséges, hogy az állattenyésztő nomád a földművest és munkáját mindig és mindenütt lenézte.

Az eurázsiai steppek nomádjai téli szállásaikat természetszerűleg azért helyezték folyók mellé, hogy állataik itatását könnyen elláthassák. De meg a folyók melléke bokraival, szakadékos helyeivel embernek, állatnak valamennyire védelmet is biztosított a fagyos téli szélviharokkal szemben. Télen tehát a magyarok nem a halászat kedvéért húzódtak a folyók közelébe, ahogy pl. Regino is gondolta, hanem mivel a téli szállásaiknak ilyen módon való elhelyezését a déloroszországi steppen megszokták, ahol azt a természeti és földrajzi viszonyok követelték meg. Regino és az arab geographusok e félreértésének következtében kezdtek azután ethnographusaink és nyomukban történészeink a halászatban a régi magyarság egy jellegzetes foglalkozását látni, sőt újabban szokásba jött a halászatot csupán mint a török származásúnak gondolt magyarság közé keveredett ugor eredetű népelem jellegzetes ősfoglalkozását emlegetni. Hogy ezek a feltevések mennyire elhibáztak, azt legvilágosabban N. Sebestyén Irénnek az uráli népek halneveiről

² Ilyen viszony van manapság is a nomád arabok és a földműves fellachok jözött (v. ö. Buschan, *Illustrierte Völkerkunde* II/1, 370/71), de így gazdálkodtak J, legújabb időkig a kirgizek és a turkmenek is (Buschan i. m. H/1, 347). Elszegényedett altáji tatárok és mongolok szintén kénytelenek voltak áttérni a földművelésre a kalmük-chánok pedig elhurcolt szojon és tatár hadifoglyaikkal műveltették földjeiket (az utóbbi példák Cs. Sebestyén Károly nyomán: NNy. XI. 71).

szóló fejtegetései tanúsíthatják,³ ezekből ugyanis kitűnt, hogy a magyarban összesen négy finnugor eredetű hálnév akad,⁴ de ezek közül is hiányoznak a Fekete-tengerbe ömlő folyók legértékesebb halainak (a tok-féléknek és harcsának) finnugor eredetű elnevezései. Hogy a három-négy finnugor eredetű hálnév milyen feltűnően kevés és hogy ennek a negatívumnak milyen nagy jelentősége van a magyar őstörténet szempontjából is, annak megvilágítására a legalkalmasabb a magyar szótörténet egy másik tényére hivatkozni; arra, hogy nyelvünknek 200 egynéhány régi török jövevényszava között három jelesebb hálnak a neve is akad (ezek: *tok*, *sőreg* és *süllő*). A halászatot pedig már *igazán* nem lehetne valami török ősfoglalkozásnak megtenni... Hogy pedig a régi magyarok nem voltak halásznép, azt a felhozottakon kívül a leghatározottabban még a halászati eszközök magyar elnevezései tanúsítják, amelyek t. i. túlnyomó többségükben szláv eredetűek, aminthogy a magyar halászati módszerek is általában szlávoknak mondhatók, amint ez már Jankó vizsgálataiból is kitűnt; de ezt tanúsítják nyelvünknek a vízi életre vonatkozó feltűnően nagyszámú szláv jövevényszavai is.

Ezzel magyarázhatjuk, hogy a magyar nép – amint erre Cs. Sebestyén Károly is rámutatott – sem a jelenben, sem a múltban nem volt halevő, hanem ínséges időktől eltekintve csak egyházi ráhatásra a középkor folyamán kapott rá némileg a halevésre.⁵ Ennek ellenére a halászatot, mint feltételezett magyar ősfoglalkozást a múltban már annyit emlegették és emlegetik ma is, hogy ez a téves nézet már valósággal meggyökeresedett. Ezért gyaníthatólag még nagyon sok idő fog eltelni, amíg a halászatnak a régi magyarság gazdaságában való jelentéktelenségére vonatkozó helyes felfogás történéseink fejtegetéseiben, valamint a különféle kézikönyvekben és tankönyvekben is érvényesülni fog.

Vannak, akik úgy képzelik el a honfoglaló magyarok társadalmát, hogy annak csupán a török eredetűnek tartott egyik fele lett volna „harcias” nomád, míg az ugor eredetűnek vélt másik fele valami „békés” halász-vadász népség lett volna⁶ Arról, hogy

³ N. Sebestyén Irén: Az uráli nyelvek régi_ halnevei. Ny. K. XLIX. 1-97.

⁴ Ezek: *keszeg*, *ön*, *menyhal* és *tathal*. – Úgy látom azonban, hogy ebből a jegyzékből a *menyhal* neve törlendő, mert e hálnak szláv nyelvekben (például csehben, oroszban is) *men* a neve (az elnevezésnek más indogermán nyelvekben is vannak megfelelői); tehát a m. *menyhal* név annál inkább is szláv eredetűnek látszik, mert annak a hálnak a neve a lappban és finnben, amelyet a m. *menyhal* névvel szokás egybevetni, nem magashangú, ahogy várni lehetne, hanem mélyhangú, sőt nem is menyhalat jelent (v. ö. N. Sebestyén Irén i. h. 54 l.).

^{4a} V. ö. Moór, Eine Vorrichtung der ung. Sperrfischerei. UJb. VII. 139-143.

⁵ Cs. Sebestyén Károly: Az ősmagyarok halászata. Népr. Ert. XXVII. 106-108. – Egyik szegedi halászmester korábban nem győzött előttem eleget panaszkodni azon, hogy nem képes annyira olcsón adni a halat, hogy a szegediek rákapnának a halevésre s így a tiszai hálnak legjobb piaca – Budapesten van.

⁶ A régi magyar társadalom állítólagos „harcias” és „békés” csoportjainak ily módon való szembeállítására messzemenő következtetésekkel kapcsolatba

a két feltételezett csoport társadalmilag és politikailag mint helyezkedett volna el egymás mellett, e felfogás képviselői már nem emlékeznek meg; a nomád ugyanis a földművesre még rászorul, de halászra-vadászra – már igazán semmi szüksége sincs. Azután meg az is nehezen képzelhető el, hogy mint lett volna képes valami halász-vadász népség a déloroszországi steppén keresztül átvergődni. Ennek a feltevésnek hibás voltát azonban leghatározottabban az tanúsítja, hogy a magyarban a finnugor halászati terminológia csupán csökevényeiben maradt meg.

A nomád életformának felelt meg a honfoglaló magyarságnak politikai szervezete is, amint azt Bölcs Leó császár taktikájából, de főleg *Konstantinos* Porph. *magyar forrásból származó* tudósításából megismerhetjük. A nomád törzs ugyanis nem annyira „önkényesen létrehozott politikai alakulat” volt, mint elsősorban is szükségszerű gazdasági közösség, amelyet a modern közbirtokosságokhoz vagy *legeltetési* társulatokhoz hasonlíthatnánk.

2. A nomád életforma nyelvi emlékei és a magyar-török viszony*

A régi magyarság nomádos életmódját általában a törökökkel szokás kapcsolatba hozni; különbség jóformán csak a tekintetben van, hogy egyesek az egész magyarságot valami nyelvét vesztett török népnek képzelik, mások pedig a magyarságnak jobbik részét, vezető réteget tartják török eredetűnek. Ez a nézet első sorban is annak a felfogásnak révén alakult ki, amely számára török és lovasnép már jóformán azonos fogalommal lettek. Azt pedig bizonyos szótörténeti tények – a magyar nyelv török jövevényszavai – világosan tanúsítják, hogy a magyarság a honfoglalás előtt érintkezésben állott törökökkel; a 750 után chazaroknak nevezett türkökkel való kapcsolatait pedig történeti forrásokon kívül a régi magyaroknak főleg byzanci kútfők által használt (nyugati-) *türk* elnevezése is világosan tanúsítja. Csakhogy a nyelvi tényekből az is kitűnik, hogy a magyarság nem török befolyás alatt lett nomád néppé, valamint hogy a nomád magyarság és a vele közelebbi érintkezésbe jutott török népelem között egészen más volt a viszony, mint ahogy azt történészek, nyelvészek és ethnographusok előleges feltevések alapján elképzelték.

Először is meg kell állapítanunk, hogy a nomádos életre és szervezetre vonatkozó szókészlet a magyarban egyáltalán nem török eredetű, hanem már a törökséggel való érintkezés előtti korból származik. Ugor eredetűek a *ló*-nak és a *juh*-nak, az eurázsiai nomád népek e legjellegzetesebb és legfontosabb nyájállatainak a

Szerepe) például *Moravcsik* Gyulának „Zur Geschichte der Onoguren” c. tanulmányában (UJb. X. 85), de hasonló felfogás jelentkezését a közelmúltban is meg* állapíthattam Gyórfy Bélának a székelyek eredetéről szóló tanulmányát olvasva (Mályusz Elemér. Erdélv és néne. 1941. 40).

nevei. A *tehén* (a régi nyelvben: „marha”) és az *üsző* szavak tanúsága szerint azonban a régi magyaroknak még szarvasmarháik is voltak. De nem török eredetű a lovasélettel kapcsolatos szókészlet sem, vagyis a *nyereg*, *fék* és *ostor* szavaink, sőt magyar eredetű elnevezés még a *kengyel* és *sarkantyú* is, valamint idetartozik még a *sörény* és a régi nyelvi *lóra ellik* „lóra ül” kifejezés is. És bizony nem török eredetűek a lovas vitéz felszerelésére vonatkozó szavak sem; ezek: *nyíl*, *ideg*, *új*, *kelevéz*, *vért* (eredetileg: „paizs”), *kard*. Ezek használatára vonatkoznak a *lő*, *dob*, *szúr*, és *vág* igék.

Az eddigiekből is már szükségszerűen következik, hogy nem lehetnek a magyarban török eredetűek a nomádos állattartásra vonatkozó szavak sem, aminthogy nem is azok: A *fű-vel*, *virág-gal* borított tavaszi steppe eredeti magyar elnevezése *mező*, esetleg *tenyer* vagy *térhely* lehetett, ahová a *falunak* nevezett téli szállásokról tavasszal bizonyosan nagy vígassággal *hajtották* ki a régi magyarok *legelni nyáj-aikat* és *terelték* őket a folyók mentén az erdős régió közelében lévő nyári *szállás-ok* felé. Ilyenkor szinte az egész *nép*, *út-XA. kelt*, *költözködött*, de nem összeviasságban, hanem szép renddel *had-ak*, *nem-ek* és *ág-ak* szerint szétoszolva *haladtak* a *hadnagy-ok* és *ur-ak vezet-ése* mellett. Az utóbbiak közül kerültek ki a *vezér-ok* is ellenséges támadás esetén, akikkel szemben alkalmas helyeken létesített *kör-akban* is *védekeztek*. *Indulás* előtt azonban a téli szállás környékén valami kezdetleges *eszköz-zel felszántották* vagy talán inkább felszántatták m-aikkal („rabszolgáikkal”) a földet: *ed-et* („búzaféle”) és *köles-t vetettek*. A beérett vetést azután a téli szálláson hátramaradtak valószínűleg *sarló-val learatták*, a learatott gabonát *ágyás-okban* valószínűleg állatokkal *nyomatták* ki, a szem-ből talán *tör-éssel liszt-et* készítettek, hogy majd legalább *kenyer-ük* legyen télvíz idején, amikor a tengődő állatokat nem lehetett *fejni*. A kenyeret persze csak *fazék-ban főzték*, mert az csak valami kásaféle lehetett. Halevére azonban csak a legnyobb inség idején fanyalodhattak rá. – A nyári költözés idején bizonyára a *tej* volt a főtáplálékuk; gyaníthatólag a marhavontatású *szekér-en* magukkal hordott *cserény-ben* fejték állataikat (a *szekér* részei lehetnek: *rúd*, *kerék* és *fedél*). Valószínűleg már a vaj-készítéshez is értettek. A juhokat azonban nemcsak fejték, hanem *nyűtték* is; a *szőr-t* a nők *serit-éssel megfonták*, a fonalat pedig *felszőtték*, sőt a nyári *hajlék* és a téli *ház* számára talán már *szőnyeg-et* is készítettek, de a szőrt *nemez-nek* mindenesetre fel tudták már dolgozni.⁷

⁷ A nomád életforma jellemzésére használt szavak eredetük szerint a következő csoportokba tartoznak:

1. 1. finnugor eredetűek: *ág*, *arat* (Horger bizonyítása szerint az *irt* igéhez tartozik MNy. XXXVIII. 11), *R. ed*, *fej*, *ion*, *had*, *ház*, *ideg*, *új*, *juh*, *kel*, *kevyér*, *lő*, *nyíl*, *η y üni*, *ostor*, *szőr*, *szúr*, *vaj*;

2. ugor képzés finnugor töből: *fedél*;

3. esetleg magyar képzés, illetve a magyarban való jelentésfejlődés (t. i. a többi ugor nyelvből nem mutatható ki) finnugor töből: *ágyás*, *ellik*, *fazék*, *főz*,

Nem állítom, hogy teljesnek volna tekinthető a nem török eredetű magyar szavaknak az a gyűjteménye, amellyel az előzőkben a nomád életformát és szervezetet jellemeztem, de az bizonyos, hogy ennek az életformának ilyen módon való jellemzése minden különösebb erőfeszítés és erőltetés nélkül sikerült. Ez a szójegyzék azonban esetleges hiányosságai ellenére is mindenkit meggyőzhet arról, hogy a régi magyarok nem voltak a törökökkel való érintkezésük előtt sem holmi zsákmányoló életmódot folytató primitív halász-vadász népség, hanem földműveléssel is bíró nomádos életmódot folytató állattenyésztők. És amennyiben a régi magyarok ősi hazája is beletartozott az ú. n. planobori kultúra területébe – ami a legnagyobb mértékben valószínű is –, úgy ez archaeologiai-
lag is igazolható.

Ellenben, ha a nomádos életformát török jövevényszavakkal próbálnók jellemezni, akkor hamarosan rá kellene arra jönnünk, hogy ez semmiképp sem lehetséges, még ha esetleg hajlandók volnánk is az összes kétségesen török eredetű szavakat, sőt az összes kétségtelenül hibás törökös etymológiákat a jellemzésbe bevonni. Pedig ha a nomádos életformával törökök ismertették volna meg a magyarságot, illetve, ha a nomadizáló magyarok nyelvüket vesztett nomád törökök lettek volna, akkor erre az életformára vonatkozó szókészlet túlnyomó részében feltétlenül török eredetű volna a magyarban. Persze akad néhány a nomád életkorból származó szó török jövevényszavaink között is, azonban ezeknek javarésze mégis kétségtelenül egy más életformához tartozó nép vagy társadalmi osztály nyelvéből való. Régi török jövevényszavaink ugyanis – amint említettük – nem egy egységes nyelvi rétegből valók, ahogy azt általában feltenni szokás, hanem három-négy nyelvi réteg szavai vannak közöttük képviselve; így tehát már eleve is valószínű, hogy ezek közül egyik-másik réteg valami nomádos életformát követő török nép nyelvéből származik, aminthogy arra nézve nincs is kétség, hogy ilyen török néppel is érintkezésben állt a ma-

halad, kerék, költözködik, ? liszt, (esetleg ismeretlen er.), sarló, sörény, szállás, szem, vezet, vezér;

II. bizonytalan (ugor vagy finnugor) eredetű: *mező*;

III. 1. ugor eredetű: *dob, fék, fű, gyermek, hajt, köles, ló, nyereg, nyomat, szó, tegez, tér (föld), ? üsző, vág*;

2. esetleg magyar képzés ugor töből: *cserény, falu, indul, sarkantyú, hajlék, szőnyeg, terel*;

IV. régi elhomályosult összetételek a magyarban: *kengyel, nép*;

V. ismeretlen eredetűek: *eszköz, fény ér, in, kelevéz, legel, (had) nagy, nyáj, ? rúd, serít, szánt, szekér, tehén, tör, úr, út, véd(ekezik), vet, virág*;

VI. iráni (alán) származásúak: *kara, nem, nemez, ? tej, vár, vért*.

A harmadik csoport: szavai tulajdonképp szintén ismeretlen eredetűeknek tekintendők, mert hisz csak annyiban különböznek az ötödik csoport szavaitól, hogy az előbbieknél a megfelelőit az ugor nyelvekből is ismerjük, az utóbbiakét pedig nem. Az mindenesetre kétségtelen, hogy az ötödik csoport szavai sem nem török, sem nem szláv származásúak, úgyhogy jó részben valószínűleg „Ugyanabból az ismeretlen nyelvi rétegből származnak mint az a szókészlet, amely a finnugor nyelvek közül csak az ugor nyelvekben van meg.

gyarság a honfoglalást megelőző korban. Nagyobb részük azonban kétségtelenül helyhez kötött, de azért természetesen bizonyos állattartással is bíró földművesek nyelvéből való. A földműves legfontosabb állata, *barma* már nem a ló, mint a nomádnak, hanem a szarvasmarha, s így semmiképp sem lehet véletlen, hogy amíg lóra vonatkozó elnevezés egyetlen egy sincs régi török eredetű a magyarban, a marhatenyésztésre öt török eredetű szavunk vonatkozik, úgymint: *bika*, *ökör*, *tinó*, *ünő*, *borjú*.⁸ Amíg a nomádnak a juh a vágóállata, addig a földművesé a sertés. És hogy a magyarokkal érintkezésbe jutott török földműveseknek tényleg volt sertésenyésztésük, azt *ártány* és *serte* szavaink világosan tanúsítják.⁹ Ismeretes, hogy nomádok sertést egyáltalán nem tenyésztettek. De a magyarsággal érintkezésbe került földműves törökök egész állattartása is más jellegű volt mint a nomádoké, mert már nagyobb jelentősége volt abban az *ól*-nak és a *karám*-nak.

Ezek a török földművesek szántáskor bizonyára ökröt fogtak az *eke* elé. A gabonaneműek közül *árpát* és valami *búza-félét* termeltek, amely – *úgy* látszik – jobb minőségű volt mint az, amelyet a magyarok korábban ismertek, mert annak finnugor eredetű elnevezése teljesen kiment a használatból. A betakarítás módja nem igen változhatott; a learatott gabonát – *úgy* látszik – *boglyá*-ba rakták; nyomtatás után a töreket *szór-ással* és *sepr-ésséi* tisztították, a szemet *szapu*-ba gyűjtötték, *azután dará*-vá *őrölték*. Munkájuk eredményességét azonban fenyegette a *gözü* és az *ürge*, de baj volt az is, ha a vetésben sok volt a *gyom*. Árpán és búzán kívül nevezetesebb volt még a *kender-termelésük*; a kenderkoró feldolgozására *tiló*-t és *kölyű*-t használtak, a *csöpü* megfonására pedig *orsó*-t. De valószínűleg felhasználták a vadon növény *csalán*-t is *gyeplő* („kötél”) készítésére. Ezenkívül termeltek még *borsó*-t és *komló*-t, amihez persze *karó*-ra volt szükség. Hajlékukat is körülkerített rendszeres parasztudvar vette körül, ahová rendszeres *kapu*-*η* keresztül lehetett bejutni. Amint pedig az előbb említett halnevek tanúsítják, ezek a török földművesek a nomádokkal ellentétben nem vetették meg a halat sem; télen jeges halászatra a *gyalom* nevű hálófélét használhatták, ahogy a magyar jeges halászatnak legnevezetesebb hálóját ma is nevezik.

A magyar nyelv földművelési terminológiájának török eredetű szavait a bolgártörökből származottaknak szokás Gombocz nyomán mondani; ez azonban csak annyit jelenthet, hogy ezt a szókészletet olyan nyelvi sajátosságok jellemzik, amelyek az ú. n. bolgártörök nyelvalakra is jellemzők. Az azonban szintén tény, hogy olyan hangsajátságokra, amelyek csupán az ú. n. bolgártörök nyelvre jel-

⁸ A *tulok* szót is ide szokás számítani, azonban a *tulok* nem török eredetű szó, hanem valószínűleg egy mongol szó magyar továbbképzése (v. ö. NNy. VI. 33).

⁹ *Disznó* szavunkat is az ú. n. bolgártörök jövevényszavaink között szokás emlegetni, szerintem azonban tévesen (v. ö. NNy. XI. 11).

lemzők, még csak példa sincs régi török jövevényszavaink között. Ha például *ökör* szavunk tényleg a bolgártörökből származott volna, akkor mai alakja kétségtelenül *vökör* volna. Ezért jegyezte meg már korábban Ramstedt, hogy a magyar nyelv török jövevényszavai sorában bolgártörök jelleget feltüntető szavakat nem talált és ezért is tartotta szükségesnek Gombocz idevonatkozó megállapításainak revízióját. Bolgártörök eredetű jövevényszavak tehát csak lehetnek régi török jövevényszavaink között, de nem szabad elfelednünk, hogy ilyenek teljes határozottsággal nem mutathatók ki.

Hogy hol és mikor kerültek a magyar földművelési terminológia ú. n. bolgártörökös jellegű szavai nyelvünkbe, arra nézve a *besenyő* népnév tájékoztathat bennünket. Ez a népnév ugyanis minden tekintetben ugyanolyan jellegzetességű, mint nyelvünknek a paraszti életformára vonatkozó régi török eredetű szókészlete; arra nézve pedig nincs kétség, amint erre már Gombocz Zoltán is rámutatott (MNy. XII. 82), hogy a magyarok ezzel a népnévvel csak a IX. század folyamán – tehát Levediában – ismerkedhettek meg. Itt tehát még kétségtelenül együttéltek földművelési folytató törökökkel. – Ha pedig tekintettel vagyunk *ártány* és *serte* szavaink tanúságára is, akkor azon az állásponton kell lennünk, hogy ezek a török földművesek Levediában meglehetősen magasan északon laktak, mert sertéstenyésztés a ligetes steppe övén túl az átmeneti steppe övében már csak, a folyók mentén volt lehetséges, ahol még előfordulhattak tölgyes ligetek (v. ö. ezekre vonatkozólag a térképmellékletet). Ismeretes, hogy régebben a sertéstenyésztés teljesen a makkoltatáshoz kapcsolódott. – Mivel pedig, ahol nomádok és földművelők szorosabb kapcsolatba kerültek egymással, ott mindig a nomád volt az úr, a földműves a szolga,¹⁰ úgy nem lehetett ez másként a régi nomádos életmódot folytató magyarok és a velük kapcsolatba jutott török földművesek között sem. Ennek az lett a következménye, hogy a finnugor földművelési terminológia csak törmelékeiben maradt meg a magyarban, mert hisz a finnugor ősnép sem az a kizárólagosan zsákmányoló életmódot folytató halász-vadász népség volt már, aminőknek egyesek a nyelvi adatok világos tanúsága ellenére még az ősmagyarokat is képzelik. A honfoglalás után a földműveléssel kapcsolatos munkák elvégzését a magyarok már szláv szolgálókra bízta, aminek következményeképpen a magyar földművelési terminológiát a javarészen bizonyára felesleges szláv jövevényszavak valósággal elárasztották. Nem kell ugyanis azt hinni, hogy a magyarok például a *szalma*, *kalász* és *Pelyva* fogalmával először szlávok révén ismerkedtek volna meg; voltak bizony ezekre régi eredeti magyar vagy esetleg török eredetű kifejezések is, csak hogy ezek a honfoglalás után kimentek a

¹⁰ V. ö. Cs. Sebestyén K.: A honfoglaló magyarok földművelése. NNy. XI.

használatból, mivel a betakarítás munkáját ellátó szláv szolgák nyelvéből származó kifejezésekkel helyettesítődtek. De bizonyára nem más módon honosodott meg a magyar földművelési terminológia török származású kifejezéseinek javarésze sem.

3. Miért valószínűtlen a török > magyar nyelvcsere feltevése nyelvi okokból?

Valóban minden okunk és jogunk megvolna a magyar törzsnevek eredetét a törökben keresni, ha a magyarság tényleg valami nyelvét vesztett török népnek volna tekinthető, mint ahogy azt a törökösködő őstörténészek hirdetik. Erről azonban még csak szó sem lehet. Nyelvcsere esetén ugyanis a régi nyelv szavai általában nyom nélkül el szoktak tűnni a nyelvet cserélt népcsoport beszédéből,¹¹ és így például a kunok nyelvében is alig van több török eredetű szó, mint akármelyik más magyar népcsoport nyelvében,, annak ellenére, hogy véglegesen csak az újkorban magyarosodtak el. így tehát a magyar nyelv török jövevényszavai már nagyobb tömegükkel és nyelvi rétegezethezességükkel is azt tanúsítják, hogy ezek. jövevényszavakként kerültek nyelvünkbe és így semmiképp sem lehetnek a magyarság feltételezett korábbi török nyelvének törmelékei, ilyen feltételezett török > magyar nyelvcsere esetén az ősnyelv törmelékei nagyobb számmal mindenesetre annak az életformának a szókincsében volnának fellelhetők, amelynek a meghonosítása a nyelvét vesztett népcsoportnak volna tulajdonítandó. Ez pedig csak a nomádos életforma lehetett volna, amelyre vonatkozó terminológia azonban nyelvünkben, amint láttuk, nem török eredetű.

Ha pedig a jövevényszavak számának alapulvételével akar-nók a magyar nép eredetét megállapítani, akkor sokkal inkább lehetne a magyarságot, amint erre a közelmúltban Lauri Kettunen, a kiváló finn nyelvtudós, rámutatott – szláv eredetűnek mondani,¹² tekintve, hogy a magyarban a régi szláv jövevényszavak száma lényegesen (t. i. háromszor-négyszer) nagyobb, mint a régi török jövevényszavaké. Ezt a tényt Vámbéry tanainak modern nyelvész-felújítói tudják ugyan, de hallgatnak róla; azok a történészek és ethnographusok pedig, akik a Vámbérista-nyelvészek tanításai nyomán a magyarságot nyelvét-vesztett török népnek vélik, valószínűleg még csak nem is sejtik, hogy a nyelvünkben meglévő régi török és szláv jövevényszavaknak mi a számbeli aránya...

Van azután még egy igen nevezetes, de az eddigi magyar őstörténeti és nyelvészeti irodalomban egyáltalán nem emlegetett hangtörténeti tény is, amely nemcsak a török > magyar nyelvcsere feltevésének még a lehetőségét is a leghatározottabban kizárja,

¹¹ A nyelvcsere feltételeiről és lefolyásáról részletesebben egy ismertetésben szóltam (v. ö. NNy. XI. 113).

¹² MNy. XXXIV. 33.

hanem figyelembevétel mellett még az is valószínűtlennek látszik, hogy a honfoglalás előtt valami jelentősebb számú török nyelven beszélő népcsoport olvadt volna bele a magyarságba. Ez az a tény, hogy a magyarsággal közelebbi érintkezésbe jutott törökök nyelvének hangrendszere igen lényeges vonásokban különbözött akár a felteendő ősmagyar nyelvnek, akár a már emlékekből is ismert ómagyar nyelvnek hangrendszerétől. Hogy csak a legnevezetesebb különbségekre hívjam fel a figyelmet: a törökben hiányoztak a következő, az ősmagyarban is meglévő mássalhangzók: *ny*, *f*, *z* és *X* ismeretlen volt a törökben a kettős mássalhangzó; a zöngés zárhangok (*b*, *d*, *g*) szó belsejében csak mássalhangzó utáni helyzetben fordulhattak elő; szókezdetben nem voltak meg a következő mássalhangzók: *d*, *g*, *l*, *m*, *n*, *r*, *v*. Az pedig ismeretes, hogyha valamely nagyobb népcsoport valamely okból nyelvet cserél, akkor az átvett nyelv hangrendszere a korábbi nyelv hangrendszerének irányában meg szokott változni, ha t. i. eredetileg a két nyelv hangrendszere között lényeges különbség volt.¹³ A magyarban pedig nyoma sincs annak, hogy az említett magyar hangrendszeri jellegzetességek a török hangrendszer irányában a legkisebb mértékben is megváltoztak volna.¹⁴ De annak sincs semmi nyoma, hogy a magyarságba feltételezetten beolvadt nagyszámú törökség a magyar nyelv ősi hangsúlyozási módját a legkisebb mértékben is megváltoztatta volna. A török nyelvekben t. i. nem az első szótagra esik a hangsúly, mint a magyarban, hanem az utolsóra. Az pedig szintén ismeretes, hogy a hangsúlyozás módja szokott valami másféle hangsúlyozású nyelvet beszélő egyének nagyobb mértékben való beolvadása esetén leginkább megváltozni. Ezért szokás például a germán nyelvek hangsúlyának a többi indogermán nyelvekétől való eltérését nyelvcserevel magyarítani. Sőt még arra sincs nyelvünkben egyetlen egy példa sem, hogy a feltételezett török ősök a nyelvükben meg nem lévő, vagy bizonyos hangtani helyzetekben elő nem fordul hangokat, valami, a beszédükben megszokott hanggal helyettesítették volna és hogy az ilyesmi legalább egyes sporadikus esetekben megmaradt volna a magyarban is. Egyetlen esetben sem fordul például elő, hogy azokat a mássalhangzókat, amelyek a törökben szókezdetben nincsenek meg, valami más hanggal helyettesítették volna, vagy eléjük ejtéskönnyítő magánhangzó ke-

¹³ A csuvaszokat például azért szokták eltörökösödött finnugoroknak tekinteni, mert nyelvükben a török hangrendszer a finnugor nyelvek hangrendszere irányában változott meg, amennyiben a csuvaszban a török szókezdő *b* és *dz*- helyén zöngétlen hangokat találunk (finnugor nyelvekben zöngés mássalhangzók szókezdetben eredetileg nem fordulhattak elő). – És ugyancsak nyelvcserevel szokás magyarítani a germán *lautverschiebung* bizonyos jelenségeit is.

¹⁴ Talán csak a felteendő *s' > s* (= *sz*) hangváltozást mozdíthatta elő az a körülmény, hogy a török jövevényszavak révén meghonosodott nyelvünkben az alveoláris *s* (= *sz*) hang is, bár ez a hangváltozás minden török behatástól függetlenül is bekövetkezhetett volna, aminthogy más nyelvekben is bekövetkezett. Ugyanazt mondhatjuk a felteendő *dz > iV* hangfejlődésről is.

rült volna, ami pedig számtalan esetben előfordul a török nyelvek jövevényszavaiban is (pl. perzsa *musliman* > török *busurman* > magyar *böszörmény* vagy *rus* > török *urus* > magyar *orosz*). Teljességgel hihetetlen, hogy ilyen romlott magyar szóalakok, amelyek a feltételezett török ősök beszédében kétségtelenül nagy számmal fordultak volna elő, legalább egyes esetekben vissza ne kerültek volna a török urak nyelvéből az ugor eredetű állítólagos szolganép nyelvébe, amikor pedig Németh Gyula feltevése szerint még a magyarság sajátmaga használta neve is ilyen, a törökből visszakerült, de a magyarban értelmetlen névalak lett volna.

III. A török származás bizonyosságainak tekinthetők-e a magyarságra átruházott keleteurópai népvnevek?

1. A magyarok hun neve

Mivel szükségszerűleg a nyelvi tények az őstörténet legfontosabb forrásai, – bármennyire másként szeretnék ezt tudni olyan magyar őstörténészek, akiknek nyelvészeti kérdésekben nincs ítéletük – nyilvánvaló, hogy azok a feltevések, amelyek a nyelvi tények világos és egyértelmű vallomásával ellenkező következtetésekre adnak lehetőséget, tévedéseken vagy félreértéseken alapulnak, amint ezt nem is nehéz kimutatni.

A legtöbb félreértésre és téves magyarázatra az a körülmény adott ebben a vonatkozásban módot, hogy a magyarokra több török, illetve töröknek vélt nép nevét ruházták át, aminek sokan mélyebb jelentőséget voltak hajlandók tulajdonítani.

A közfelfogás szerint a török népek közé tartoztak a pontusi hunok is, bár Ligeti Lajos legújabban „Attila hunjainak eredete” című cikkében¹ már nem merte őket azzal a határozottsággal töröknek mondani, mint a közvélemény és – Németh Gyula: „alkalmasint török nyelvű nép”, írja itt, de sietve hozzáteszi: „Megvalljuk, nézetünk szerint a török elem Attila birodalmában valószínűleg eltűnt a rengeteg indoeurópai, főleg iráni nép hatalmas tömege alatt”. Valóban a pontusi hunok birodalma tulajdonképp több különféle nyelven beszélő népnek és törzsnek laza szövetségéből alakult ki. Ezek között a népek és nyelvek között azonban a törökök – úgy látszik – nem voltak még képviselve; legalább is Németh Gyulának és másoknak hun személynevekre vonatkozó törökös magyarázatai nyelvészeti szempontból általában teljesen elhibázottaknak tekintendők.² Különben is a nyugati krónikások a ma-

¹ Az „Attila és hunjai” című gyűjteményes műben jelent meg; szerk. Németh Gyula, 1940, 29.

² Eddig csak a *Μονωδιονχος* gs *Ἡρβαχ* hun személynevek, továbbá a *hun* népnév törökös magyarázatára vonatkozó kifogásaim egy részét terjesz-

gyarokat nem azért nevezték hunoknak, mintha valami közük lett volna e néphez, hanem – amint tanulmányunk bevezetésében kifejtettük – első sorban is azért, mert a *hun* név a népvándorlás korában „nomád” jelentésben már jóformán köznévvé vált Európában.

2. Van-e őstörténeti jelentősége a magyarságra átruházott onogur népnévnek?

a) *Az onogurok és az őket elűző szavirok őshazája*

Bár tulajdonképp a hun-magyar azonosság igazolására való törekvés vezetett nálunk Vámbéry tanainak felújításához és egy új törökösödő őstörténeti irány kialakulásához, az mégis hamar nyilvánvalóvá vált, hogy a legkedvezőbb esetben is nagyon ködösnek mondható hun-magyar kapcsolatokra magyar őstörténetet alapozni nem lehet; sőt talán Németh Gyula is már csak kegyeletből ragaszkodik a hun-magyar kapcsolatok homályba vesző eszméjéhez ... Semmi sem jellemzőbb arra, hogy hamarosan mennyire hitelét veszítette ez az eszme, mint hogy még gróf Zichy István is szükségesnek tartotta a hun-magyar azonosság gondolatára alapozott első magyar őstörténeti elméletét teljesen megtagadni. Új elméletét ugyanis már az onogur-magyar azonosság feltevésére építette fel;³ a magyar nép török származásáról szóló, annyiaknak kedves tanítás ugyanis e feltevés mellett látszott még a leginkább menthetőnek, illetve tudományosan is bizonyíthatónak. T. i. a hunok után magyar ősként általánosan az állítólag bolgártörök nyelven beszélő onogurok jöttek őstörténeti irodalmunkban divatba, illetve a feltételezett onogur-magyar kapcsolatok kerültek a magyar nép török eredetéről szóló elméletek központjába.

E tanítások szerint a magyar nép a „szabir” nép nyomása elől 465-ben az onogurok törzsszövetségében költözött volna le állítólagos nyugatszibériai őshazájából a Kaukázus mellékére, ahol sorsa valami rejtélyes módon különvált volna az onogurokétól.⁴

tettem elő néhány e tárgykörrel kapcsolatos cikkemben; az összes hun személynéveknek eddig szóba került törökös magyarázatait behatóan és rendszeresen tárgyalom említett megjelenés előtt álló németnyelvű tanulmányomban.

³ Gróf Zichy István: Magyar őstörténet. 1939, 78 l. (Kincsestár 5. sz.) és v. ö. ismertetésemmel: NNy. XI. 109-115.

⁴ Moravcsik Gyula szerint (UJb. X. 85) például a chazarok támadása elől a „harciasabb” török törzsek nyugat felé költöztek volna el, míg a „békésebb” finnugor származású magyar törzsek helyben maradtak volna és a chazarok alattvalóivá lettek volna. -Ez a felfogás persze egy teljesen indokolatlan és önkényes etimológiai feltevésen alapul, amelyet azonban például Németh Gyula, aki szerint a magyar törzsek kivétel nélkül nyelvet cserélt törököknek volnának tekintendők, már egyáltalán nem tehetett volna a magáévá... Viszont nála már egy szó sem esik az onogurok és magyarok különválásáról;^ ez talán érthető is, mert nehéz lett volna indokolásánál a magyarság kialakulására vonatkozó alapvető feltevéseivel durva ellenmondásokba nem keveredni.

A „szabir” helyesen *szavir* nép⁵ ősi hazája Németh Gyula szerint Turfán lett volna, ahonnan 460-ban űzték volna ki őket az ú. n. igazi avarok. A kiűzöttek az Irtis mellékére költöztek volna; Németh szerint¹⁵ ugyanis „egy Kelet-Turkesztánból kiűzött népnek ez természetes állomáshelye”. Az Irtis mellékéről, illetve Nyugatszibériából azonban nem kevesebb, mint öt népet, illetve nomád törzsszövetséget űztek volna el ezek a „szabir” menekültek (ezek az urog, illetve ogur, továbbá az onogur, saragur, kuturgur és uturgur törzsszövetségek lettek volna). Ezek a Németh feltevése szerint bolgártölk nyelvű beszélő népcsoportok, akik között az onogurok kötelékében azonban még a magyarság is ott lett volna, Nyugatszibériából a Kubán mellékére vonultak volna le, ahonnan a magyarság 830 körül valami rejtélyes okból a Donon túlra, Levediába költözött volna.

Ennek az egész elméletnek legfőbb támasztó pillérei törökös névmagyarázatok volnának. Ezekkel behatóbban foglalkozni azonban ezúttal nem óhajtok;⁷ kimutatható ugyanis, hogy ez az egész vándorlási elmélet földrajzi, néprajzi és történeti adottságok teljes figyelmen kívül hagyásával, sőt azok ellenére épült fel; így tehát helyes semmiképp sem lehet, bármint vélekedjünk is a kérdéses névmagyarázatokról. Azt pedig már több ízben is tapasztalhattam, hogy bármennyire határozottan sikerül is valamely névmagyarázat téves voltát kimutatni, egyes nem-nyelvészek mégis abban a felfogásban látszanak lenni, hogy a cáfolat csak egy más nézet és gondolván – grammaticai certant: továbbra is a tévesnek bizonyult névmagyarázatokhoz ragaszkodnak; azért természetesen, mert azok bizonyos elméleteiket vagy elgondolásaikat igazolni látszanak. Ezért bízom benne, hogy a nyelvészeti vonatkozású kritika lehető kikapcsolása révén – bár ezzel a legsúlyosabb ellenérvekről mondtam le -- fejtegetéseim a nem-nyelvész olvasók számára könnyebben érthetőkké válhatnak.

Ami a „szabir” népnek feltételezett költözését illeti, először is meg kell állapítanunk, hogy semmiféle adat nincs arra nézve, hogy az újugurok Kelet-Turkesztánba való behatolása előtt ott valami török nyelven beszélő nép lakott volna (t. i. Németh a „szabir”-jait is török népnek képzeli); pedig ennek a területnek egykori ethnikai viszonyairól elég jól tájékozva vagyunk. Tudjuk ugyanis ránk maradt emlékekből, hogy az ujugur hódítás előtt ott több nép

³ A *szavir* olvasatra vonatkozólag l. Mészáros Gyula fejtegetéseit: NNY. XI. pótfüzet 9/10. – A Mészáros által közölt adatokhoz még: hozzáfűzhetem, hogy ez a né-- egy chazar fejedelem állítólagos héber nyelvű levelében is v-vel van írva (v. ö. Munkácsi B.: Ethn. VI. 379).

⁵ V. ö. Németh, HMkial. 109-1111, 183-193.

⁷ Néhány idetartozó névmagyarázat elhibázott voltára már Mészáros Gyula is rámutatott „Áltörök nép és személynevek” című tanulmányában (NNY. XI. pótfüzet, 1-25); az idetartozó nevekkal rendszeresen és behatóbban már többször is említett nemet nyelvű tanulmányomban foglalkozom.

lakott egymás mellett, úgymint tocháriak, irániak és tibetiek,⁸ törökökről azonban semmi nyom sincs. – Továbbá tekintetbe kell venni, hogy Kelet-Turkesztán zárt medence, amelynek Kelet felől van a bejárata. Tehát az igazi avarok itt csak Kelet felől támadhattak; ennél fogva Kelet-Turkesztán keleti feléből, ahol t. i. Turfán – a „szabir” nép feltételezett őshazája – fekszik, keleti irányban a megtámadottak semmiesetre sem menekülhettek volna el. Ami pedig az innen menekülő nép első „természetes” állomását illeti, tudnunk kell, hogy a középső Irtis melléke körülbelül 1600 Km távolságra van Turfántól – légvonalban. A valóságban azonban lényegesen távolabb, mert hisz közben van az Ég-hegység, a Tien-sán, azon túl pedig a Baraba-sivatag. Ezek szerint földrajzi képtelenségnek kell mondanunk azt a feltevést, hogy Turfánból egy onnan állítólag menekülő nomád nép képes lett volna állataival az Irtis mellékére nemcsak eljutni,⁹ hanem onnan még öt-hat népet el is ízni.¹⁰

A népvándorlás korának költöző nomád népei egyáltalán nem tettek v meg valami óriási utakat egy végben, amire állatállományukra való tekintettel nem is lettek volna képesek, hanem, ha valamilyen természeti csapás – például aszály – eddigi legeltetési területük – vagyis hazájuk – elhagyására kényszerítette őket, akkor többnyire a legközelebbi nomád nép rovására igyekeztek alkalmas

³ V. ö. Thomsen, Aus Ostturkestans Vergangenheit. UJb. V. 2-24.

⁴ Hogy a turfáni „szabirok” körül valami nagyon nincsen rendben, azt sejteni látszik Ligeti Lajos is (v. ö. A magyarság őstörténete, szerk. Ligeti Lajos, 1943, 67). Úgy véli, hogy ezek a turfáni „szabirok” tulajdonkép a hiungnuk lehettek. Ez a feltevés a Németh Gyula szerkesztésében még 1940-ben megjelent „Attila és hunjai” című gyűjteményes mű olvasóit egy kissé bizonyára meglepte, mert hisz az abban előadottak szerint a hiungnu-k az V. század közepéig már rég átköltöztek volna Európába s így Ligeti szavai szerint „a hun történet színhelye” Ázsiából áttevődött volna Európába, ami persze csak ilhraó, mert a két nép nem azonosítható egymással (v. ö. NNy. IX. 177-193; XI. pótfűzet 62). Különben sem lehet belátni, hogy miért ne lehetnének a „szabirok”, azonosak a hiungnu néppel, ha valaki Ligetivel mindkét népet töröknek tartja (persze egyik sem volt az). Ezért Ligeti most már – nagyon homályos fogalmazásban ugyan – inkább a tölöszöket gyanúsítja meg azzal, hogy ők lettek volna a „szabirok”; csakhogy a tölösz nép még JKr. után 600 körül is mint nyugatsibériai nép szerepel kínai forrásokban ... Úgyhogy Ligeti homályba vesző célozgatásai után azzal a mélabús akkorddal zárja cikkét, hogy „nem lehetetlen, hogy ennek az anyagnak az alapján idővel a szabir népvándorlás okait is kielégítő módon sikerül felderíteni”. . . . Hogy ezek a tölöszök a „szabir”-kérdésben csak egy újabb neovambérista lidércfény felbukkanását jelentik, ebben a tekintetben velem fejtegetéseim minden olvasója bizonyára egyetért. Hogy azonban egy ilyen laza ötletet miért kell rögtön egy a nagyközönség okulására írott műben népszerűsíteni, az ismét egy más kérdés . . .

¹⁰ A Priskos említette 465-iki keleteurópai népmozgalmakkal kapcsolatban Zeuss óta már több ízben felmerült az a vélemény (nálunk legutoljára Mészáros Gyula képviselte: NNy. XI. pótfűzet, 1-6), hogy a tudósításban említett népmozgalmak tulajdonkép a Kaukázus előterében a Fekete-tenger és a Káspi-tenger között folytak volna le. Ez a nézet azonban téves, amint azt előbb hivatkozott német nyelvű tanulmányomban behatóan is kifejtteni.

legelőterületekre szert tenni. A megtámadott nép pedig, ha nem akart szolgává válni, ami első sorban is a megyetett földművesi életmódra való kényszerű áttérést jelentette volna, kénytelen volt tovább költözni és valami módon alkalmas legelőterületekre szert tenni. Ilyenformán folytak le a népvándorlás korának vege fele a magyarok, besenyők, úzok és kunok költözései is; semmi okunk sincs annak a feltevésére, hogy a nomád népek költözései a népvándorlás korának első felében Keleteurópában másként folytak volna le. Ezek szerint tehát, ha az állítólagos „ogur” népeket és a magyarokat feltételezett nyugatszibériai, Irtis melléki hazájukból valamely nomád nép 465 körül kiszorította volna, akkor a menekülők bizony nem a Kubán mellékéig futottak volna, hanem csak a Kirgiz-steppe nomád pásztoraira támadtak volna rá ...

Még érthetlenebb azonban, hogy Németh Gyula szerint nemcsak az említett öt nép, illetve nomádos törzsszövetség „vonult le” az Irtis mellékéről a Kaukázus mellékére, hanem a keletturkesztáni származásúaknak képzelt „szabit” menekültek is állítólag hamarosan otthagyták volna a legsúlyosabb fáradalmak és harcok árán szerzett nyugatszibériai új hazájukat és szerinte „valószínűleg 515 előtt, valószínűleg ugyanazon úton, mint a bolgárok, szintén levonulnak a Kaukázus vidékére.” Hogy miért hagyták volna oda a „szabirok” szinte máról-holnapra nehezen szerzett új hazájukat, arra nézve már nem kapunk felvilágosítást Németh Gyulától, de arra nézve sem, hogy mi történt azokkal a népekkel, amelyek ezeknek a sűrű költözködéseknek az útvonalán laktak. Vagy talán az ügy érdekében azt is még fel kellene tennünk, hogy ezek a költözködések lakatlan pusztaságokon keresztül történtek volna?

Az Irtis-mellék és a Kubán-mellék közötti távolság körülbelül 2500 Km – légvonalban. A valóságban persze sokszorosa ennek a távolságnak, különösen költözködő nomádok számára, akik semmiképpen sem vághattak neki – hogy úgy mondjam – torony iránt a steppének, mert hisz akkor a vízhiány következtében állatállományuk hamarosan odaveszett volna, hanem csak lassan és óvatosan a folyók folyását követve és kutakat keresve haladhattak előre. – Általában azt szokás feltenni és hinni, hogy az Urai-hegység és Káspi-tó közötti steppe lett volna az a „kapu”, amelyen keresztül a középkor folyamán ismételten tódultak volna nomád népek Európába. Ez azonban tévedés, mert valami nagyobb állatállománnyal bíró nomád nép az Alsó-Volga mocsárvilágán képtelen lett volna átvergődni, sőt az átkelés még a Középső-Volgán sem lett volna lehetséges, mert közismert, hogy a Volga partja e szakasz túlsó „hegyi” oldalán teljesen meredek. – Nyugatszibériából két útvonal vezetett Európába: egyik a Káspi-tenger megkerülésével a derbendi kapun keresztül, a másik pedig a felső Ural, majd a Szamara folyók mentén vezetett Szamaráig, ahol már át lehetett kelni a Volgán. A tatárok a XIII. században mind a két

útvonalat igénybe vették,¹¹ az ötödik században azonban csak az északi útvonal állott volna valamely Nyugatsibériából költöző nép rendelkezésére, mert hisz abban a korban a déli útvonalon, vagyis a még ereje teljében lévő Perzsa-birodalmon keresztül való költözés aligha lett volna lehetséges.

Ezek tekintetbe vételével, a szavirok által elűzött népek hazáját semmiesetre sem kereshetjük a távoli Nyugatsibériában,¹² hanem ott, ahol e népmozgalom lezajlása után a szavirokat találjuk. Ez a terület pedig az Alsó-Volga és Káspi-tenger melléke,¹³ ahol később a türkchazarok nomádbirodalmának központja volt, aminek következményeképpen rájuk más török népeknél Mas'udí tanúsága szerint a szavir nép neve ruházódott át.¹⁴ Ami pedig a szavirok hazáját illeti, az nyilván nem lehetett másutt, mint az Alsó-Volga mellékétől északra, valahol a Középső-Volga mellékén, mert hisz a Volga melléke sohasem volt lakatlan terület. Ezt figyelembevételével semmiképp sem lehet véletlen, hogy a Tab. Peut.-án (segm. IX. 41.) a Tanaison túl a Meotis felett egy terület vagy ország nevét találjuk,¹⁵ amelyet – ellentétben a *Szibéria* névvel – minden erőltetés nélkül kapcsolatba hozhatunk a *szavir* nép nevével. Ez a név *Savirica*, amely nyilván a *Savirica* alakból származott.¹⁶ Ezek szerint a szavirok őshazáját egyáltalán nem szükséges történeti, földrajzi és nyelvészeti nehézségek semmibe vételével Szibériába vagy ép Kelet-Turkesztánba helyezni, csupán azért, hogy e népnevet egy laza homonymia segítségével egy ország nevéhez kapcsolhassuk.¹⁷

¹¹ A. A. Zacharow: Beiträge zur Frage der Kultur der Völkerwanderungszeit. Archaeol. Hung. XVI. (1934), 43.

¹² Az „ogur-törökség” néven emlegetett népcsoport nyugatsibériai ' őshazájának emléke volna Németh Gyula szerint az obi-ugor népek *jugra* neve is, amelyet Qombocz Zoltán egy nem túlságosan sikerült ötletének felhasználásával Zsirai próbált kapcsolatba hozni az *onogur* népnévvvel. Ezt a nevet t. i. Zsirai szerint egy ismeretlen nyugatsibériai nép ruházta volna át az onogurok állítólagos nyugatsibériai földjére települt obi ugorokra, hogy aztán ismét egy ismeretlen nép közvetítésével megismerkedjen vele a X. század II. felében a terjeszkedő oroszok, akiknek a nyelvében azután az *onogur* név egy sereg feltelezett hangváltozás után szerencsésen felvette volna a *jugra* alakot. Ráműttem azonban arra (NNy. IV. 125-128; XI. pótfüzet 35), hogy a *jugra* név j-s alakjával az arabok már a X. század folyamán megismerkedtek, vagyis már olyan korban ismerték ennek a névnek „oroszos” alakját, amikor az oroszok még a közelében sem voltak a Közép-Volga mellékének: így tehát a Gombocz-Zsirai-féle névmagyarázat történeti képtelenség ... Ennek ellenére annyit ismételtetnek ezt a „bizonyítékot”, hogy sokan már történeti realitásként hajlandók tisztelni az indokolatlan és hibás feltevéseknek azt a gomoiyagát, ami ennek a „névmagyarázat”-nak lényegét teszi.

¹³ Markwart, S'treifzüge ... 58.

¹⁴ Gr. Kuun: Keleti Sz. II. 265.

¹⁵ V. ö. Markwart, UJb. IV. 270.

¹⁶ Ugyanilyen képzés *Lazica*, a láz nép földje a Kaukázustól délre.

¹⁷ Ha az onogurok őshazáját a Káspi tenger mellékére helyezzük, akkor néhány rájuk vonatkozó adat is megfelelőbb megvilágításba kerül. Ezek a következők:

1. Markwart nyomán például az onogurokkal szokás kapcsolatba hozni egy *Honagur* nevű, a Kaukázus-vidéken szereplő hun vitézt, akit egy IV. szá-

Ha a szavirok által Alsó-Volga melléki hazájukból kiszorított népek, illetve néptörzsek neveinek törökös magyarázatával részletesebben foglalkozni ezúttal nem óhajtok is, annyit azonban mégis szükségesnek tartok megemlíteni, hogy ezek a magyarázatok helyesek már csak azért sem lehetnek, mert nincsenek tekintettel e neveknek a Zacharias rhetornál megőrzött teljesebb alakjaira. Ezek: *Kurt-urgur* és *Sar-urgur*. Sőt a ránkmaradt névalakok egybevetése alapján arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy az onogurok nevének eredeti alakja is *(h)un-urgur* lehetett. E neveknek második, közös része rendkívül sok változatban maradt ránk, amit Markwarttal csak annak tulajdoníthatunk, hogy a görög íródeákok többféleképert próbálkoztak valaminő, a nyelvükben meg nem lévő hang írásos visszaadására. Ez a hang Markwart gyanúja¹⁸ szerint a *â* (a *tf*-nek megfelelő spiráns) lehetett, de gondolhatunk a sonantikus *r*-re, vagy esetleg valaminő más, a kaukázusi nyelvekben előforduló szokatlanabb hangra is. Akármint legyen is, a felhozottakból is nyilvánvaló, hogy e nevek második eleme valami török **oyur* „törzs” szó semmiesetre sem lehetett. Miután pedig a szavir nép nevét módunkban van – mint láttuk – egy a forrásokban már korábban említett keleteurópai nép nevéhez kapcsolni, akkor természetesen az *urg*-népek¹⁹ nevéhez is Európában kell kapcsolatokat

zadi örmény forrás említ. Teljesen valószínűen, hogy ez a Honagur a hunok társaságában sodródott volna Szibériából a *Kaukázus* mellékre, ahogy azt Moravcsik véli; (UJb. X. 60); ez annál inkább is valószínűtlen, mert hisz a pontusi hunok tulajdonkép már a Krisztus születése előtti századokban költöztek be Európába, alighanem egy időben az alánokkal.

2. Valószínűleg még a Káspi tenger melléki őshazájukból törtek be sok évvel *ἔην τοῖς ἀνω χρονοῖς*) 552 előtt Georgiába azok az onogurok, akiket a kolchisiak egy István protomártírról elnevezett erődítmény közelében vertek meg, amely várat a vereség emlékére Agathias diakónus szerint egy darabig állítólag *Ὀνόγορις* néven emlegettek volna. Agathiasnak ez az adata semmiesetre sem tekinthető Moravcsikkal annak bizonyosságául (UJb. X. 62), hogy az onogurok szállásai a Fekete-tenger mellékén lettek volna, mert a fekete-tenger partja mentén lovasok számára is járható út nem vezetett Lazikeba: észak felől Georgiába csak a Darjel hágón keresztül lehetett behatolni.

3. Jordanes az onogurokkal kapcsolatban megemlékezik arról, hogy híresek prémkereskedésükről. Az onogurok a pfeíneket csak az észak európai erdővidék finnugor népeitől szerezhatték be. Az arab prémkereskedők a IX. és X. században mindenesetre a Volga mentén haladva keresték fel a volgai bolgár-törököket, akik a prémeket az ugor népektől szereztek be az ú. n. néma cserekereskedés útján (v. ö. Markwart, Ein arabischer Bericht über die arktischen Länder aus dem 10. Jahrhundert, UJb. IV. 262-334). Nyilván korábban az Alsó-Volga-melléki hazájuk tette az onogurok számára lehetővé, hogy a prémeikkel nyereséges közvetítőkereskedelmet folytassanak. Hogy pedig erre a kereskedelemre azután is megvolt számukra a lehetőség, hogy az Alsó-Volga mellékéről a Kubán és Don mellékre sodródtak, azt legjobban Julian útja tanúsíthatja. Semmiesetre sem lehet azonban Jordanes tudósítását az onogurok feltételezett szibériai hazájára vonatkoztatni, mert arról Jordanes nem szerezhetett volna tudomást, de nem is jutott el Európába a szibériai prém.

¹⁸ Markwart. Kultur- und sprachgeschichtliche Analekten. UJb. IX. 80.

¹⁹ Markwart gyanítása szerint **ufyur*, e népnevek általa feltételezett második része méltóságnév lehetett. – Az én felfogásom szerint, amelyet többször

keresnünk és ilyent lehet is találni, ha olyan könnyeden nem is tudunk e nevek eredete tekintetében olyan pontos magyarázatokat adni, mint „amennyire az bizonyos hibásan leírt és olvasott név-alakok törökös magyarázói számára lehetségesnek látszott. Gyanításunk szerint ugyanis ezek a nevek annak a keleteurópai nomád népnek csoportjaira vonatkoznak, amelyeket már a II. században Strabo (VII. 3, 17) is említ *Οὔροχοι* néven, mint az ú. n. királyi skythák szomszédait.

Ezek az urg-népek, amint ezt egy későbbi fejezetben behatóbban is kifejtem, gyaníthatólag a mai cserkeszekkel és abcházokkal tartoztak egy nyelvcsaládba, amelybe – úgy látszik – az ú. n. igazi skythák nyelve is sorolandó. Ezek szerint Délkeletoroszországban az ókorban a Volgától a Dnyeperig egy nyelvcsaládhoz tartozó rokon nomádnépek szállásai voltak. Települési területükre azonban Ázsiából iráni és tibeti, majd török és mongol nyelveket beszélő népek hatoltak be, amint ezt hivatkozott német nyelvű tanulmányomban behatóbban is kifejtem. Az első Európába sodródott török nép az álavarokkal megjelent bolgárok voltak, akik az urg-népek maradványaira rátelepedve azokat eltörökösítették. Tehát csak ilyen értelemben lehet az urg-népeket bolgártörök népeknek mondani; meg kell azonban jegyezni, hogy az a török nyelv, amelyet az onogur-bolgárok beszéltek, csak bizonyos fenntartásokkal mondható töröknek, annyira idegenszerű, amint ez a dunai bolgárok nyelvi emlékeiből megállapítható. Hogy az urg-népek és a bolgárok nem voltak azonosak egymással, azt a rájuk vonatkozó legrégebb forrásadatok világosan tanúsítják; ugyanis mind Jordanes, mind pedig Zacharias rhetor az urg-népeket és bolgárokat megkülönböztetik és különválasztják egymástól.

Mivel a szavirok őshazája, amint kifejtettük, Európában volt, nyilvánvaló, hogy 463-465 között nem támadhatták meg őket azok az igazi avarok, akik 460-ban betörték Kelet-Turkesztánba. A támadók tehát csak azok az álavarok lehettek,¹⁹ akik körülbelül egy század múlva, 558-ban újból rátámadtak a szavirokra és onogurokra, hogy azután néhány év múlva fokozatosan Nyugat felé nyo-

idézett nemét nyelvű tanulmányomban fejtek ki behatóbban, e népnevek második része így tagolandó *urg-ur. k7, -ur:* vagy többesjel vagy pedig jelentése gyűjtőnév értelemben „ember”, „emberek”. Ennek megfelelően az *-ur* el is van hagyva Theophanes *Κότρωγοι* alakjában (v. ö. Moravcsik, Ujb. X. 70), akiken a kuturgurok értendők. Az uturgurok és kuturgurok pedig tulajdonkép részei annak a szavirok által elűzött *Οὔρωγοι* népnek, amelyet Priskos említ; ennek a névnek *ur*-ral továbbképzett alakjából vagyis *urg-ur-hól* származott^ elhasznulás útján Menandros *Οὔρογοι* és Zách anas rhetor *Ugur* alakja. Ez utóbbiaktól azonban Theophylaktos Simokattes *Οὔρογ-jaί* megkülönböztetendők, akiken t. i. a későbbi *oguz-ok* értendők (a közitörök *-z-* ugyanis korábbi *r'*-bol fejlődött és a *f > ζ* hangváltozás csak a VI. sz. után következett be). Itt említhetem meg, hogy néhány az onogurokkal kapcsolatba hozott adat – amint ezt már Markwart is megállapította (Ujb. IX. 90) – tulajdonkép a középzásiai *onoguz* népre vonatkozik.

^{20a} Erről V. 2. fejezetünkben még részletesebben is fogunk szólni.

múlva behatoljanak Középeurópába is: 562-ben Beszarabiában (Kis-Skythia) vannak, 567-ben elfoglalják Dáciát, egy év múlva pedig megszállják a longobárdoktól elhagyott Pannoniát. Ennek igazolására az avarokra vonatkozó archaeologiai kutatásoknak azokra a legújabb eredményeire hivatkozhatom, amelyeket majd a Szegedi Múzeumi Kiadványok című sorozatban a közeli jövőben Csallány Dezső szándékozik közzétenni. Ezek szerint az avarok hagyatékának legrégebb rétegében előforduló típusok és formák ugyanazon temetkezési rítus mellett az egykori szarlatovi kormányzóság területén fordulnak elő, vagyis azon a területen, ahonnan a mi előbb kifejtett felfogásunk szerint az álarok a szavirokat üzték el.

Az itt vázolt népmozgalmakhoz a magyaroknak még semmi közülük sem lehetett, mert hisz az onogur-magyar politikai közösség-gondolatának felvetődését egyes-egyedül az a körülmény magyarázza, hogy a szlávok a magyarokat az onogurok nevének emlegették és hogy ez a szláv elnevezés azután elterjedt egész Európában. A régi magyarok erről a feltételezett onogur-atyafiságról mindenestre mit sem tudtak, így tehát az onogur-elmélet hívei és propagálói tulajdonképpen azt teszik fel, hogy a szlávok a szomszédságukba került magyarok őstörténetét jobban ismerték volna, mint maguk a magyarok. A szlávok a magyarokra az onogurok nevét nyilván csak azért ruházták át, mert mind Levediában, mind pedig Etlközben a magyarok olyan területeket szálltak meg, amelyek korábban az onogur-bolgárok birtokában voltak; a dunai bolgárok birodalma t. i. eredetileg a Dnyeperig terjedt.

Az ilyen névátruházás mindenestre a legközönségesebb jelenségek egyike a népnevek tekintetében, ilyenformán ruházódott át például a gótoknak a neve a litvánoknál a lengyelekre, a kelta volkus népnek a neve germán népeknél a románnyelvű népekre, vagy egy illyr nép neve a germánokról a szlávokra, vagy a britek neve az angolszászokra. Az ilyen névátruházásból a legkevésbé sem következik, hogy az egyik nép a múltban valaha azonos lett volna a másikkal, vagy hogy a kettő a múltban bensőségebb kapcsolatban állott volna egymással. Erről nálunk a népnevek magyarozói, de a történészek is minduntalan megfélekedeznek, sőt arról is, hogy mindig különbséget kell tenni saját név és az idegenek által használt név között.

b) *Miért nem helyezhető Nyugat Szibériába a magyarság őshazája?*

Hogy a magyarok a 465 körüli keleteurópai népmozgalmaktól érintve nem voltak, az egy más irányú és jellegű okoskodással igazolható is. Először is növény- és állatföldrajzi adatok minden kétséget kizáróan tanúsítják, amint erre már egy korábbi tanulmányomban is alkalmam volt rámutatni, hogy a magyarok őshazája nem lehetett az Urálon túl Nyugatszibériában a Tobol és Isim mellettkén, ahogyan ezt a törökösödő őstörténészek hirdetik. Ott

ugyanis nincs otthon a *szil*²⁰ ismeretlen állat a *sün* és csak a XVIII. században honosodott meg a *méh*, tehát az ottani őslakók eredetileg nem ismerhették a *méz-et* sem. A felsorolt magyar szavaknak ebben a kérdésben azért van döntő jelentőségük, mert pontos megfelelőik vannak az európai finnugor nyelvekben. Ebből tehát az következik, hogy a magyarok a többi finnugor nép közösségéből kiválva sohasem távoztak olyan területre, ahol a *szil*, *sün*, *méh* és *méz* szavakat állandóan használni ne kellett volna. Tehát a magyarok ősei sem költözhetek valamikor Nyugatsibériába és állandóan ott nem tartózkodhattak, mert különben az említett szavak mai jelentésükben kivesztek volna nyelvünkéből, mint ahogy természetszerűleg nincsenek meg az Európából a középkor folyamán az Urai-hegység ázsiai oldalára költözött ugor népeknek, a vóguloknak és oszt jakoknak, a nyelvében sem. Az obi ugor népek nyelvéből a fenti, a finnugor' közösség korából származó szavak megfelelői nyilván azért veszték ki, mert új nyugatsibériai hazájukban azoknak a tárgyaknak megnevezésére – e tárgyak ottani hiánya következtében – sohasem kerülhetett sor, amely tárgyakra a fent említett szavak vonatkoznak. Nyilvánvaló, hogy ezek a szavak ugyanazon okok következtében a magyar nyelvből is kivesztek volna, ha a magyarok ősei – a vógulokhoz és osztjakokhoz hasonlóan – valaha Nyugatsibériába költöztek és ott huzamosabb ideig éltek volna.

Bocsánatot kérek az olvasótól, hogy ez egyszerű, könnyen érthető és – döntő érvet ennyire szélesen adtam elő, de kénytelen voltam vele, mert ellenfeleim ezt az érvet annak korábbi rövidebb megfogalmazásában – egy ízben ugyanis már előadtam – vagy nem voltak képesek megérteni, vagy esetleg – ami talán valószínűbb is – abban bíznak, hogy a nem-nyelvész olvasók ennek az őshazára vonatkozó nyelvészeti érvnek döntő súlyát annak odavetett rövid alakjában nem lesznek képesek megfelelően méltányolni tudni. T. i. a nyugatsibériai magyar őshazára vonatkozó – a fentiek szerint azonban teljesen képtelenségnek tekintendő – tanítást azóta is a dicső struccpolitikát követve váltig hangoztatják lehető sűrűn, mintha mi sem történt volna, szóban és írásban és tér-

²⁰ Zichy a *szil* szó tekintetében hivatkozik arra, hogy Köppen egy adata szerint az *Ulmus montana* az Ural keleti oldalán is előfordul (A magyarság őstört. és műveltsége, 1923, 34). Azt azonban ő sem merné állítani, hogy a régi magyarok az Ural hegységben laktak volna, hisz a feltevések szerint a magyarság őshazája a Tobol mellékén az Uraitól 350-400 kilométernyi távolságra lett volna (az erdőrégió határa a Tobol balpartja mentén halad): ott a síkon pedig a hegyi *szil* biztosan nem fordul elő ... Sőt ha a *szilfa* elterjedését felvázolta volna térképére, akkor arra is hamarosan rá kellett volna jönnie, hogy az ananyinoi kultúrának Európából Ázsiába átnyúló ága (a Csoszovája, Iszet, Pisina mellékén) a magyarokkal már csak azért sem hozható – amint ő tette – összefüggésbe, mert olyan magasan északon a *szil* már az Ural európai oldalán sem fordul elő. Az ananyinoi kultúrának a Csuszovája és Iszet, Pisma melléki képviselői nyilván a szamojédek voltak, akiket a középkor folyamán korábbi települési területükről az osztjakok szorítottak északabbra és keletebbre.

képeken. Teszik ezt annál is inkább, mert hisz e tan mellett még tekintélyeket is felvonultathatnak!

Azt a gondolatot, – hogy a magyar őshaza Nyugatszibeniában lett volna –, mint ötletet elsőnek tulajdonképp Markwart vette fel,²¹ akitől a magyarság őstörténetére, valamint egyáltalán a kelet európai népek történetére vonatkozólag annyi helyes és tevénytés és elmélet származik. Markwartnak hatalmas tudásáról és bámulatos kombinatív tehetségéről, amelyet a vele való személyes érintkezés során is alkalmam volt megcsodálni, csak a legnagyobb tisztelettel tudok megemlékezni. De ép kombinatív tehetségének élénk volta többször is olyan ötletek felvetésére készítette, amelyeket azután hamarosan maga is kénytelen volt visszavonni. Ezt meg is szokta tenni, mert azt viszont feltétlenül leírta – ha mindig nem is a legrendszerezesebb formában –, amit pillanatnyilag igazságnak tudott vagy esetleg csak sejtett, sőt ebben a vonatkozásban még az is megtörtént vele, hogy egyik könyvének második részében halomba döntötte azt az elméletet, amelyet a könyv első felében maga állított fel. Így tehát Markwart egyik-másik ötletét vagy feltevését minden további vizsgálat nélkül a magyar őstörténet alapkövévé megtenni mégsem lehet, bármilyen tisztelettel lennénk is egyébként Markwart tudása és személye iránt. Sőt arról is meg vagyok győződve, hogyha Markwart tudomást szerezhetett volna azokról a körülményekről, amelyek kizárják a magyarság őshazájának Nyugatszibériába való helyezését, akkor ezt a feltevését is rögtön visszavonta volna.

Markwart feltevése – úgy látszik – nagyon megnyerte Wiklund tetszését, mert a Tobol és Irtis melléke szerinte mind a lótenyésztésre, mind pedig a halászatra nagyon alkalmas lett volna; a régi magyarok t. i. az ő felfogása szerint is valami halászó lótenyésztők vagy lótenyésztő halászok lettek volna. (Mindenesetre a magyarság lett volna az egyetlen nép a világon, amelynél e két egymást kizáró gazdasági forma egybekapcsolódott volna.) Wiklund azért is az Irtis-Tobol mellékére helyezné a magyar őshazát, mert ott a lótenyésztés feltételei inkább adva vannak, mint a déli vagy középső Uraiban, ahová mások tennék a magyar őshazát. Ez lehet, hogy így van; viszont semmi sem kényszerít bennünket arra, hogy az alsó vagy a középső Ural vidékén keressük a magyar őshazát, amikor azt például az alsó Káma mellékére is helyezhetjük, amely terület már a ligetes steppe övébe tartozik, tehát mind a lótenyésztésre, mind pedig – ha úgy tetszik – a halászatra kiválóan alkalmas vidék.

A nyugatszibériai ligetes steppék övébe a magyar őshaza mindentől eltekintve már csak azért sem volna helyezhető, mert ott nemcsak a kőrisfa nem fordul elő, hanem a tölgy és a szilfa sem;

²¹ Marquart, Streifzüge 54.

²² Élete második felében nevét – nem tudom, mi okból – már Markwartnak írta.

nyírfán és rezgő nyárfán kívül t. i. ott másféle fa tulajdonkép nincs is.^{22a} Így tehát ez a terület egyáltalán nem felel meg azoknak a növényföldrajzi jellegzetességeknek, amelyek a magyarság őshazáját a nyelvi adatok tanúsága szerint kétségtelenül jellemezték.

De azt sem lehet belátni, hogy a magyarok miért, mi módon és mikor hagyták volna el^{22b} az Uraitól nyugatra eső, nyelvrokonai szomszédságában lévő eredeti települési területüket és költöztek volna arra a nyugatszibériai területre, ahonnan már a Krisztus születése előtti századokban megindult iráni és más népeknek Európába való költözése. Így tehát az Ural déli felében nyugatkeleti irányban való költözésre mód és lehetőség történeti időkben egyáltalán nem volt, Továbbmenőleg pedig e feltevések mellett még azt a kérdést is fel kellene vetnünk, hogy mi történt azzal a területtel, amelyet a magyarok elhagytak volna és annak a nyugatszibériai területnek lakóival, amelyet állítólag megszálltak volna. Ezekre a szükségszerű nép- és településtörténeti kérdésekre, a nyugatszibériai magyar őshaza hívei, szintén adósak maradtak nekünk a felelettel...

Wiklund felfogását az Ebert-féle Reallexikon „Finnougrier” című cikkében tette közzé, amelynek a nyelvészeti részét ő írta. Ellenben ugyané cikk archaeologiai részét már Tallgren írta, aki – úgy látszik – előzőleg nem olvasta el Wiklund cikkét, aminek az lett a következménye, hogy Tallgren a magyarság őshazáját a legnagyobb nyugalommal a Káma mellékére, a pianobori kultúra elterjedési területére helyezte és pedig első sorban is azért, mert szerinte a pianobori kultúra olyan jellegű, hogy arra nézve valami más népet mégcsak kombinációba sem lehet venni. Ebben a vonat-

^{22a} Ebben a tekintetben hivatkozhatom H. Anger jellemzésére: „Die Birke... hat die Alleinherrschaft in der Westsibirischen Waldsteppe, in der ausser ihr von allen Bäumen nur noch die Espe vorkommt”. Handbuch d. geogr. Wiss. hrg. von Fritz Klute. Potsdam, 1937, VII. 147.

^{22b} Ebben a vonatkozásban legújabbán Ligeti Lajos a „prém útját” emlegetve arra nézve tesz célzást, mintha a magyarokat Európából a prémek csábították volna Nyugatszibériába (A magyarság őstörténete, szerk. Ligeti Lajos, 1943, 54-57). Eltekintve attól, hogy a régi magyarok prémkereskedelmi vagy prémvadászi tevékenységéről semmit sem tudunk, úgyhogy ez a feltevés tulajdonkép már az onogur-magyar azonosság feltevésén alapul, amennyiben Jordanesnél tényleg történik célzás az onogurok prémkereskedelmi tevékenységére, a feltételezett költözésnek ez az indokolása már csak azért is teljesen irreális, mert hisz a Kámától északra eső terület igazán a prémek hazája volt, ahová arab kereskedők még a középkor folyamán is eljártak a Volga mentén haladva prémeket beszerezni (v. ö. Markwart, Ein arabischer Bericht über die arktischen Länder aus dem 10. Jh. UJb. IV. 260-324). így tehát semmi valószínűsége sincs annak, hogy a magyarok a prémek kedvéért elhagyták volna a prémekben leggazdagabb európai terület közelében lévő hazájukat. De ugyanilyen^ irreális az a költözési útvonal is, amelyet Ligeti a magyarokat az i. m. 49. lapján található térképvázlat szerint költöztetné Nyugatszibériába, majd onnan vissza Európába: ez az útvonal t. i. Ligeti szerint az Ural hegységen és a fenyőerdő régióján keresztül vezetett volna. Hogy egy lovasnép ilyen útvonalat választott volna vagy választhatott volna, ez már igazán csak íróasztal-hypothézisnek mondható.

kozásban azonban Tallgren álláspontjához hasonlóan még egy másik negatív szempont is érvényesíthető. T. i. egyrészt főleg Vasmernek, másrészt pedig Teplouchovnak és Kannistonak helynévkutatásaiból^{22c} nagyjában ismerjük Keletoroszországnak ethnikai viszonyait a Krisztus születése körüli időkben. Ezekből tudjuk, hogy a Kámától északra cseremiszek és permiek, az Oka és Volga között pedig mordvinok laktak. De ebben a korban még az obi-ugor népek is jóval délebbre lakhattak, mert vogulos jellegű folyónevek még a Bjelaja-Káma közben is akadnak. Ellenben a középső Volga mente, illetve a folyam mindkét partja Szaratovtól délre Vasmer szerint már iráni népek települési területe lehetett. Arra nézve azonban semmiféle támpontunk nincs, hogy a Szamara és alsó Káma között és ugyanitt a Volga mentén miféle nép lakhatott. Feltehető tehát, hogy e terület ősi lakossága valami okból eltűnt innen. Mivel pedig tudomásunk szerint KeletEurópa ősi telepes népei közül csak a magyarság költözött el a népvándorlás korában ősi hazájából, ez okból is e területre a magyarság őshazáját helyezhetjük.

A mi törökösködő őstörténészeink nagy lelkesedéssel olvashatták Wiklund fejtegetéseit, annyira, hogy Németh az egészet szó szerinti fordításban még le is közölte,²³ ellenben a cikk Tallgren írta fejezetéről bámulatos egyértelműséggel hallgattak, valószínűleg t. i. el sem olvasták, mert az nem nyelvészet, hanem archaeologia, amiről pedig vérbeli nyelvtudósnak a hazai szaktudósi világnézet szerint talán még tudomást venni sem illendő.^{23a} Átvette a Wiklund-féle tanítást Hóman is. Németh könyve nyomán pedig Markwart ötlete csakhamar valósággal dogmává kögült, amelyet azután a vámbérista egyházatyák igyekeztek terjeszteni és a híveknek magyaráztatni. A tan apológiájától azonban már gondosan óvakodtak, vagyis nem próbálták megvédeni a Németh által adoptált Markwart-Wiklund-féle tanítást az én kifogással szemben, vagy például Tallgren ellen, bár az – amint említettem – nagyon is

^{22c} Kutatásainak eredményeit legújában (1941-ben) Vasmer „Die, alten Bevölkerungsverhältnisse Russlands im Lichte der Sprachforschung” című rövid tanulmányában foglalta össze (Preuss. Ak. d. Wiss. Vorträge u. Schriften, Heft 5), ahol az idevonatkozó irodalom is egybe van állítva. – Továbbá v. ö. Kannisto, Über die früheren Wohngebiete der Wogulen. FUF. 18, 57-89 és FUF. Anz. 18, 56.

²³ Németh, HMkial. 123.

^{23a} Sőt archaeologiai vonatkozásban a nyelvtudósoknak – úgy látszik – szabad és lehet tudománynépszerűsítő művekben még téves tanokat is hirdetniük, amint ezt a minap megtette Zsirai Miklós. Ő t. i. a Ligeti Lajos szerkesztésében megjelent „A magyarság őstörténete” című gyűjteményes tudománynépszerűsítő kiadványban azt a tanítást „népszerűsíti” (i. m. 32. l.), hogy az ananyinói „bronzkultúra” az ugarságnak volna tulajdonítandó, amihez még a magyarság általa feltételezett ázsiai őshazájára vonatkozólag is bizonyos „elmozdító” – de mindenesetre homályos – következtetéseket fűz. . . Pedig e tárgyról annyit legalább neki is – mint a finnugor nyelv- és néptudomány képviselőiének – lehetett volna tudnia, hogy az ananyinói kultúra területe a Volga mentén egész az Oka torkolatának vidékéig elnyúlik s már ezért is az egész finnugorságnak tulajdonítható.

könnyen lehetséges, hogy Tallgren felfogásáról csak most fognak majd ezek az őstörténész szakembereink először tudomást szerezni ... Az meg csak természetes, hogy a „nagyok” elméleteinek ismertetői még csak kísérletet sem tettek arra nézve, hogy a magyarság szibériai őshazájára vonatkozó feltevést valami egészen szerény kis új eszmécskével némileg igazolni próbálják, amikor annyira kényelmes volt ebben a kérdésben Wiklund tekintélyére esküdni ... (Egyáltalán a tekintélyesedi az első világháború utáni időkben a magyar tudományosság rákfenéjévé lett!) Németh Gyulát pedig hiába szólítottam fel az általam előadottak megcáfolására,²⁴ erre a legcsekélyebb hajlandóságot sem mutatta. Ezért is voltam kénytelen e kérdésben való álláspontomat ez alkalommal annyira kiélezni, hogy az állásfoglalás elől hallgatással való kitérés ellenfeleim számára lehetetlenné váljék, mert hisz ezek után abban mindenki már csak taktikázást látna...

Már ezekből is gyanítható, hogy a szibériai őshazára a török-párti őstörténészeknek borzasztóan szükségük van elméletük érdekében. Ez így is van. Ha ugyanis elismernék, hogy a magyar őshaza Európában volt, akkor ezzel tulajdonképp automatikusan összes őstörténeti tanításaik márol-holnapra annyira antikválódnának, hogy azok már majd csak a tudománytörténet kutatóit érdekelhetnék. Ezért is ragaszkodnak makacsul a végsőkig az ázsiai őshazához! Egyáltalán nem kételkedem azonban abban, hogy ebben a döntő kérdésben, is hamarosan szintén engedni fognak még Vámbéry legelszántabb hívei is.

A növény- és állatföldrajzi tényeknek a magyar őstörténet szempontjából való jelentőségére nálunk elsőnek gróf Zichy István hívta fel a figyelmet; mivel azonban ő bizonyos hibás nézetek (hiung-nu > hun > bolgártörök > magyar azonosság) szuggesztíója alól magát kivonni nem tudta, az említett tényeket őstörténeti fejtegetéseiben nem érvényesítette a megfelelő módon, vagyis minden előzetes őstörténeti elmélettől függetlenül. Ezért olyan formán próbált a tényekkel és az elméleti elgondolásokkal megalkudni, hogy a magyar őshazát meglehetősen magasán északon az Urai-hegység mindkét oldalára helyezte. Majd mikor ennek a felfogásnak tartahatatlanságára rámutattam,²⁵ azt a feltevést, hogy a magyar őshaza az Urai-hegységen keresztül Nyugatszibériára is átterjedt volna, Zichy is feladta. Mivel azonban időközben az onogur és magyar azonosság gondolatát ő is magáévá tette, olyanformán próbálta az őstörténeti elképzeléseket a tényekkel összhangba hozni, hogy most már az onogurok ősi szállásait tette át az Ural innenső' oldalára, ahol t. i. a pianobori kultúra lett volna szerinte onogur-bolgárnak tekintendő. Ez a felfogás azonban teljesen elhibázott, mert hisz a pianobori kultúra az ananyinói kultúrának, amelyet pedig Zichy is a

²⁴ NNy. XI. 98.

²⁵ Moór, A magyar nép eredete. 1933, 30.

finnugor népekkel hoz kapcsolatba, fejlettebb folytatása. Ez a pianobori kultúra azonban a VII. század folyamán hirtelen egészen eltűnt a Káma mellékéről, hogy helyet adjon a teljesen más jellegű és a pianobori-kultúrával semmi összefüggésre nem mutató ú. n. bolgary-kultúrának, amely már kétségtelenül a volgai bolgárokkal hozandó kapcsolatba.²⁶ Ha tehát a bolgary-kultúra hordozói kétségtelenül a volgai bolgárok voltak, akkor a pianobori-kultúra képviselői semmiesetre sem lehettek azok.

Tehát megállapíthatjuk, hogy a magyarok nemcsak azért nem vonulhattak le a 463/65 körüli keleteurópai népmozgalmak idején bolgártörök népek kötelékében Nyugatszibériából a Kubán mellékére, mert az említett népmozgalmak a Középső- és Alsó-Volga mellékén folytak le és mert az abban részes népek nem voltak bolgártörökök, hanem azért sem, mert a magyar őshaza növény- és állatföldrajzi tények figyelembe vételével illetve a magyar szókincsben meglévő, ezekre vonatkozó szavak határozott tanúsága szerint, semmikép sem helyezhető Nyugatszibériába.

c) *Tartózkodott-e a magyarság a Kubán mellékén?*

Az előadottakra való tekintettel, valaki talán olyan módon tarthatná a magyar-onogur azonosság elméletét módosíthatónak, hogy a magyarok nem Nyugatszibériából, hanem valahonnan a Kuma vagy az Alsó-Volga mellékéről vonultak volna a szavir támadás nyomán az onogurok kötelékében a Kubán mellékére.²⁷ Meg kell azonban állapítanunk, hogy az elmélet ilyen módosítása sem volna lehetséges, mert a magyarok a Kubán mellékén sohasem laktak. Ez az állítás nagyon meglepőnek látszik, mert hisz újabban annyit ismételték a Kubán-melléki magyar őshazáról szóló tanításokat, hogy azt még történészek is ténynek hajlandók már tekinteni. Pedig nemcsak, hogy a rávonatkozó érvek elhibáztak, hanem ennek feltevése, növény- és állatföldrajzi tényekkel, illetve az azokra vonatkozó nyelvtörténeti adatokkal szintén a leghatározottabb ellenmondásban áll.

A Don és a Kubán folyók közötti terület ugyanis teljesen fátlan pusztaság, ahol a folyók mentén némi égerfán és gyaníthatólag fűzfán, meg talán nyárfán kívül semmiféle fának nevezhető növény nincs.²⁸ Ilyen fátlan steppe a Kubán folyó melléke is – erről valami

²⁶ V. ö. Tallgren idevonatkozó fejtegetéseit: Ebert-féle Reallex. f. Urg. III. 360, X. 56.

²⁷ A Bendeffy-féle Kumm agy aria fantomjának ez a módosítás mindenestre pompásan megfelelne.

²⁸ Erre vonatkozólag Deér Józsefnek egy tudománynépszerűsítő célzattal írott cikkében, amely a Ligeti Lajos szerkesztésében megjelent „A magyarság őstörténete” (1943, 143. 1.) című gyűjteményes műben került a nyilvánosság elé, a minap a következőket volt alkalmam olvasni: „A magyarok lakóhelyeik kiválasztásában a száraz steppét következetesen elkerülték. Kubán-menti szállásaik ugyanúgy a ligetes övbe esnek, akárcsak a Don és Dnyeper köze”. Hogy ez

életföldrajzi térképről könnyen meggyőződhetünk -, csakhogy ott közvetlenül a folyó mentén a fűzfán és égerfán és valószínűleg nyárfán kívül előfordul még a kőris és jávorfa is. Mindezeket Kari Bertsch erdőtörténeti művének²⁹ térképmellékletei alapján volt módomban megállapítani, amely műre Greguss Pál barátom, a szegedi egyetem botanikus professzora, volt szíves figyelmemet felhívni. De Bertschnek az erdei fák elterjedésére vonatkozó térképeiről azt is meg tudtam állapítani, hogy a Kubán mellékén nem fordul elő a tölgy, amelynek pedig a magyarban kétségtelenül ősi neve van, és ami számunkra még nevezetesebb, nincsen a Kubán mellékén szilfa sem,^{29a} amelynek a neve – amint tudjuk – a magyarban még a finnugor közösség korából való és nyelvünkben való megléte azt tanúsítja, hogy a magyarság sohasem hagyta el a szilfának elterjedési területét, mert hisz különben ez a név – amint ezt más kapcsolatban behatóan megtárgyaltuk – szükségszerűleg kiveszett volna nyelvünkéből.³⁰

Sot ha a magyarság hazája Németh Gyula, illetve Markwart, feltevésének megfelelően 465 és 830 között a Don és a Kubán között lett volna, akkor nyelvünkéből a *szil* néven kívül a legnagyobb valószínűség szerint kivesztek volna azoknak az erdei állatoknak a nevei is, amelyek a magyarban még a finnugor közösség korából származnak, mert más finnugor nyelvekben is ugyanazon jelentésben megvannak. Ezek: *sün*, *fajd*, *méh* (és *méz*), de a legnagyobb valószínűséggel idesorozandók még *evet*, *őz* és *nyuszi* szavaink is. Ezenkívül a Kubán mellékén bizony nem honosodhattak volna meg nyelvünkben olyan török eredetű fanevek sem, mint *kökény*, *som*, *alma*, *dió*, *körte*. Azon egyszerű oknál fogva, mert ezek a fafélék a Kubán mellékén ismeretlenek. De meg a Don és Kubán között

nincs így, arról Deér József is hamarosan meggyőződhetik, ha ennek egy növényföldrajzi térképen utánanézik. De meg minden mozilátogató is – aki t. i. a múlt évi Kubán-vidéki harcokra vonatkozó Ufa-híradókat látta – tanúsíthatja, hogy a Kubán-mellék tökéletesen fátlan mezőség. A „fátlan steppe” fogalma számomra is ezekből a híradókból lett igazán tudatossá.

²⁰ Kari Bertsch: Geschichte des deutschen Waldes. Jena, 1940.

^{20a} A mellékelt térképvázlat jelzéseiből az látszik kitűnni, mintha a szilfa elterjedésének déli határa az alsó Kubán mellékén vonulna. Ennek az ábrázolási módnak azonban csupán technikai oka volt. A szil déli elterjedési határa ugyanis egybeesik a tölgy déli elterjedésének halárával, ezért, hogy a két jelzés megkülönböztethető legyen, a rajzoló kénytelen volt a szil elterjedési határának jelzését egy kissé távolabb helyezni. Meg kell azonban állapítanom, hogy az Alsó-Kubán melléki steppén sem tölgyfa, sem szilfa nem található.

³⁰ Mint jellemző érdekességet említhetem meg, hogy Zichynek „A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig” című művéhez mellékelt növényföldrajzi térképvázlatain nyolc erdei fa keleteurópai elterjedésének határai vannak jelezve, de ezek között a számunkra legfontosabbá, a szilé – hiányzik. Ugyancsak hiányzik a szilfa elterjedésének megjelölése Gombocz Zoltán „Életföldrajz és magyar őshaza” című cikkének növényföldrajzi térképvázlatairól is (Természettud. Közi. 1925, 369-374). Hofy miért hiányoznak, nem tudom. Az azonban tény, hogyha ezeken a térképeken a szilfa keleteurópai elterjedésének a határai is jelezve volnának, akkor azok a magyar őstörténeti elméletek, amelyeket Zichy és Gombocz képviseltek, nem lettek volna fenntarthatók ...

szál-nak („tutaj”) alkalmas fa sem igen akadáhatott, *ács-ra* pedig ezen a tájon már csak azért sem lett volna szükség, mert az onogurok Zacharias rhetor tanúsága szerint sátrokban lakó nép volt. Igv tehát annak a feltevéséből, hogy a magyarság szállásai 830-ig a Don és Kubán közötti területen lettek volna, az következne, hogy a fenti török eredetű szavak csak 830 után Levediában honosodtak meg nyelvünkben.³¹ De ha ezt feltennők, akkor mivel volna indokolható, hogy a többi török jövevényszó – bár azok nyelvi jellegüket tekintve egyáltalán nem különböznek a fanevektől – már jóval előbb (Németh Gyula szerint már a Krisztus születése körüli időkben) került volna nyelvünkbe? Továbbá azt is kérdeznünk kellene, hogy miért nem lehetne feltenni, hogy összes régi török jövevényszavaink a török eredetű fanevekkel egy időben honosodtak meg nyelvünkben? Vagy talán azt kellene ezekre vonatkozólag feltennünk, hogy a magyarok saját hazájuk fáinak a neveit csak a kabavok csatlakozása után tőlük tanulták volna meg, amikor pedig Qombocz elmélete szerint – amelynek természetesen Németh is követője – az ő révükön török jövevényszavak egyáltalán nem kerültek volna nyelvünkbe? Végül pedig teljességgel érthetetlen volna, miként maradhatott volna meg egyáltalán a magyarság, ha csupán a Kubán mellékén majd 400 éven át élt volna török népek törzsszövetségeinek közösségében (a feltételezett török eredetről és szibériai feltételezett őshazában török törzsekkel való együttéléstről nem is szólva, mert annak a feltevése – amint már tudjuk – teljes képtelenség), pedig – úgy látszik – nemcsak hogy megmaradt, hanem a százados feltételezett együttélésnek nyelvi eredménye nem volna egyéb egy marék kölcsönszónál...

Megállapítjuk tehát, hogy a magyar szókinsnek bizonyos növény- és állatföldrajzi körülményekkel való kapcsolatai alapján teljességgel kizártnak tekinthető az a sokat hangoztatott feltevés, hogy a magyarok ősei valaha is huzamosabb ideig és állandóan a Kubán mellékén tartózkodtak volna. Ebből a megállapításból szükségszerűen következik, hogy a magyarok Kubán-melléki hazájára vonatkozó egyéb felhozott érvek is kivétel nélkül tévedéseken vagy hibás okoskodáson alapulnak, aminek a kimutatása nem is nagyon nehéz.

A magyarság Kubán-melléki hazájára vonatkozólag az első bizonyíték a Malalas-féle krónikában az 527/528. év eseményeivel kapcsolatban említett *Μουάγγελος* nevű hun előkelőnek a neve volna. Ezekben Muageris-nek azonban csak annyi szerepe volt, hogy az ő tudtával gyilkolták meg a pogány lázadók testvérét a krimi hunok

³¹ Ezek közül a fák közül több a Kaukázusban bizonyára előfordul, ot! azonban sem magyarok nem laktak soha, sem törökök. És így, ha az északnyugati Kaukázus fáinak a neveit ismerték volna meg őseink, akkor ezeknek az erdei fáknek ma nem török, hanem cserkesz vagy abaház elnevezései volnának meg nyelvünkben

királyát *Γορραç-t*, amikor az az alattvalói között megpróbálkozott a kereszténységnek kissé erőszakos terjesztésével.³² Németh Gyula e két névben a *magyar* és az *ogur* névneveket vélte felismerni. Alkalmam volt már részletesen kifejteni,³³ hogy e névmagyarázatok már csak jelentési szempontból is teljesen elhibázottaknak tekintendők, mert sehol az még nem fordult elő, hogy szülők gyermekeiket akár a saját népük nevével, akár valamely idegen népével nevezték volna el. Ennek ellenére mind Németh, mind pedig nyomában egyes történészek váltig ismétlik ezt a képtelen névmagyarázatot, mint a magyar őstörténet egyik legnevezetesebb adalékát. Ha persze az ilyen laza homonymián alapuló névmagyarázathoz, mint *egy* magyar őstörténeti elmélet elsőrendű bizonyítékához, a szinte kézzelfogható cáfolat ellenére is makacsul ragaszkodunk, akkor igazán nem panaszkodhatunk azon, hogy a magyar őstörténetnek – Németh szavai szerint – „ködös” a mezeje, mert hisz ebben az esetben a ködöt tulajdonképpen mi magunk fejlesztettük.

Hogy ennek a bizonyítéknak a mi kérdésünk szempontjából való teljes elégtelenségét kimutassuk, tulajdonképpen eltekinthetünk a Németh-féle névmagyarázat kritikájától is. Malalas krónikájának előadásából ugyanis egyáltalán nem kétséges, hogy az ott elbeszélte eseményeknek a színhelye a Krím-félsziget és Bosporus-Kercs városa volt. Onnan kedvező idő esetén lehet ugyan – ahogy *egy* haditudósításban olvastam – a keresi szoros túlsó, Kubán-melléki partját is látni, de ez a körülmény talán még sem elégséges alap annak a feltevésére, hogy a Kubán-mellékét a múltban ugyanaz a nép lakta volna mint a krími félszigetet. Ezek szerint tehát a magyarság Kubán-melléki tartózkodásának ez a „bizonyíték”, a névmagyarázati hibáktól egészen eltekintve,³⁴ a földrajzi adottságok ugyanolyan semmibevételén alapszik, mint a „szabir” nép feltételezett költözködéseiről szóló fentebb tárgyalt elmélet, vagy talán helyesebben rege.

A következő „bizonyíték” ismét Markwarttól származik. A Chorenei Mózesnek tulajdonított örmény geográfia szerint a zichek, vagyis cserkeszek területétől északra „van a T^curk^ck^c s Bulgare nép, melyek az ottani folyókról vannak elnevezve: Kup^ci Bulbar, Duc^ci Bulkar, Olxontor Blkar a bevándorló, Cdar Bolkar”³⁵ Ennek a forrásnak Németh szerint (HMKial. 195) a magyar ős-

³² V. ö. Moravcsik, Szent István-émlékkönyv II. 194.

³³ NNy. IV. 168.

³⁴ Németh idevonatkozó névmagyarázataiban azonban még alaki szempontból sem kifogástalanok. A *Μογυριç* névalaknak *Mogyeri alakból való származtatása t. i. már csak azért sem lehet helyes, mert a magyarban a török-magyar érintkezés korában az o hang még nem volt meg (iz-val helyettesítették). – Az is rejtély, hogy a feltételezett *Ogur-da névalak «-ját a görögök miért írták volna o-val; de az *Ogurda névalakban a feltételezett magyar *-da* kicsinyítő képző sem íhető nagyon régi, aminthogy ezt a képzőbokrót személynevekkel kapcsolatban nem is használták soha.

³⁵ Németh, HMKial. 175.

történet szempontjából elsőrangú jelentősége volna. Az idézett helyen említett turk^c népen ugyanis Markwart szerint a magyarok volnának értendők, aminek az indokolását érdemes szó szerint idézni: „Da es sich somit nicht beweisen lässt (én ritkítottam!), dass der Verfasser unter den Turk^ck^c die Chazirk verstanden wissen will, so halte ich mich berechtigt, in den ... TurkV die... Magyaren zu erkennen”.³⁶ Ennek a laza gyanúnak talán csak akkor volna némi jogosultsága, ha nem tudnók b i z t o s a n, hogy az illető forrás különböző korokból származó kompilációk gyűjteménye,³⁷ amelyben tehát valamely nép neve zavartalanul előfordulhat egymás mellett korábbi és későbbi alakjában. Továbbá, ha nem tudnók e g é s z e n b i z t o s a n, hogy a szóban forgó örmény forrás korában, vagyis a VI. században tényleg laktak türkök a Kubán mellékén. Erre nézve Németh Gyula is idézi műve más helyén Theophanes Byzantios VI. századi írónak azt az értesítését, – amelyről azonban Markwart megfélekedett -, hogy (568 táján) a Dontól keletre türkök vannak,³⁸ sőt az idézett helyen Németh hivatkozik még a Zemarchos és Valentinus-féle követéségek tudósításaira is, amelyekből kitűnik, hogy a Kaukázustól északra fekvő területek a VI. század második felében türk uralom alatt voltak. Végül ebben a vonatkozásban hivatkozhatunk arra a tényre is, hogy a Kubán-torkolat közelében fekvő görög Phanagoria városa a VIII. század közepén a krimiai gót dorosi érsekséghez tartozó püspökségek jegyzékében már *Ταματάρχα* néven van említve³⁹; mai tatár neve: *T aman*, orosz neve *Tmutarakan*. Markwart mutatott rá arra, hogy ezt a várost nyilván arról a *Ταγμα Ταρχάν* nevű türk főemberről nevezték el, akit Theophylaktos bimokattes szerint Sizabul, a nyugati türkök chaganja küldött 568-ban követként Byzanba.⁴⁰ E türk főember törzsének, illetve nemzetségének nyilván a téli szállása volt e város helyén, a Kubán-torKolat közelében. Megállapíthatjuk tehát, hogy a VI. század II. felében a Kubán mellékén tényleg a turkok voltak az urak és hogy a türk chagan egy nevezetesebb főembere tényleg ott is lakott; ezek szerint még annak a gondolata is képtelenség, hogy egy ugyancsak VI. századi forrásnak Kubán-melléki *turk-iain* valami más nép volna értendő. Az említett VI. századi örmény geographiának a magyar őstörténet szempontjából annyi negatív értéke mégis van, amennyiben a Kubán-vidék ethnikai viszonyaira vonatkozó adataiból is megállapítható, hogy a VI. században magyarok semmiesetre sem laktak ott. Különben is egy közepes folyó mellékén három nomád nép nyájai számára már igazán nem lett volna hely.

³⁶ Markwart, Streifzüge 59.

³⁷ Erre nézve legegyszerűbb Németh Gyula szavait idéznem: „Chorenei Mózes a VII. században kibővített V. századi forrás s a szóbanforgó tudósítás Marquart szerint a VI. századból való” (HMkial. 195).

³⁸ Németh, HMkial. 199.

³⁹ V. ö. Moravcsik Gyula, Szent-István-émlékkönyv I. 200.

⁴⁰ Markwart, UJb. IV. 270/71.

A magyarok Kubán-melléki tartózkodásának harmadik nevezetesebb bizonyítéka ismét csak Markwart egy konjekturájához és néhány hibás feltevéséhez, illetve következtetéséhez kapcsolódik. Ez a bizonyíték Al Bakri-nak és Gardízi-nak a magyarok országról adott leírásai, amelyeket Németh Markwart nyomán a Kubán mellékére vonatkoztat és bennük a magyarság itteni tartózkodásának legfontosabb bizonyítékait látja, annak ellenére, hogy előzőleg más kapcsolatban e két arab geographus forrásértékéről a következőképp nyilatkozott: „Ez utóbbiak történeti értékesítését erősen akadályozza két körülmény, t. i. az, hogy íróik különböző korokból való forrásokat összekevernek, továbbá, hogy a neveket gyakran felismerhetetlenül eltorzítva közlik. Teljessé teszi azután a zavart az írónak – sokszor tökéletes – kritikátlansága”.⁴¹

Lássuk ezek előrebocsátása után Al Bakri leírását a MHK-ben közölt fordítás nyomán: „(A magyarok) országának egyik határa a rumiak országával határos; a másik a sivataggal szomszédos határunk mellett hegység terül el, amelyen ...n nevű nép lakik; van sok lovuk, lábas jószáguk és szántóföldjük; e hegység alsó részén az avrunh nevű nép lakik, ezek keresztények és az iszlámnak Tiflisz földjével vonatkozásban lévő vidékeivel határosak. Itt kezdődik Örményország. Ez a hegység addig terjed, míg Derbend földjéhez nem ér, és a kazárok földjével szomszédos”. – E leírásra vonatkozólag Markwart rámutatott arra, hogy az ....n népnév valószínűleg as-nak olvasandó, az *avYünh* népnév pedig 'övráz-nak. Ezek szerint az os-okon az alánok, az *avyaz-okon* pedig az abházok volnának értendők. Ha ez a konjektura helytálló – pedig annak látszik –, akkor meg kell állapítanunk, hogy ez a leírás csak a cserkeszek földjére illenék; azok laktak ugyanis már az ókorban is az abházoktól északra. Ami pedig Al Bakri-nak azt a megjegyzését illeti, hogy a magyarok országa a rumiak országával volna határos, azt Németh Gyula Zichy nyomán a Krim-félszigetre akarná érteni. Erre a feltevésre vonatkozólag ismét csak azt mondhatjuk, amit *Muageris-szal* kapcsolatban már megemlítettünk: a keresi szorosban kedvező idő esetén lehet ugyan látni a túlsó partot, azt azonban senkinek sohasem jutott volna eszébe állítani, hogy a két part összetartozik, vagyis hogy ott a két part határos egymással. – Ebben az esetben a rumiak országára, mint a magyarok határszomszédjaira vonatkozó célzás nézetem szerint egyáltalán nem a Krimre, hanem a Balkán-félszigetre vonatkozik, ahol a magyarok a Byzanci-birodalomnak a XI. században tényleg szomszédai voltak, amit a derék Al Bakri a XI. század végén Spanyolországban írt kompilációjában a magyarok földjének leírásakor nem mulasztott el megemlíteni, vagyis itt is csak az történt, amit Al Bakri másutt is megtett, hogy t. i. Németh szavai szerint különböző korokból származó forrásokat kevert össze tökéletes kri-

⁴¹ Németh, HMkial. 151.

tikátlansággal. Meg kell tehát állapítanunk, hogy Al Bakrit semmiképp sem lehet koronatanúnak megtenni abban a kérdésben, hogy laktak-e a magyarok valaha a Kubán mellékén.

Gardízi-nak idevonatkozó tudósítása még zavarosabb, sőt nála még a névalakok is tökéletesen el vannak torzítva, úgyhogy

Bakrí ...*n* népének nála már *nndr* vagy *nndz* felel meg, az *αγγυηή*. népnek pedig *mrdat*. Van azonban Gardízi tudósításában *egy* megjegyzés, amelyhez kapcsolódó feltevése Markwartot arra ösztönözte, hogy a magyarok hazáját a Kubán mellékére helyezze és őket az onogurokkal azonosítsa, ami azután az összes újabb magyar őstörténeti elméleteknek alapjává lett. Gardízi szerint ugyanis a magyarok két folyó között laktak volna, amelyek közül az egyiknek a neve állítólag *lui*, a másiké *Düba* volt. Markwart szerint az *Itil-en* a Don volna értendő (a középkori magyar krónikák is *Etul* néven említik a Dont), a *Dübä* névalakot pedig *Kβbä-vk* kellene szerinte javítanunk, hogy a Kubán folyó nevével hozhassuk kapcsolatba.⁴² Arról azonban Markwart már nem szól, hogy milyen nyelven nevezték volna a népvándorlás korában a Kubán folyót *Kfibä*-nak; azt tudjuk ugyanis, hogy ezt a folyót görög források-K[^]S, *Κώφικς*, örmény források pedig *Kupi* néven emlegetik; a mai névalaknak ezekhez való viszonya mindenesetre homályos. Meg kell állapítanunk, hogy Ibn Rusta szerint is a magyarság hazája két nagyobb folyó között volt; csakhogy ezt a leírást már Levediára szokás érteni⁴³ és ennek megfelelően a leírásban említett két folyam a Dnieper és a Don volna. Nem lehet azonban belátni, hogy miért ne származnék Gardízi két megnevezett határfolyója ugyanabból a 'forrásból, mint Ibn Rusta két meg nem nevezett határfolyója; ha pedig az egyik folyó azonos a másik leírás szerint feltételezendő Donnal, akkor valószínűnek látszik az is, hogy a másik megnevezett folyó – a *Duba* – azonos Ibn Rusta másik meg nem nevezett folyójával, amely a Dnyeper lehetne. Vagy pedig esetleg Zichynek van igaza, hogy a *Dübä* névalakon a Duna volna értendő. Leírásuk egyéb elemeit Gardízi és Al Bakrí vagy esetleg valami közös forrásuk – úgy látszik – végsőkép ugyanabból a forrásból – Dzajhani elveszett földrajzi művéből – merítették, ahonnan nyilván származik a chazarok földjének leírása Ibn Rustánál is. Ez a leírás ugyanis még a kifejezéseiben is szinte teljesen azonos Al Bakrí-nak a magyarok országáról való fennebb idézett leírásával: „A chazarok földje tágas tartomány; egyik oldalát egy nagy hegység határolja, s innen jutnak el a hegy lejtőjén a tulaz és lu/az nép területére, s ez a hegység egész Tifliszig terjed”. Említve van mindkettőben a hegység, mint határ; az Al Bakrí-nál olvasható ...*n*, illetve *as* nép neve nyilván töredéke Ibn Rusta *tulas* nevének, az *avyünh*, illetve *αγγαζ* név pedig megfelel Ibn Rusta *Ivyaζ* népnevének, amint

⁴² Markwart, Streifzüge. 30-32, 161, 11.

⁴³ Németh, HMkial. 154.

ezt már Markwart is megállapította (Streifzüge, 173), mert hisz az *av* és *lu* betűkapcsolatok írásos alakjai az arab írásban szerfelett hasonlítanak egymáshoz. A magyarok és chazarok országairól szóló leírások összekeverését gyaníthatólag az a körülmény tette lehetővé, illetve idézte fel, hogy Al Bakri és Gardizi egyik forrásában a chazarok még *türk* néven, a magyaroknak később az araboknál is használt néven szerepeltek. Akármint lehetett is ez, az előadottakból is megállapíthatjuk, hogy a magyarságnak a Kubán mellékére való helyezését és az onogurokkal való azonosítását tulajdonképp egy notóriusan rossz forrás zavaros szövegében olvasható névalak hevenyészett konjektúrája tette csupán lehetővé. Az ilyen konjektúrát mint egy magyar őstörténeti elmélet alapját még abban az esetben sem fogadhatnák el, ha az nem volna ellenmondásban – amint pedig ezt kimutattuk – bizonyos tényekkel.

Végül meg kell még jegyezni, hogy előttem elsőnek Mészáros Gyula hangoztatta, hogy a magyarság sohasem tartózkodott a Kubán mellékén. Erre vonatkozó szóbeli kijelentéseit azonban eleinte magam is kételkedéssel fogadtam, amint ennek egy helyütt kifejezést is adtam (NNy. XI. 55). A kételkedésnek az oka első sorban is az volt, hogy az erre vonatkozó sokat hangoztatott „bizonyítékokat” túlságosan készpénznek vettem. Miután ezek tekintetében részletekbe menő vizsgálataim eredményét az előzőkben előterjesztettem, azokból most már mindenki megállapíthatja, hogy ebben a kérdésben Mészáros Gyulának tökéletesen igaza volt.

3. A *Σάβαρτοι ασφαλοι* elnevezés eredete

Annak ellenére, hogy a magyarok állítólag azonosak lettek volna az onogurokkal, illetve, hogy beletartoztak volna az onogur törzsszövetségbe, a magyarságnak az onogurokat elűző „szabir” néppel való kapcsolata is – amint ezt Németh Gyulánál olvashatjuk – „történeti ismereteink szerint kétségtelen” volna.⁴⁴ Ezeket a „történeti ismeretek”-et azonban csupán arra lehet érteni, hogy Konstantinos Porph. szerint a magyarok régi neve (természetesen Byzancban) *Σάβαρτοι ασφαλοι* volt, amely névalakról viszont Németh Gyula lehetségesnek véli, hogy az a „szabir” (helyesen *savir*) népnév általa feltételezett *savar variánsának a magyar *-ti* kicsinyítő képzővel való továbbképzése volna. E feltevésnek erőszakolt török nyelvészeti előzményeiről ez alkalommal nem akarok szólni;⁴⁵ ennek a magyarázatnak teljes képtelenségét azonban ennek ellenére minden magyarul tudó és józan ésszel bíró ember könnyen beláthatja. Erre vonatkozólag először is meg kell állapítanunk, hogy – amint ez Konstantinos Porph. szövegéből is világosan ki-

⁴⁴ V. ö. Németh, HMkial. 192.

⁴⁵ A „szabir” népnév Némeih-féle magyarázatának hibáiról részletesen szólt Mészáros Gyula (NNy, XI. pótfüzet 1-12). Ezeket saját szempontjaimmal kiegészítettem hivatkozott német nyelvű tanulmányomban.

tűnik⁴⁶ – ez a név nem a magyarok maguk használta neve volt, hanem más nép vagy népek – de mindenesetre a byzanciak – ismerték korábban ezen a néven őket. Ezenkívül legyen szabad emlékeztetnem arra is, hogy mi magyarok népneveket egyáltalán nem szoktunk kicsinyítő képzővel ellátni,⁴⁷ de a legkevesebb az jutott volna eszünkbe, hogy saját magunkat kicsinyítsük egy kicsinyítő képzőnek egy állítólag magunkra vonatkozó és magunk használta névhez való biggyesztésével.^{47a} Így tehát minden további vizsgálat nélkül is megállapíthatjuk, hogy feltétlenül tévesnek kell lenni annak a felfogásnak, amely szerint a *σαβαρτοι* név „a szabir törzsszövetségbe való tartozás emlékét” őrizné (Németh, HMkial. 177). Arról pedig, hogy e homonymia alapján a magyar nép azonosítható volna a „szabir” néppel, amint azt egyesek elképzelték, természetesen még csak szó sem lehet.

E névvel kapcsolatban Konstantinos arról tudósít, hogy a magyarok egy része a besenyőktől elszenvedett vereség után „kelet felé Perzsia vidékére” költözött volna, ahol is „ezeket a mai napig a magyarok régi nevén *Σάβαρτοι ασφαοι*-nak nevezik”.

Keleti források tényleg ismernek Örményországban *sävrdl*, *sjävrdl* néven egy népet, amely nevük alapján azonosíthatónak látszik Konstantinos Porph. keletre menekült magyarjaival. A hiba e tudósítás körül azonban az, hogy Baládori szerint (t 892) a *sävrdl* nép már 750-760 között jelent meg Örményországban.⁴⁸ Ezenkívül Baládori e tudósításával teljesen összhangban van Johannes Katholikosnak egy megjegyzése, amelyből az következik, hogy az örményországi sevordik már a IX. század közepén felvették a kereszténységet.^{48b1} Mindez pedig a legnagyobb határozottsággal azt tanúsítja, hogy ez az örményországi *sävrdl*-, *sevordik*-nép semmiképp sem lehet azonos Konstantinos Porph. magyar töredékével, mert bizs a^besenyők csak 889 után támadták meg a magyarokat.

Γ Ez az örményországi *sävrdl*-nép örmény forrásokban is említve van *sevordik savordifc* és *seavordik** néven (a -fe^c a többesszám jele az örményben.)⁴⁹ Ezzel az örmény névalakkal azután megismerkedett Konstantinos Porph. is, mert – amint arra Marquart rámu-

⁴⁶ A kérdéses helyet Moravcsik Gyula a következőképp fordította le: „De abban az időben nem mondták őket türköknek (*Τούρκοο* – „magyaiok”), hanem valami okból *Σάβαρτοι ασφαοι*-nak neveztettek... és az egyik rész kelet felé Perzsia vidékére telepedett le, akik is mostanáig a türkök régi elnevezése szerint *Σάβαρτοι αοπαφοι*-nak neveztetnek.” (MNY. XXXVII. 103).

⁴⁷ Totocskákról szoktunk ugyan beszélni, azonban ezzel sem a tót népet akarjuk kisebbiteni, hanem csupán beszédmodorukat igyekszünk tréfásan utánozni.

^{47a} Németh Gyula t. i. sem e névről szólva, sem egyebütt többnyire nem tesz fejtegetéseiben semmi különbséget saját név és az idegenek által használt név között, illetve meg van róla győződve, hogy a magyarságra vonatkoztatott neveket valamikor a magyarság maga is használta.

⁴⁸ V. ö. Marquart, Streifzüge, 36/37; Németh, HMkial. 31<.

^{48a} Marquart, Streifzüge 497.

⁴⁹ Marquart Streifzüge 36; Németh HMkial. 318.

tátott”⁵⁰ – a De ceremoniis c. művében előkerülő *Σερβοι* népnév tulajdonképp íráshiba *Σεβοι* helyett. Itt még a név jelentése – nyilván az örményben – is meg van adva, t. i. Konstantinos *Μαῦρα παιδιά* „fekete fiúk” kifejezéssel értelmezi ezt a nevet. De e népnév Istachronál előkerülő *s.jav.rdi*, vagyis *sijavardi* alakjának első részében is az újperzsa *sijāh* „fekete” szó szerepel.⁵¹ Már ez is valószínűtlenné teszi, hogy az örmény névalak a maga egészében névetyomológias átalakítás eredménye volna, amint azt Németh gondolja.⁵² Feltehetőleg csupán e népnévnek „fiúk”-kal értelmezett-második fele ilyen névetyomológia terméke, míg az első részben szereplő „fekete” melléknév valószínűleg kezdettől fogva egy bizonyos népcsoport jelzője volt. Ebből a nagyon is kézenfekvő feltevésből kiindulva Konstantinosnak a magyarokra vonatkoztatott *Σάβαροι* névalakjának eredetét is megtalálhatjuk. Az avesztai *s.yāva*-”fekete” szónak ugyanis az összetban ma *sau-* „fekete” felel meg. Ennek figyelembe vételével értelmezte fi Lömmel „fekete hajúak”-nak a Herodotosnál szereplő *Σαυρομάται*, későbbi *Sarmata* népvétet.⁵³ Ezek szerint a magyaroknak Byzancban korábban használt *Σάβαροι* neve (a *β-t* ebben természetesen már *v*-nek kell olvasni) tulajdonképp a magyaroknak az alánoktól használt neve volt; az t. i. közsímet, hogy a mai kasszámú, kaukázusi összet népcsoport az egykori hatalmas alán nép maradványának tekintendő. A byzanci *Σάβαροι* névalak alán származásának bélyegét azonban nemcsak annak az eleje, hanem a vége is magán hordja, amely t. i. a legnagyobb valószínűséggel az alán nyelv többesjelének felel meg. (Ez a többesjel a mai összetben *-tā*). Ismeretes, hogy népnevek sokszor kerültek már át más nyelvbe többesszámi- alakban, aminek természetesen az a magyarázata, hogy a beszédben igen sokszor szerepelnek így. Összét közvetítéssel pedig a byzanciak a népvándorlás korában – úgy látszik – más keleteurópai népnevekkel is megismerkedtek. Ilyen szempontból figyelemreméltó, hogy az egykor a Terek-torkolat környékén lakó barszil népnek⁵⁴ a neve a VI. században *βαροήλι* alakban jelenik meg Theophylaktos Simokattesnél, amely névalakot Markwart is összet többesnek magyarázott.⁵⁵

Ezek után felmerül számunkra az a kérdés, hogy mi lehetett az alakja annak a népnévnek vagy esetleg hasonló hangzású népneveknek, amelyeket az alánok a „fekete” jelzővel kapcsolatban a magyarokra és egy kaukázusi népcsoportra vonatkozólag is használtak. Alaki szempontból, ha nem akarunk Németh Gyula névmagyarázó módszeréhez hasonlóan holmi mondvacsinált hangválto-

⁵⁰ Marquart, Streifzüge 36.

⁵¹ Marquart i. h.

⁵² Németh HMkial. 318.

⁵³ H. Lömmel, Archiv, f. slav. Phil. XL. 152.

⁵⁴ Ez a nép később a volgai bolgárokhoz csatlakozott s mint azok harmadik törzsét említik.

⁵⁵ Markwart. Ujb. IV. 328. – Talán Németh Gyula ebben a névalakban is magyar kicsinyítő képzőt volna hajlandó felismerni?

zásokat feltenni, csak annyit mondhatunk, hogy a „fekete” jelentésű *sau-* vagy *sav-* után népnévként valami *a-r* vagy esetleg *v-a-r* hangkapcsolat következhetett. Ilyen alakú népnevek pedig voltak, illetve vannak manapság is Keleteurópában. És pedig *var* néven említi Theophylaktos Simokattes a kaukázusi avaroknak az őseit, az ú. n. fehér hunokat.⁵⁶ Ezek tulajdonképp egy iráni származású nép, amely azonban összeolvadt egy daghesztáni néppel és annak a nyelvét vette át.⁵⁷ Valószínűnek látszik, hogy az a *Σάβαρτοι ασφαλοι* néven említett népcsoport, amely Konstantinos Porph. tudomása és más források tanúsága szerint is Örményországban lakott, s amely oda – amint tudjuk – már másfél századdal a magyarok kettészakadása előtt került, ezeknek a kaukázusi avaroknak egy töredéke volt. Ebből a szempontból különösen figyelemre méltó, hogy amíg a daghesztáni *var-ok* őseit „f e h é r hunok” néven is emlegetik, az örményországi csoport neve „f e k e t e *var*”-nak értelmezhető. Ennek a csoportnak tehát a magyarokhoz semmi köze sem volt és csak a rokonkeresési túlbuzgalom azonosíthatta ezt a Délkaukázus hegyei között élő népcsoportot az adatok világos tanúsága ellenére azzal a magyar népcsoporttal, amely a besenyő támadás után valahová keletre sodródott és amellyel a magyarság követek útján még a X. században is érintkezésben állott. Semmiesetre sem a déli Kaukázus völgyeiben kell őket keresnünk, ahová a Duna-melléki magyarok követői bizony nem egykönnyen jutottak volna el... Konstantinos Porph. pedig nyilván csupán azért költöztette a magyarság egy töredékét Örményországba (ő magyar forrásból csak annyiról értesülhetett, hogy a besenyő támadás után a magyarság egyik csoportja kelet felé menekült el), mert a magyarságnak általa ismert és Byzancban korábban használt alán eredetű neve hasonló hangzású volt annak az örményországi népcsoportnak a nevéhez, amelynek a létezéséről valami más forrásból szintén tudomása volt. Amint ismeretes, a pannóniai álarok egyik csoportjának szintén *var* volt a neve, s így elvileg nem volna lehetetlen, hogy az alánok ezeknek a nevét ruházták volna át a magyarokra, hisz amint az eddigiekből is láttuk, a népnevek nagyon gyakran tovább élnek, mint azok a népek, akikre a neveket először alkalmazták; mégis valószínűbbnek látszik, hogy az alánok a magyarok megnevezésére eredetileg valami más, de a *var-hoz* hasonló hangzású népnevet használtak ugyancsak a „fekete” jelzővel kapcsolatban. Ez a más név az *ar* lehetett, ahogyan a tatárok ma is nevezik a votjakokat; de talán azonos ezzel az *or* népnév is, amely a szamojédek neve az északi osztjákoknál.⁵⁸ Eredetéről mit sem tudok az azonban valószínűnek látszik előttem, hogy az alánok között a „fekete” jelzővel kapcsolatban ez a név már a II. században is használatban

⁵⁶ Wesendonc, Klio XXVI. 342.

⁵⁷ Jos. Markwart, Ujb. IX. 98.

⁵⁸ V. Ö. Munkácsi, Ethn. VI 386. – Kazán közelében találjuk *Arsk* várost

volt egy északabbra és nyugatabbra lakó keleteurópai nép megnevezésére. Ptolemaeus térképén t. i. valahol a középső Volgától nyugatra találjuk a *βαυαποί* népet,³⁰ amelynek a nevével a magyaroknak Konstantinosnál olvasható alán neve igazán minden erőltetés nélkül azonosítható. Ebből természetesen még a legkevésbé sem következik, hogy a magyarok tényleg azonosak volnának ezzel a néppel, mert hisz már eddig is elég példát láttunk arra, hogy a népnevek azonosságából két nép ethnikai összetartozása még egyáltalán nem következik. Hogy miért ruházták át az alánok ezt a népnevet a magyarokra, azt persze nehéz volna pontosan megállapítani; talán azért, mert a magyarok őshazájukból elkerülve a *βαυαποί* nép települési területére vagy annak közelébe költöztek. Erről a népről pedig már Markwart is feltette, hogy a szlávoknak keleti irányban való terjeszkedése következtében a mordvinokhoz hasonlóan ők is tovább keletre, a Volga melléke sodródtak.

Amint az előzőekben kifejtettük, a középső Volga melléke helyezendő Strabo *Savrica-ia*, a szavir nép őshazája is. Így tehát arra lehetne gondolni, hogy a *szavir* nép neve mégis csak azonos eredetűnek volna tekintendő azzal a *szavar* népnévvel, amelyet – amint kifejtettük – az alánok ruháztak a magyarságra, ahogy ezt téves előzmények és tökéletesen elhibázott érvelés alapján egyébként már Németh Gyula is feltette. Ez talán teljességgel nem lehetetlen, bár azt mindenesetre sehogyan sem tudnánk megmagyarázni, hogy milyen nyelvben és miért következett volna be ennél a névnél a nagyon feltűnő *-ar > -ir* hangváltozás. Arról ugyan meg vagyok győződve, hogy a Németh Gyula által annyiszor alkalmazott történetietlen névmagyarozási módszer segítségével valószínűleg nem okozna különösebb nehézséget, ennek a hangváltozásnak a megmagyarázása, mert valamelyik modern iráni nyelv egyik-másik nyelvjárásában bizonyára akadna valami hasonló hangváltozási jelenségre példa; csupán azt kellene az olvasónak elhinni, hogy ez az esetleg sporadikus modern hangváltozás valamelyik másik iráni nyelvben már egy évezreddel ezelőtt végbement. A bizonyításnak ez a módja azonban nyilván nemcsak török irányban tekintendő teljesen értéktelennek, hanem természetesen mindenféle lehetőség szempontjából is az; azért mi iráni irányban valami efféle névmagyarozási eljárással még csak kísérletet sem akarunk tenni. Mindezek figyelembevételével talán helyesebb, ha a szavirokat és a szavarokat nem tekintjük egy népnek.

Mivel pedig az alánban két közeli szomszédságukban lakó és egymástól különböző idegen népnek – a magyaroknak s a Kaukázuson túli „fekete var” csoportnak – hasonló hangzású neve volt, a magyarokat valami jelzővel különböztették meg az utóbbiaktól. Ezt a jelzőt azután vagy népetymológiával vagy fordítással Byzanc-

³⁰ V. ö. Markwart, Jos.: Ein arabischer Bericht über die arktischen Länder aus dem X. Jh. UJb. IV. 269/70.

ban *ασφαλοι*-nak értelmezték, ami az *ασφαλής* „szilárd, megbízható” melléknév vulgáris többesének tekinthető.⁶⁰

Abból, hogy az alánok a *szavar* nép nevét, átruházták a magyarokra, természetesen még egyáltalán nem lehetne arra következtetni, hogy a magyarok és szavirok között valaha is szorosabb kapcsolat lett volna, mégha a *szavir* népnév azonos volna is a *szavar* népnévvel. Említettük már, hogy Németh Gyulának a szavirok török voltára vonatkozó érvelése teljesen elhibázottnak tekintendő, de nem meggyőzők azok az érvek sem, amelyeket Mészáros Gyula irániságuk mellett hozott fel.⁶¹ Az alánokkal pedig már csak azért sem volnának Mészáros feltevésének megfelelően azonosíthatók, mert Prokopios szerint a Kaukázustól északra egyebek között alánok szavirokkal elvegyülve laktak.⁶²

A *szavir* népnév eredetéről határozott véleményt már csak azért sem nyilváníthatunk, mert hisz azt sem tudjuk, hogy ez a név maguk használta nevük volt-e, vagy csupán más népek ismerték-e őket ezen a néven. Az alánban a *szavir* népnévnek mindenesetre világos értelme lett volna „fekete alán” jelentésben, tekintve, hogy az összetek saját neve ma is *ir* és bizonyára így nevezték már magukat őseik is... Talán figyelemre méltó ebben a vonatkozásban, hogy Ammianus Marcellinus szerint (XXXI. 2, 21) az alánok szőkék voltak (*crinibus mediocriter flavis*). Ha a *szavir* népnév jelentése tényleg „fekete alán” volna, akkor ebből arra lehetne esetleg következtetni, hogy valamikor egy más faji jellegű és valószínűleg más nyelvű nép csatlakozott az alánok törzsszövetségéhez, mert hisz másként érthetetlen volna, hogy az alánok saját népi nevüket miért ruházták volna át – ha egy megkülönböztető jelzővel kapcsolatban is – egy más népre. Lehetséges azonban, sőt talán valószínű is, hogy a keleteurópai népnevekben oly gyakran előforduló „fehér” és „fekete” jelző eredetileg nem a haj vagy a ruházat színére vonatkozott, hanem az illető nép szabad vagy nem szabad voltára. Ilyen értelemben nevezték az oroszoknál a bojárok birtokait „fehér”-nek, a parasztokat pedig „feketé”-nek.

4. A *Τοῦρκοι* elnevezés jelentősége

Érdekes, hogy amíg feltételezett török népekkel való feltételezett kapcsolatoknak a névátvitel alapján törökösödő őstörténé-

⁶⁰ V. ö. Németh Gyula, HMkial. 32,1. – Németh „rendíthetetlen” értelmezését, még ha az bizonyos „török népnév-csoportba igen jól beleillik” is, önkényesnek tartom. Juhász Jenő az *ασφαλοι.ι eszfel*-nek olvasva valami „déli fele” jelentésű magyar összetételnek értelmezné (MNY. XXXVII. 103), ami mindentől eltekintve már csak azért sem lehet helyes, niert Konstantinos Porph. rájuk vonatkozó szavaiból is kitűnik, hogy *λάβαρτοι ασφαλοι* valamikor a nem-magyarok által használt neve volt az egész magyarságnak.

⁶¹ NNY. XI. pótfüzet 5/6. Ezekről az említett német nyelvű tanulmányomban behatóbban szólok.

⁶² V. ö. Zeuss, Die Deutschen und die Nachbarstämme. 712.

szaink a magyarság kialakulása szempontjából a legnagyobb jelentőséget hajlandók tulajdonítani, addig ebből a szempontból a *türk* népnévnek a magyarokra való átvitelétől még azt a jelentőséget is elvitatni igyekeznek, ami annak tényleg tulajdonítható. *Türk-türh* volt ugyanis a chazarok eredeti neve: a magyar-chazar kapcsolatokról pedig hiteles történeti forrásokból is tudomásunk van, úgyhogy ebben az esetben ezeket egyáltalán nem szükséges a névátvitel alapján csupán feltenni – merész, de nagyon is kétes értékű kombinációk segítségével. A nomád életformára és szervezetre vonatkozó magyar terminológia ugyan azt bizonyítja, hogy annak a magyar nép életében a török-magyar érintkezésnél régebbi nem-török gyökerei vannak, amit különben a homályos eredetű *charkas* vagy *karchas*, a *-nagy* és *úr* méltóságnevek is tanúsítanak. A török eredetűnek tekinthető régi magyar *kündü* és *gyula* méltóságnevek azonban azt is tanúsítják, hogy a magyarság nomádos szervezetéi valamely török nomád nép ténylegesen befolyásolta. A legkézenfekvőbbnek és legtermészetesebbnek látszik ebben a vonatkozásban arra a török népre gondolni, amellyel való kapcsolata a magyarságnak minden vitán felül áll. A magyar nyelv régi török jövevényszavainak egyik-másik rétege pedig bizonyára szintén ebből a nyelvből, a türk-chazarok nyelvéből, származik. A magyarok közül ugyanis sokan beszélhették a chazarok nyelvét, amire Konstantinos Porph. szerint a kabarok tanították volna meg őket; idegen szavak meghonosodásának pedig alapfeltétele, hogy az átvevők részén gyakori legyen a kétnyelvűség. Mindezek ellenére törökösködő nyelvészeink Qombocz érvelése nyomán a leghatározottabban tagadják, hogy a chazarok révén a magyarban török szavak honosodhattak volna meg. Tagadásuk azonban csupán Radloffnak ama tévesnek bizonyult hangtörténeti elméletén alapszik, amely szerint a köztörökben ma is meglévő *-z-*ből az ú. n. bolgártörök nyelvben *-r-* fejlődött volna. Radloffnak ehhez az elméletéhez – úgy látom – már csak a magyar turkologusok, illetve a törökösködő magyar nyelvészek ragaszkodnak és pedig első sorban is azért, mert annak feladása a magyar őstörténetre vonatkozó elméleteik lényeges módosítását tenné szükségessé.⁶³ Például a chazaroktól a történeti forrásadatok világos tanúsága ellenére azért nem vehettünk volna át szavakat, mert a magyar nyelv régi török jövevényszavaiban a köztörök *-z-* helyén *-r-*t találunk; a chazarokról pedig a nevük alapján azt tette fel Gombocz, hogy köztörök *z-*nyelvet beszéltek volna. Az a kérdés, hogy mi okuk lehetett volna a turkoknak saját régi nevük feladására, illetve megváltoztatására, fel sem merült. Pedig már ez a szempont is gyanússá tehetné volna a *chazar* névnek azt a Vámbéry-féle magyarázatát, amelyet Gombocz is magáévá tett. Vámbéry szerint t. i. e név jelentése a törökben „kóborló” volna. Nyel-

⁶³ Megjegyezhetem, hogy Németh Gyulának a pontusi hunok nyelvének köztörök jellegére vonatkozó tanítása is Radloffnak ezen a hibásnak bizonyult és külföldi turkologusok által már rég feladott elméletén alapul.

vészeink egyáltalán nem akadtak fenn ez állítólagos saját névnek feltételezett, furcsának mondható jelentésén, s így elsőnek egy német történész – K. Schünemann – mutatott rá annak a feltevésnek képtelenségére,⁶⁴ hogy valamely nép saját maga kóborlónak nevezte volna magát. Persze a nomádok, de különösen a hatalmas chazar birodalom urai a legkevésbé sem voltak holmi csavargók, ahogyan sokan a nomád életformát elképzelik. Tehát még ha helyes volna is a *chazar* név Vámbéry-féle magyarázata, akkor sem lehetett ez a név a chazarok maguk használt neve, s így a chazarok nyelvére annak hangalakjából semmit sem lehetne következtetni, vagyis ez a névalak – amint ezt már Schünemann is hangsúlyozta – a legkevésbé sem lehet akadály a feltevésnek, hogy a magyar nyelv régi török jövevényszavai chazar eredetűek. Ha nem is mind azok, de bizonyára akadnak chazar származásúak is közöttük; azonban semmi esetre sem a földművelési terminológia szavait fogjuk chazar eredetűeknek tekinteni, mert – amint említettük – a magyar nyelv régi török jövevényszavai nem egységes eredetűek, amennyiben több nyelvi réteg szavai vannak azok között képviselve.⁶⁵

Schünemannnak a Vámbéry-féle névmagyarázat helyességét illető kételyeit később különösen Mészáros Qyula vizsgálatai teljes mértékben igazolták.⁶⁶ Kitént ugyanis, hogyha ez a névmagyarázat nem misztifikáció, akkor íráshibán alapul, amennyiben a feltételezett *kaz-* igető nincs meg a törökben, illetve abban a szótárban, amelynek egyik rosszul olvasott adatával Németh Qyula Vámbéry állítását igazolni próbálta. Sőt még ha lenne, illetve ítélt volna is ilyen „kóborol” jelentésű *kaz-* igető a törökben, a *chazar* nevet még akkor sem lehetne vele kapcsolatba hozni, mivel ez a népnév eredetileg szókezdő *ch-val(x)* hangzott,⁶⁷ a török nyelvekben pedig

⁶⁴ Schünemann, K.: Hunnen und Ungarn. UJb. V. 296.

⁶⁵ Nem csekély meglepetésemre azt olvashattam a minap a Ligeti Lajos kiadásában megjelent „A magyarság őstörténete” című a nagyközönségnek szánt gyűjteményes kiadvány 58. lapján, hogy Ligeti szerint „ez a nép”, amelytől t. i. régi török jövevényszavaink származnak – „lehetett a bolgár-török, mint általában gondolják, vagy a kazár, mint magunk részéről vagyunk hajlandók inkább hinni”. Szóval nyelvészeink közül egyesek néha mégis csak tanulnak egy és mást, ha egyelőre még szemérmes gondossággal titkolják is olvasóik előtt, hogy milyen olvasmányok fertőzték meg ilyen eretnek tanokkal gondolkodásukat ... Persze, mint neophyta, Ligeti egy kissé túl is lőtt a célon, mert hisz régi török jövevényszavaink a maguk egészében már semmiesetre sem tekinthetők chazar eredetűeknek.

⁶⁶ V. ö. Mészáros Gyula: Áltörök nép- és személynevek II., III. NiNy X. 77-83; XI. 75-87. – Moór: NNy. XI. 99-104.

⁶⁷ Csupán az orosz források írják e nevet egy kézenfekvő népetymologia eredményeképpen *k-val* (o. *kozár* „kecskepásztor”). A mi irodalmunkban meghonosodott *kazár* írásmód azonban nem az orosz névalakon, hanem csupán hibás olvasaton alapszik. Egyesek t. i. meghonosították e népnévnek a francia és angol tudományos irodalomban használatos *khazar* írásos alakját, csakhogy nálunk a *kh-t* nem *x*-nak olvasták mint a franciák és angolok, hanem *&-nak*; ennek következményeképp hamarosan a név írását a *h* elhagyásával le is egyszerűsítették.

ez a hang korábban nem volt meg. Úgy látszik, hogy a *chazar* név eredetileg egy Káspi-tenger-melléki nomád nép neve volt az új-perzsában és esetleg más Kaukázus-környéki nyelvekben is; Mas^e udi tanúsága szerint is ezt a nevet a perzsák ruházhatták át a türkökre.

Hogy törökösödő nyelvészeink miért igyekeznek a chazar-magyar kapcsolatok jelentőségét lehetőleg kisebbiteni, azt megérthetjük, ha figyelembe vesszük, hogy a források a chazarokat 750 után már sohasem említik *türk* néven. A magyarokra tehát a *türk* nevet csak a VIII. század közepe előtt lehetett átruházni, de semmi esetre sem a VI. század közepe előtt, mert hisz a türkök csak akkor tűntek fel Keleteurópában. A magyarok ezek szerint mondhatni a történeti idők küszöbén juthattak csak kapcsolatba azzal a török néppel, amely történeti adatok tanúsága szerint is feltétlenül befolyással volt szervezetükre. Ha tehát a magyar nyelv török jövevényszavainak egy nevezetes hányada e kapcsolat révén honosodott meg nyelvünkben, akkor a maradék néhány tucat jövevényszó alapján a magyarságot nyelvét veszített török népnek kinevezni – úgy látszik – még a legelszántabb törökösödők sem igen merték volna.

A magyarokra a chazarok régi nevét nyilván azért ruházták át a szomszédok – talán a krími görögök –, mert a magyarok is beletartoztak, amint erről más kapcsolatban még lesz szó, a chazarok birodalmába. Egy darabig – úgy látszik – nyugati türk néven emlegették őket.⁶⁸ A VIII. század elején a magyarság önálló népi egyéniségét azonban a környező népek mindinkább megismerték, sőt talán ekkor már lassanként mint önálló nemzeti egyéniség is jelentkezni kezdett; ennek tulajdoníthatjuk első sorban is, hogy bár az igazi turkoknak a Kaukázus vidékén használatba jött chazar neve hamarosan elterjedt Keleteurópában, az már nem ruházódott át a magyarokra. Ilyen módon a két népet mindenestre könnyebben meg lehetett már a beszédben is különböztetni egymástól.

5. Baskírok és Julianus magyarjai

Az eddig tárgyalt névátvitelek – ha nem is tesznek a magyarság kialakulására vonatkozó következtetéseket /lehetővé, -kétségtelenül részben a magyarság életviszonyaiban, részben az általa megszállt területek történeti múltjában, részben pedig időleges politikai hovatartozásában, tehát bizonyos mértékig történeti realitásokban gyökereznek. De egy névátvitelről meg kell még emlékeznünk, amelynek egyetlen alapja azonban a legnagyobb valószínűség szerint csak két névalaknak a hasonlósága. Arab geographusok ugyanis többször emlegették a magyarokat a baskírok ne-

⁶⁸ V. ö. Moravcsik, K. Cs. Arch. I. 156.

vén, de egy ízben a baskirokat is a magyarok nevéén.⁶⁹ Ennek a névátruházásnak Marquart szerint csupán az az alapja, hogy a két név arab ejtési és különösen írásos alakja nagyon hasonlított egymáshoz.⁷⁰ Ezt a felfogást Gombocz is a magáévá tette⁷¹ és a leghatározottabban tagadta, hogy e névátruházás alapján a baskirok és magyarok Chwolsonnal és Paulerral azonosíthatók volnának egymással.

Lehetséges, hogy török népek és pedig első sorban is a magyarokkal szövetségi viszonyban lévő chazarok a magyarokat a maguk használta nevükön nevezték meg. Ebben az esetben pedig a *magyar* népnevet, mivel nyelvükben az *m* hang szókezdeti helyzetben eredetileg hiányzott a perzsa *musliman* > török *busurman* > m. *böszörmény* névhez hasonlóan valószínűleg szókezdő &-vel vették át, úgyhogy ezzel a magyarok neve kiejtés tekintetében már a törökben is nagyon hasonlíthatott a *baskír* népnév korábbi alakjához. Ennek a hasonlóságnak a következménye lett azután az, hogy egyrészt arab geographusok Baskiriát a magyarok első területének mondják, másrészt pedig a nyugati források (Piano Carpini, Rubruquis) a magyar őshazát helyezik Baskiriába.⁷²

A baskir-magyar azonosság tanát Pauler után újabban Németh Gyula kísérelte meg felújítani és újból forgalomba hozni. Talán a rokonkeresési túlbuzgalom készítette erre, vagy talán inkább az a törekvés, hogy a turkológiának mint állítólagos nemzeti tudománynak sokat hirdetett jelentőségét⁷³ egy újabb – ha még oly szerény – adalékkal dokumentálja. Pedig nyilvánvaló, hogy a baskirokat a magyarokkal a rájuk vonatkozó nevek összecserélése alapján azonosítani csak abban az esetben lehetne, ha a két népnév tényleg azonosnak volna tekinthető egymással. Ezt azonban még Németh Gyula sem meri állítani, azért ebben a vonatkozásban inkább bizonyos bizonyítékokra hivatkozik. Ezek azonban ép oly értéktelenek, mint az a névhasonlóság, amely az arab geographusokat készítette a középkor folyamán arra, hogy a magyarokban és a baskirokban

⁶⁹ V. ö. Németh, HMkial. 302-306.

⁷⁰ Marquart, Streifzüge, 515.

⁷¹ Gombocz Zoltán, A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány. NyK. XLVI. 1-33.

⁷² Az itt előadotthoz hasonló módon magyarázta ennek a névátruházásnak kiindulását és következményeit már Munkácsi Bernát is (Ethn. XVI. 81/82). Korábban az arab forrásoknak a magyar őshaza kérdésében nagyobb jelentőséget voltam hajlandó tulajdonítani (v. ö. NNy. IV. 63/64), és fjedig főleg azért, mert nem akartam teljesen a véletlen játékát látni abban, hogy az arab geographusok körülbelül oda helyezték a magyar őshazát, ahová az elméleti megfontolások alapján is helyezhető. Ezt azonban – úgy látszik – mégis csak a véletlennek kell tulajdonítanunk; de meg érthetetlen is volna, hogy miféle rejtélyes forrásokból szerezhettek volna az arabok a magyar őshaza helyéről tudomást.

⁷³ Németh Gyula egyetemi szemináriumának a címe ugyanis nem: „Török r-hilológiai és török őstörténeti intézet”, hanem „Török philológiai és magyar őstörténeti intézet”....

egy népet ismerjenek fel; de meg Németh Gyulának sem jutott volna soha eszébe az általa felhozott „bizonyítékok” alapján a baskirokat a magyarokkal azonos népnek hirdetni, ha ezt az azonosítást előzőleg a középkori arab geographusok a névhasználat alapján szerencsésen fel nem fedezik. Ez már csak azért is valószínűtlen, mert ezek az állítólagos baskiriai magyarok Némethnek a magyarság eredetére vonatkozó elméletében csak nagy ügyel-
oajjal voltak elhelyezhetők. Kénytelen volt ugyanis feltenni, hogy ez az állítólagos magyar népcsoport „a volgai bolgárokkal együtt a Kaukázus vidékéről vándorolt észak felé”. Sőt azt is tudni véli, hogy a Baskiriába vándorolt magyarok „törököket is vittek magukkal”; ennek ellenére ezek a baskiriai magyarok mégsem a bolgártörökök nyelvét vették át, mert hisz Németh Gyula szerint Mahmud al-Kasghari a XI. században „már a törökökhöz számítja őket és nyelvüket a nyugatszibériai törökök nyelvével a kimek (?) nyelvvel egy csoportba tartozónak mondja”.⁷⁴ Ezért kénytelen továbbmenőleg feltenni, hogy „a Nyugat-Szibériából Kelet-Európába vonuló törökséggel hamarosan érintkezésbe kerültek és régi nyelvüket lassankint elvesztették”. – Igen ám, de Németh Julián magyarjait is hozzájuk számítja, tehát továbbmenőleg azt is fel kellett tennie, hogy „egyes csoportok közülök még a XIII. században is beszéltek magyarul”. Tehát feltette ezt is; persze annak ellenére, hogy Kasghari már a XI. században is a tiszta török nyelven beszélő népek között említi a baskirokat; abban azonban feltétlenül igaza van Németh Gyulának, hogy egy valószínűtlen feltevésével több vagy kevesebb ezen a baskirokra vonatkozó feltevés-halmazaton már igazán nem ronthat. Az egész elgondolásnak ugyanis már a kiinduló pontja is téves, amennyiben a magyarok – amint tudjuk – sohasem laktak a Kaukázus vidékén, tehát onnan északra bolgártörökök társaságában el sem költözhettek volna. Arra pedig Németh Gyulának a magyarság eredetére vonatkozó alapfelfogása mellett nem volt meg a lehetősége, hogy a feltételezett baskiriai magyarokat valaminő az őshazában visszamaradt magyar töredéknek tartsa; ha ugyanis Baskiriába helyezte volna a magyar őshazát, akkor mégsem mondhatta volna a magyarságot nyelvét veszített török törzsek konglomerátumának ... Semmiesetre sem Németh Gyulának a magyar őstörténetre vonatkozó tanításai azonban az első tudományos elmélet, amelynek elhibázott volta a benne rejtőzködő

⁷⁴ Erre nézve Németh Brockelmann fordítására hivatkozik; csakhogy nála némileg mást találunk. B.-nál ugyanis ezt olvashatjuk: „Die Qyrqyz, Qyıcak usw. haben eine, einzige rein türkische Sprache. Ihrer Sprache kommt die der Jämäk und Bas>yrt nahe. Die Sprache der Bul/ar, Suwar und Pächänäg in der Nähe der Rhomäer ist türkisch, aber in ein- und derselben Weise verstümmelt”. Az egymással szomszédos jämäk és baskir nép elhelyezkedéséről pedig al-Kasghari ezt tudja: „Der den Rhomäern nächste Stamm sind die Pächänäg, dann Qyıcak, dann Oyuz, dann Jämäk, Bas/yrt, Basmyı, Qai, Jabaqu, Tatar, Qyrqız; diese sind in der Nähe von China. Diese Türkenstämme wohnen alle den Rhomäern gegenüber der Länge nach gen Osten”. (KCsArch. I. 36, 37, 38).

ellenmondásokból is kitűnik: a baskír-kérdés megítélésében nála jelentkező belső ellemondások pedig kétségkívül szintén ezek közé tartoznak.

Az előadottak után Németh Gyulának a baskír-magyar azonosság tekintetében felhozott bizonyítékainak megvizsgálására tulajdonképp már szükség sem igen volna, mert hisz azok helyesek semmiképp sem lehetnek; a teljesség kedvéért azonban ezekre is ki akarunk terjeszkedni.

Ezek közül egy „bizonyíték” elhibázott voltát a ~*άβαροι* névalakkal kapcsolatban tulajdonképp már megismertük. T. i. a baskírok nevének is van egy *t*-vel bővült alakja, amely Németh szerint ismét csak magyar kicsinyítő képző volna és a baskírok magyar voltát tanúsítaná. Ez a névvégi *-t* persze a baskírok esetében sem tekinthető magyar kicsinyítő képzőnek, hanem vagy alán vagy mongol többesnek. Hogy a népvándorlás korában volt Keleteurópa-ban mongol nyelven beszélő népelem is, azt a leghatározottabban a magyar nyelv régi mongol jövevényszavai tanúsítják,⁷⁵ de a baskírok között is van – úgy látszik – jelentősebb számú mongol származású népelem is, amint erről Németh Gyula is megemlékezett.⁷⁶ Mongol eredetűnek tartja a baskír név *-t* hanggal bővült alakját C. Brockelmann is, akinek a megjegyzése azonban – úgy látszik – valahogy elkerülte Németh Gyula figyelmét, bár az egy általa szerkesztett folyóiratban jelent meg.⁷⁷

A magyar-baskír azonosságnak egy további bizonyítékeként hivatkozik Németh Gyula még Julián úti jelentésére is, Paulernak abból a feltevéséből indulva ki, hogy a Ricardus-féle jelentés *magnum Humen Ethyl-jén*, amely mellett Julianus a pogány magyarokat fellelte, a baskíriai Bjelaja volna értendő. Ez azonban tévedés. Julianus ugyanis, amint erre Bendeffy nagyon is kétes értékű Julianus-kiadványának ismertetése kapcsán J. Bromberg rámutatott,⁷⁸ utazása során nem kelt át a Volgán; a második jelentés *fluvius Ethil-jén* pedig kétségtelenül a Volga értendő, viszont az első jelentés *magnum Humen* meghatározása a Bjelajára már semmiképp sem illett volna. Különben is a Bjelaja melléke már beleesik a fenyőerdők régiójába, ahol tehát lótenyésztésről már szó sem lehetett volna; már pedig Julianus magyarjai lótenyésztők voltak, mert hisz szerinte lóhússal éltek.

Ezek a Volga-melléki magyarok valószínűleg a besenyő támadás alkalmával sodródtak el északkeleti irányban. Ezt különösen abból következtethetjük, hogy Julianus szerint ő és a volgai magyarok kölcsönösen jól megértették egymást, ami hihetetlen volna, ha

⁷⁵ Moór E.: A magyar nyelv régi török és mongol jövevényszavai. NNy. XI. 31-33, 48.

⁷⁶ Németh Gyula: HMkial. 315.

⁷⁷ KCsArch. I. 36. L, 12. j.

⁷⁸ J. Bromberg: Zur géographie der reisen des dominikaners Julian. Fin-nisch-ugr. Forsch. XXVI. Anzeiger, 60-70. _ Moór: NNy. XI. 142-146.

ez a volgai népcsoport már jelentősen korábban vált volna el a magyarság zömétől. Sőt a jelentés egy nagyon különösen hangzó kifejezése – azt hiszem – még annak a magyar törzsnek a nevére is rávezet bennünket, amelyikhez ezeknek a XII. századi volgai pogány magyaroknak az ősei tartozhattak. És pedig ez a törzs a Tarján-törzs lehetett. A feltételezhető, eredeti *Thariani* névalakot ugyanis egy figyelmetlen másoló az értelmetlen *thartari*-ra rontotta el: „... omnes thartari, qui etiam Ungari pagani vocantur”. Gyaníthatólag ez a Volga-melléki magyarság volt, az a magyar néptöredék, amellyel a Duna-melléki magyarok Konstantinos Porph. szerint követek útján még a X. század folyamán is érintkezésben állottak. Ez t. i. elképzelhető és lehetséges, míg az teljesen hihetetlen, hogy a magyarok követei a Kaukázus valamelyik hágóján átkelve a déli Kaukázus valamelyik völgyében lelték volna fel a magyarság keletre szakadt csoportját. De meg az is valószínűtlen, hogy a steppéhez szokott magyarok hegyek közé menekültek volna. Mindannak tehát, amit Németh Gyula a baskír-magyar azonosságra vonatkozólag felhozott, amint láttuk, csak az östörténeti illuzionizmus tulajdoníthat bizonyító értéket és jelentőséget. Mivel azonban a magyar őshaza – amint látni fogjuk – tényleg a Baskírföld közelében volt, az már egyáltalán nem volna lehetetlen, hogy a baskírok közé már magyarnak nevezhető néptöredékek is keveredtek volna. Amit azonban ebben a vonatkozásban Németh Gyula felhoz, egyáltalán nem meggyőző. A baskír *Jenej* törzs neve például tényleg hasonlít a magyar *Jenő* törzsnévhez, a baskír törzsnév mégsem származhatik a magyar név ősalakjából; az őstörök *ä*-nek ugyanis a baskírban *i* felel meg,⁷⁹ ezért tehát a m. *Jenő* név nyílt β -jének is ez a hang felelne meg a baskírban, ha az utóbbi névalak az előbbiből származott volna. – A magyar *Gyarmat* név megfelelőjét viszont Németh a baskír *Jurmaty* és *Surmaty* törzsnévekben véli felismerni. Két megfelelő azoriban már egy kissé sok a jóból. Azért valószínűleg ezekben az esetekben is csak jelentőség nélküli homonymiákról van szó;⁸⁰ ez már csak azért is valószínű, mert hisz a magyar *Gyarmat* név első szótagjában Konstantinos Porph. *-γερμάτων* névalakjának tanúsága szerint eredetileg magas hang szerepelt.⁸¹

⁷⁹ V. ü. Gombocz, BTL 154.

⁸⁰ A baskír *Jurmaty* -törzsnév esetleg- mongol eredetű; Dzsingiz kán egyik alvezérének például *Jurmat-bej* volt a neve (v. ö. Németh. HMkial. 255). Esetleg mongolos alakja ennek a névnek a baskír *Jurman*-(*Tahyn*) nemzetségnév.

⁸¹ Különben ilyen magashangú névalakból származik a *Rába-Gyarmat* helynév vend megfelelőjének *Zörmot-nak* az *ö*-je is.

IV. A magyar őshaza és a levediai honfoglalás

Miután pontosan megvizsgáltuk mindazokat a népneveket, amelyek a magyarságra déloroszországi tartózkodása korában különféle okok következtében átruháztak, megállapíthattuk, hogy ezeknek a néváttruházásoknak a tényéből a magyarság eredetére, ethnikai összetételére vonatkozólag még semmi sem következik, így tehát a magyarságra átvitt népnevek még abban az esetben sem lehetnének a magyarság török származásának bizonyítékai, ha e népnevek eredeti viselőinek török voltához mégcsak a kétely árnyéka sem férhetne hozzá. Hangsúlyoztuk azonban, hogy azok a névmagyarázatok, amelyek a pontusi hunok törökségét volnának hivatva igazolni, semmiképp sem elégíthetnek ki bennünket. Nem tekinthetők törököknek azok a szavarok sem, akiknek a nevét az alánok ruházták át a levediai magyarságra; az onoguroknak pedig csak annyi közül volt a törökséghez, hogy a bolgártörökökkel való keveredésük révén eredeti nyelvüket a török elemek – úgy látszik – teljesen elborították. A baskírok tényleg török nép volt, azonban ők – amint láttuk, csupán egy semmis homnymia révén hoztak kapcsolatba a magyarsággal. Törökök voltak ugyan azok a chazarok is, akiknek korábbi nevét a velük való politikai kapcsolat következtében valamelyik Pontus-melléki nép vitte át a magyarságra; ez azonban annyira a történeti kor küszöbén következett be, hogy a *Τούρκοι* elnevezést a magyarság török eredetének bizonyítékaként talán még Vámbérynek legfanatikusabb hívei sem merték eddig érvényesíteni.

Említettük, hogy a magyarság legkésőbbben a VIII. század első felében került közelebbi kapcsolatba a türk-chazar néppel. Figyelemmel arra, hogy a chazarok 650 körül döntötték meg Kovrát Kubán- és Don-melléki Nagy-Bulgár-birodalmát, a magyarok nyilván csak 650 után kapcsolódhattak bele valami módon a chazarok nomád-birodalmába. Ez az időpont nagyjában meg is felel annak a konjekturának, amelyet palaeographiai szempontok alapján Moravcsik hozott javaslatba a magyar-chazar viszonyok a Konstantinos Porph. tudósításában olvasható időtartama tekintetében; hogy t. i. a magyarok nem három, hanem 200 évig éltek volna együtt a chazarokkal és vettek volna ez alatt részt azok minden háborújában.¹

A chazarok támadása elől az onogurok nyugati irányban tértek ki, a tulajdonképeni bolgárok pedig két más nép társaságában észak felé menekültek előlük és ott, Szamarától északra, alapítóivá lettek a volgai bolgár birodalomnak. A Theophanes és Nikephoros krónikáiban olvasható bolgár őstörténet szerint, Kovrát legidősebb fia, Baian nem költözött el a chazarok támadásakor, hanem az ősi földön maradt és adófizetőjévé vált a chazaroknak.² Nagyon kézen-

¹ V. ö. Moravcsik, UJb. X. 88.

² Moravcsik, UJb. X. /1.

fekvő volna arra gondolni, hogy Baian népe lett volna a magyarság. E feltevés mellett azonban aligha lehetne magyarázatot találni arra, hogy a levediai nomadizáló magyarságnak földműves jobbágysai a nyelv félreérthetetlen és elvitathatatlan tanúsága szerint – akár tetszik ez egyes őstörténészeinknek, akár nem – törökök voltak. Arra is lehetne ugyan gondolni, hogy a magyarokhoz csatlakozott kabarok vesztették el a chazaroktól való menekülésük folyamán állatállományukat, – amit korábban magam is feltettem – és így szükségszerűen a magyarok földműves szolgálivá váltak volna, mert hisz a magyaroktól földet bizonyára bőven kaphattak volna, de állatállománnyal – a nomádok legfőbb kincsével – már aligha ajándékozták volna meg a jövevényeket. Ez a feltevés azonban elesik, mert a magyarok és kabarok már 881-ben együtt kalandoztak Ausztriában,³ tehát a kabaroknak is volt állatállományuk, vagyis lovaik, ezért ők semmiesetre sem lehettek a nomád magyarok földművelő szolgálói. Valószínűbbnek látszik tehát az a feltevés, hogy a chazarok támadása előtt csak az állatállománnyal rendelkező nomád bolgár urak menekültek el, földműves szolgálók ellenben ott maradtak az ősi rögön és urat cserélve szolgálivá lettek a chazarok által – gyaníthatólag határőrként – odatelepített magyarságnak. Ha t. i. a magyarok is beletartoztak volna Kovrát birodalmába, akkor nem tudnánk magunknak megmagyarázni, hogy miért találjuk őket az onogurok elhagyott földjén Levedióban, mert hisz ha nem ezen a területen lettek volna az onogurok szállásai a chazarok támadása előtti időkben, akkor a szlávok nem nevezhették volna el a magyarokat onoguroknak.

Hogy honnan kerültek a magyarok Levedióba, arra nézve ismét csak növényföldrajzi adatok tájékoztathatnak bennünket, vagyis ezeknek a tanúsága magyar őstörténeti kérdésekben nemcsak negatív irányban használható fel, hanem pozitív értelemben is. Erre nézve a következő szempontok veendőek tekintetbe:

Mielőtt a magyarság a törökökkel érintkezésbe került, kétségtelenül Keletoroszországnak olyan területén tartózkodott, ahol nem volt honos a kőris. Ezt a fát t. i. keménysége miatt eszközök és fegyverek készítésére mindig szívesen használták; ha tehát a magyarok ezt a fát a törökökkel való érintkezés előtt ismerték volna, akkor semmi valószínűsége sincs annak, hogy a nevét tőlük kölcsönözték volna. A kőris elterjedésének keleti határa körülbelül 200 Km-nyi távolságban párhuzamosan halad a Volgával, még pedig annak a jobb partján. Ettől a vonaltól keletre kell tehát a magyarság őshazáját keresnünk.⁴ Két más körülmény figyelembevételével

³ V. ö. UJb. II. 221.

⁴ Az almafa elterjedésének keleti határa már a Volga túlsó partján húzódik. A magyarban pedig amint ismeretes – az *alma* neve a törökből származott, amiből arra lehetne következtetni, hogy a magyarok őshazája az almafa elterjedési területétől keletre keresendő. Ez a feltevés nem is lehetetlen, de az almafa elterjedése e kérdésben mégsem lehet döntő. Az almafa fájának ugyanis semmi

fekvését közelebről is meghatározhatjuk. A magyarság őshazája semmiesetre sem lehetett az orosz vegyes lomberdő vagy a fenyőerdő régióján belül, mert ott lótenyésztés aligha lett volna lehetséges, de nem is lehetett az erdőrégiótól nagyon távol, mert különben a magyarban a finnugor erdőterminologia még csak romjaiban sem maradhatott volna meg.

Ebben a tekintetben tudnunk kell, hogy Déloroszországban az erdővidék csak fokozatosan alakul át fátlan steppévé és ezért a steppén belül három övet különböztethetünk meg. Az elsőben, a ligetes steppe övében még kisebb-nagyobb ligetek teszik változatosabbá a tájat; a második övben: az átmeneti steppe területén még akadnak magános fák, sőt imitt-amott kisebb-nagyobb facsoportok is, de a leginkább mégis az jellemzi az átmeneti steppe övét, hogy ez az övezet a legalkalmasabb a mezőgazdasági művelésre; a harmadik övben a valódi füves steppe övében pedig már magános fák sincsenek. Ebben az övezetben kizárólag csak a folyók mentén található gyéresen fák. Végül a Káspi-tenger északi felének mellékén (a Manyics-torkolatot a Kuma-torkolattal összekötő egyenestől délre és keletre) a folyók mentén a legigénytelenebbnek mondható égerfa sem fordul már elő. – Az orosz vegyes lomberdő öve keleten körülbelül 150 kilométernyire a Káma torkolatától kezdődik, ahol is átmegy a fenyőerdők övébe, amely az Urai-hegységben az egykori ufai kormányzóság területén messze délre lenyúlik. A vegyes lomberdő déli határa egy változatos alakú görbe vonal, amely Kieven keresztül haladva körülbelül valahol Lemberg táján éri el a bükkös erdők keleti határát. Az ettől délre lévő ligetes steppe déli határa pedig keleten valahol Orenburg tájékán kezdődik és azután Szamarán, Kurszkon keresztül halad tovább. Az ettől délre elnyúló átmeneti steppe déli határa keleten körülbelül a Jajyk-Ural kanyarulatánál lévő Uralszk városánál kezdődik, hogy azután nagyjában Szaratovon, majd Charkovon keresztül haladva körülbelül Csernovic táján érje el a bükkerdők területét. (L. az előadottakra nézve a mellékelt térképvázlatot).

Az ősmagyar nép életterülete a magyarban megmaradt finnugor eredetű erdőterminologia szerint a ligetes steppe öve lehetett és pedig inkább talán közelebb a Kámatorkolathoz, mint távolabb

jelentősége nincs, a vadalma gyümölcse után pedig állattenyésztők aligha törték magukat. Ezért nem lehetetlen, hogy az almafa nevét a magyarok valami eredeti név feladásával törököktől vették át, ahogy például elenyészett a magyarban a jávorfának eredeti neve is és helyet adott egy szláv kölcsönszonak, pedig a jávorfa keleteurópai elterjedési területe szinte teljesen egybeesik a szilfa elterjedési területével, úgyhogy ezt a fát a régi magyaroknak szintén ismerniök kellett. Ezenkívül pedig nincs kizárva, hogy az az almafa, melyet a magyarok a törökök révén ismertek meg, már valami félnemes tenyésztett gyümölcsfa volt (v. ö. erre nézve Schrader-Nehring, *Realexikon* I. 53). Különbönbö nem képzelenség annak a feltevése sem, hogy a déloroszországi török parasztnak a krimi görög kultúra szomszédságában már lehettek nemesített gyümölcsfáik is, aminthogy a szlávoknak a X. században már voltak gyümölcsfáik (Schrader-Nehring, *Realex.* II. 118).

attól Szamara környékén. Ha t. i. a szamarai Volga-kanyar közelében – az Ázsiából Európába vezető északi útvonal mentén – lett volna a magyar őshaza, akkor a magyarság onnan már az alánok bevándorlása alkalmával a Krisztus születése előtti századokban, de legkésőbb az álavarok beköltözésekor elsodródott volna – talán valahová a Kaukázus mellékére, ahol azonban – amint kifejtettük – a magyarság sohasem lakott.

A magyarban megmaradt egy fenyőre vonatkozó finnugor eredetű szó: a *fenyő*; ez a körülmény talán lehetővé teszi a következtetést, hogy a magyarság őshazája a Volgától keletre a fenyőerdő-öv közelében volt⁵ vagy legalább is odáig elnyúlott. Ezek szerint úgy látszik, hogy a magyar őshaza a Kámának és a Volga bal partjának a mellékén volt; azonban lehetetlenek egyáltalán nem lehetetlen, hogy a Káma torkolattól délre a Volga túlsó partjára is áterjedt. – Persze a finnugor erdőterminologia törmelékei a magyarban csak úgy maradhattak meg, hogy a magyarok Levediában való tartózkodásuk idején sem veszítették el minden kapcsolatukat az erdővel, ami annyit jelent, hogy a nyári szállásaik itt is legalább is a ligetes steppe öven belül voltak. Erre a területre utal bennünket egyébként az alánok által a magyarságra átruházott *szavar* népnév is, amennyiben – amint említettük – Ptolemaeus *άβαρι* nevű népének valahol Levedia északi felében lehetett a hazája.⁶

⁵ A *fenyő* szó megmaradása a magyarban nem egészen egyszerű. T. u. levediai hazájukban a magyarok fenyőfát aligha láthattak; így tehát e névnek el kellett volna enyésznie nyelvünkben, ha ott – vagyis Levediában – át nem ruházódott volna a déleuropai steppén is honos borókára; nemcsak oklevelek emlegetik *ienyeubukur* néven (1338; OklSz.), hanem a borovicskát a székelyek ma is *fenyővíz* néven ismerik, a borókabogyónak pedig a kereskedelemben is *fenyőmag* az általánosan használt elnevezése. Magyarország területén azután ez az eredetileg csak a borókára használatos elnevezés átruházódott az itt megismert más fenyőfélékre is ... – Legújabban N. Sebestyén Irén (Melich-émlékkönyv, 1942, 353) a tiszafának régi m. *ivafa* nevét egybevetette a tiszafa észt nevével, amiből szerinte arra lehetne következtetni, hogy az *ivafa* név finnugor eredetű a magyarban» Az egybevetés azonban már csak azért is téves, mert a tiszafa elterjedésének keleti határa csak kevéssel van keletebbre a bükkfa elterjedésének keleti határától. így tehát a magyarok ezt a fát csak Magyarországon területén ismerhették meg; az *ivafa* név nyilván a középfeln. *ive* (ejtve: ? *ivn*) vagy ófelémet *iwa* „tiszafa” szóból származott.

⁶ A Káma és Szamara folyók közötti területen felteendő magyar őshazának természeti és éghajlati jellegzetességei Max Fridrichsen, Das europäische Russland című művének (Handbuch d. geogr. Wiss. IV. Mitteleuropa und Ost-europa, 1935) térképei nyomán a következők: A ligetes steppe övéhez tartozik, talaja az u. n. *csernozjom* „fekete föld”, s ennek megfelelően e terület lakosságának főfoglalkozása jelenleg a földművelés. A januári középhőmérséklet 13-14 fok szokott lenni, a júliusi középhőmérséklet 20-21 fok. A fagyos napok öt hónapig tartanak, a nyári meleg napok (legalább 20 C fok) egy hónapig. Az évi csapadékmennyiség 400 milliméter. A földet itt körülbelül 150 napig borítja be hótakaró. – A középső Don melléki Levedianak természeti és éghajlati viszonyai: Talaja az u. n. *csernozjom* „fekete föld” és az átmeneti steppe övébe esik. A júliusi középhőmérséklet 20-22 C fok, a januári -7, -10 C fok. A nyári meleg (20 C felett) 2-3 hónapig tart, a folyókat négy hónapig borítja jég. Az évi csapadék mennyisége 300-400 mm; hó 100-120 napig borítja a talajt.

Levediát a felhozottak szerint is nincs okunk másutt keresni, mint ahová általában helyezni szokták. Legfeljebb tekintettel a nomád törzsek szokásos kétparti elhelyezkedésére, amelytől a magyar törzsek – úgy látszik – a honfoglalás alkalmával sem tértek el, valószínűnek kell tartanunk, hogy a magyarság a középső Don mellékén a folyó mindkét partját megszállta, s így a nép zömének nyári szállásai a Don felső folyásának a vidékén lehettek. Itt a Don felső folyásának a mellékén szerezhették a magyarok az ottani szlávok közül azokat a foglyokat, akiket arab kútfők szerint azután valahol a Fekete-tenger mellékén a byzanciaknak valami Krch nevű kikötőjében adtak el rabszolgaként.⁷

Az a terület, ahová a magyarság őshazája növény- és állatföldrajzi szempontok figyelembevételével helyezendő a pi(anobori) kultúra elterjedési területe volt. Ez a kultúra, amint már említettük, a VI-VII. század folyamán eltűnik arról a területről, hogy helyet adjon a teljesen más jellegű bolgary-kultúrának, amelynek a hordozói már kétségtelenül a volgai bolgár-törökök voltak. Az előzmények alapján, azt hiszem, a legnagyobb mértékben valószínű az a feltevés, hogy a pianobori kultúra azért tűnt el a Káma-mellékéről, mert a bolgártörökök elűzték onnan e kultúra legnevezetesebb hordozóit: az ősmagyar népet.⁸ Ez a feltevés annál inkább is valószínű, mert a pianobori kultúra eltűnésének időpontja nagyjából egybeesik a magyar és chazar kapcsolatok más adatok figyelembevétele alapján feltehető kezdetének időpontjával.

Ha pedig a magyarság őshazája – amint láttuk – a Ke-més Volga-melléki ligetes steppék területére helyezendő, akkor ebből a felfogásból már szükségszerűen következik az is, hogy a magyarság itt mint állattenyésztő nomád élt. Ha ugyanis a magyarság itt mint halász-vadász vagy – akinek úgy tetszik – mint magasabbrendű vadász nép élt volna, akkor erről a területről semmiféle állattenyésztő nomád nép elől valószínűleg soha el nem költözött volna. A nomádnak ugyanis csak fűre van szüksége, ami-

⁷ Egy a közelmúltban megjelent népszerű magyar őstörténet egyik társszerzője Levediát a közfelfogással szemben az alsó Don bal partján a Manyics és Sal folyók mellékre helyezné (v. ö. Ligeti Lajos: Magyar őstörténet, 1943, 114-117). Az illető semmiesetre sem vette figyelembe, hogy az a terület tökéletesen fátlan steppe, ahol tehát a magyarok sohasem lakhattak. De meg azon a szűk területen nem is lett volna helye annak a magyar népnek, amely csakhamar egész Magyarországot megszállta, stb. Érthetetlen, hogy ilyen a valószínűséggel mitem törődő, indokolatlan eredetieskedés egy a nagyközönség számára íródott ú. n. tudománynépszerűsítő munkában megjelenhetett, különösen, amikor az illető gyűjteményes mű következő cikkének a szerzője már odahelyezi Levediát és Etelközt, ahová a közfelfogás és ahol az tényleg volt is.

⁸ Tallgren felfogása szerint a pianobori korban a középső Káma és Bjelaja mellékén gyaníthatólag már nem magyarok, hanem alacsonyabb műveltségi fokon álló vogulok és osztjákok laktak, akik a bolgártörököknek e területre való behatolása után innen északkelet felé költöztek el. Ez annyit is jelentene, hogy a vogulok és osztjákok már nem lehettek lótenyésztők, mert a középső Káma és a Bjelaja melléke már belesik a fenyőrégióba.

nek sem a halász, sem a vadász semmi hasznát nem veszi, tehát két ilyen egymás gazdasági életfeltételeit nem sértő nép egészen szépen megélhetett volna egymás mellett is. Ha pedig valami halász-vadász nép valami okból területét elhagyja, akkor semmiesetre sem a steppe irányában menekül, hanem az erdős öv széléről az erdős területre költözik. Amennyiben a bolgártörökök nyugat felől hatoltak be a Káma mellékére, úgy a magyarság előlük csak déli irányban térhetett ki. De legalább is Szamara tájékán át kellett kelniük a Volgán, mert – amint már említettük – délebbre nomád nép már aligha lett volna képes e folyamon átkelni.

Hogy mikor s hol jutottak a magyarok kapcsolatba a chazarokkal, azt persze pontosan megállapítani nem lehet. Azonban semmiesetre sem mint valami szervezetlen menekülő horda zúdultak a chazarok birodalmára, hanem bizonyára előleges megállapodások alapján helyezkedtek el abban. Az ugyanis már a legnagyobb mértékben valószínűnek látszik, hogy Levediába a magyarok a chazarok határhoz kerültek. Másként ugyanis teljesen érthetetlen volna, hogy miért emlegették őket nyugati chazarokként – illetve türkökként –; ezenkívül másféle politikai értelme aligha van Konstantinos Porph. ama értesülésének, hogy a magyarok 200 éven keresztül éltek együtt a chazarokkal és vettek részt azok minden háborújában. Nomád birodalmakban t. i. az újonnan csatlakozott törzseket határhoz és előlharcolói szolgálatra szokták kötelezni. Az a körülmény, hogy a magyarok határhoz minőségben a chazarok birodalmának szélére kerültek, igen nagy jelentőségű volt a magyarság megmaradása szempontjából; ez az elhelyezkedésük óvta ugyanis meg őket az eltörökösödéstől. – Határhoz szolgálatra a magyarok azonban csak úgy vállalkozhattak, hogy a bolgártörökök támadásakor állatállományukat és pedig első sorban is loállományukat sikerült megmenteniük. Menekülésük tehát ezért sem lehetett fejesztett futás, hanem bizonyos mértékig jól rendezett elvonulás; ez azonban csak akkor volt lehetséges, ha a magyaroknak már az őshazában is volt valami egységes – ha még annyira is laza – nomádos szervezetük, aminthogy ez a szervezetük tette számukra később a besenyő támadás elől való kitérést is lehetővé. Ebből tehát az is következik, hogy a magyar nomádos törzsi szervezet már a törökökkel való érintkezés előtt is megvolt. Az tehát török eredetű már csak ezért sem lehetett. A Káma-torkolat közelében ugyanis a magyarok ősei korábban valami török néppel már igazán nem juthattak volna semmiféle érintkezésbe. Már csak azért sem, mert – amint már említettem – kutatásaim szerint török nyelven beszélő nomádok csak az álavarok törzsszövetségében kerültek először Európába. – Az pedig csak természetes, hogy a chazar szolgálata állott nomád magyarok uraivá váltak a nomád onogurok el nem költözött földműves rétegének, ami – amint láttuk – a török földművelési terminológiának a magyarban való meghonosodását ered-

ményezte. De ugyanilyen viszonynak a következménye volt az is, hogy Magyarországon a szláv földművelési terminológia nyelvünket valósággal elárasztotta.

V. A magyar törzsszövetség kialakulása

1. A magyar törzsnevek törökös magyarázatai

Mivel tehát a nomádos életforma meghonosodását, továbbá a nomádos törzsi szervezet kialakítását semmiképp sem tulajdoníthatjuk a törököknek, nyilvánvaló, hogy a régi magyar törzsnevek még abban az esetben sem volnának a törökből származtathatók, ha egyik-másik névhez akadna valami formailag és jelentésileg kielégítő török homonymia. Arról azonban szó sem lehet, hogy az ezekre vonatkozólag eddig javaslatba hozott török etymológiák – legalább csak formailag is – kifogástalanok volnának.

A *Nyék* törzsnevet illetőleg Németh Gyula is elismeri, hogy ez a név nem török eredetű, mert hisz *n*-nel vagy *ny*-nyel török szó nem kezdődik. Ez tehát nem kétséges; azonban már kevésbé valószínű, hogy e névnek a magyarban „határőr” lett volna eredeti jelentése, ahogy ezt bizonyos kétes értékű adatok alapján Németh Gyula felteszi. Szerinte ugyanis egy, a magyar törzsszövetséghez csatlakozott nem-magyar nyelvű törzset a nekik kiutalt szerep alapján magyarok nevezték volna el egy ilyen jelentésű névvel. Ez a magyarázat csak abban az esetben jöhetne szóba, ha a *Nyék* nevet valami olyan finnugor szótóhoz lehetne kapcsolni, amelynek a jelentése legalább valamennyire megfelelne a *Nyék* név feltételezett értelmének. Erre nézve azonban eddig még csak kísérlet sem történt. Részletesebben azonban ezzel a kérdéssel ezúttal foglalkozni nem óhajtok, mert arra nézve – ami számunkra ezúttal a legfontosabb – véleményeltérés nincs, hogy e magyar törzsnév nem török eredetű.

Ami pedig a többi törzsnevet illeti, azokra nézve kimutattam,¹ hogy törökös magyarázatuk – többnyire formai okok alapján – sem fogadható el. Három névre vonatkozólag kifogásaim jogosultságát maga Németh Gyula is elismerte, amikor kissé ugyan túlságosan paprikás hangnemben tartott ellenválaszában a *Tarján*, *Jenő* és *Gyarmat* nevekre vonatkozó saját törökös magyarázatait nem biztosaknak nyilvánította ki, hozzátéve: „Elképzelek a két utóbbi helyett, jobb magyarázatokat. Az igaz, hogy nem kell mindent megmagyarázni”.² Természetesen nem kell, különösen annak nem, aki csupán bizonyos névmagyarázatok kritikai felülvizsgálatára vállalkozott.³

¹ NNy. X. 61-75; XI. 89-95.

² MNy. XXXV. 63-71.

³ Ellenben azon igenis nem győzünk eleget csodálkozni, hogy Németh Gyula előbb idézett megjegyzése ellenére az „Attila és hunjai” című későbbi

Az idézett nyilatkozatból kitűnik, hogy a *Tarján* név törökös magyarozatát Németh Gyula inkább menthetőnek vélte, mint a *Jenő* és *Gyarmat* nevekre vonatkozó magyarozatait. Korábban t. i. e magyar törzsnevet a mongol-török *tarchan* méltóságnévből származtatta. Rámutattam azonban arra, hogy az ómagyarban a *X* hang még mindenesetre *Z*-ként lett volna meg, így tehát ezt a hangot Konst. Porph. nem írta volna le iotával *Taçiavov*-nak. Hogy ezt a nehézséget elhárítsa, újabban Németh ezt a nevet már valami töröknek mondott *Targhan* névalakból eredezteti (a *gh* betűkapcsolattal a spirantikus *7*-t akarja jelezni). E magyarozat tekintetében a baj azonban először is az, hogy ilyen török név sohasem volt; de ha lett volna is ilyen török név és annak ma a magyarban tényleg *Tarján* felelne is meg – amit természetesen nem vonok kétségbe –, a magyarozat akkor is hibás volna. Az ómagyarban ugyanis a török szóalakban feltételezett spiráns tényleg megvolt, ezt a hangot azonban Konst. Porph. ismét nem iotával írta volna le, hanem a nála olvasható $\pi\epsilon\chi$ < török *bäy* tanúsága szerint⁴ *Z*-vei; a görögben t. i. a *X.* században a spirantikus *x* (*gh*) hang ismeretlen volt, ezért használta jelölésére Konst. Porph. *e* hang zöngétlen megfelelőjének a *Z*-nek betűjegyét.⁵ Meg kell tehát állapítanunk, hogy semmi nyelvtörténeti lehetőség sincs arra nézve, hogy a magyar *Tarján* nevet akár török *Tarchan*, akár *Targhan* névalakból származtassuk, bármennyire hasonló hangzásúnak látszik is ma e két névalak egymáshoz.

Teljesen hasonló módon *egy* török homonymiával, de a magyar nyelvtörténet tényeinek elhanyagolásával próbálta Németh a magyar *Kürt* név török eredetét is kimutatni, amennyiben azt egy jenisszejvidéki feliratban esetleg említett népnévből származtatta, amelyet ő *Kürt*-nek olvasott és „frissen esett hó”-nak, „hóhalom”¹-nak értelmezett. Persze problematikus az olvasat és így természetesen a jelentés is; eltekintve azonban ettől, a magyar *Kürt* név már csak azért sem volna a feltételezett török *Kürt* népnévből származtatható, mert ennek a török névalaknak ma a magyarban szabályszerűen nem *Kürt*, hanem *Kört* felelne meg. Ezenkívül pedig az is kimutatható, hogy a magyar *Kürt* név korábbi *Kiürt* < *Küürt* alakból származott. A feltételezett török *Kürt* népnévvvel tehát a magyar *Kürt* törzsnév semmiképp sem hozható kapcsolatba. A sza-

megjelenésű gyűjteményes műben e két törzset a sajátmaga által is kétséges helyességűnek jelzett etymolgiára hivatkozva a legnagyobb határozottsággal bolgártörök eredetűnek mondja (369. l.). Már több esetben is alkalmam volt megfigyelni, hogy a magyar őstörténeti irodalomban bizonyos állítások, érvek annak ellenére, hogy a leghatározottabban és minden kétséget kizáró módon megcáfoltattak, makacsul újra és újra visszatérnek, mert bizonyos közkedveltségű elgondolásokat erősíteni látszanak . . . Persze, ha így járunk el, akkor a magyar őstörténet területe továbbra is csak „ködös mező” marad . . .

⁴ V. ö. De adm. imp. cap. 42: $\acute{\alpha} \nu\eta\% \chi\alpha\zeta\alpha\pi\acute{\iota}\alpha\varsigma$.

⁵ A szókezdő *b*-t pedig azért írta π -vel, mert a β a görögben már spirantikus (*v* vagy *w*) ejtésű volt.

bályszerű hangmegfelelés ugyanis – amint azt már a bevezetésben is hangsúlyoztuk – különösen nevek magyarázatánál elengedhetetlen követelmény, mert hisz a neveknél a névmagyarázó a jelentésre – lévén az ismeretlen – nem támaszkodhatik. De hisz még a szófejtésnél sem tehetjük magunkat általában túl a szabályszerű hangmegfelelésen.

A magyar *Keszi* törzsnevet korábban Németh valami „rész” jelentésű **käsäy* szó- és névalakból akarta származtatni, amelyet több török nyelvben meglévő *käsäk* szóalak és a kirgiz *Kesäk* nemzetségnév alapján tett fel. Mikor pedig rámutattam arra, hogy a magyar név – ősalakja *-iy* végződésű lévén – a feltételezett török szó-, illetve névalakból nem származhatott, akkor Németh Gyula a modern oszmántörök *hasik* szóalakra hivatkozva már bolgártörök **käsüy* szó- és névalakból volt hajlandó nevünket származtatni. Azt azonban még csak meg sem kísérelte igazolni, hogy az oszmántörök *-ik* szóvég nem valami modern fejlődés eredménye, hanem már a távoli múltban is megvolt. Enélkül pedig ez a névmagyarázat a vitathatatlan homonymia ellenére sem fogadható el. – Valami laza homonymia t. i. a névmagyarázat terén már csak azért sem lehet döntő érv, mert hisz homonymia még két nyelv azonos jelentésű köznevei között is előfordulhat. A magyar *ház* szó például ma tényleg hasonlít ejtés tekintetében a német *Haus* szóhoz; de már a középkorban a két szó egyáltalán nem volt hasonló hangzású, tekintve, hogy akkor a *Haus*-nak megfelelő szót a németek még olyanformán ejtették, mint ahogy ma ejtik a magyarban a *hús* „Fleisch” szót, a magyar *ház* szó ejtése azonban a középkorban sem különbözött e szó mai ejtésétől; tehát mindentől eltekintve még a homonymiára hivatkozva sem lehetne a magyar *ház* szót német eredetűnek mondani... Pedig Németh Gyula névmagyarázó eljárása mind a *Kürt*, mind pedig a *Keszi* esetében lényegileg ugyanaz volt, mintha a magyar *ház* szót akarná valaki a német *Haus* szóból származtatni.

A magyar *Kér* név Konst. Porph. *Καρη*-jének tanúsága szerint korábbi *Käri* alakból származott. Ezt a nevet Németh egy feltételezett török *Kör* név- és szóalakból származtatta. Ha feltesszük, hogy az eredeti török név a magyarban analogikusán *-i*-vel bővült – bár ez a feltevés egyáltalán nem szükségszerű -, akkor ebben az esetben a homonymia kifogástalannak volna mondható. Annál kifogásolhatóbb azonban a feltételezett török névalak eredeti jelentése, amely „szörnyeteg” volna. Az pedig teljesen hihetetlen, hogy valamely török népnek vagy törzsnek ilyen jelentésű neve lett volna, aminthogy a régiségből ilyen török nép- vagy törzsnevet Németh sem tud kimutatni. Ezért ez a névmagyarázat is aligha egyéb, mint a véletlen homonymiának egy, az eddigieknél tökéletesebb formája; mindenesetre valami egyszótagú névhez bármely nyelvben aránylag legkönnyebb formailag kifogástalan homonymiát találni.

Az előadottak szerint tehát nemcsak elméleti megfontolások alapján látszik valószínűtlennek az a feltevés, hogy a régi magyar törzsnevek török eredetűek volnának, hanem e nevekre vonatkozó vizsgálataink során arra a határozott megállapításra jutottunk, hogy e nevek törökös magyarázatai többnyire csak laza homonymiák, amelyek azonban a *Kér* névre vonatkozó magyarázat kivételével a nyelvtörténeti tényeknek a leghatározottabban ellene mondanak és ezért helyesek nem lehetnek. A *Kér* név törökös etymológiája pedig – bár formailag lényegesen nem kifogásolható –, a jelentés szempontjából – amint láttuk – már semmikép sem elégíthet ki bennünket, úgyhogy ez a magyarázat is elvetendő.

2. Milyen nyelven beszélt az a nép, amely a Káma mellékén a lótenyésztést meghonosította?

Mivel a magyar törzsnevek – úgy látszik – nem kapcsolhatók finnugor eredetű magyar szótövekhez, az a feltevés, hogy nem ugor eredetűek, nem valószínűtlen. Amint említettük, a nomádos életforma bizonyos politikai szervezetség nélkül elképzelhetetlen; arra lehet tehát gondolni, hogy a magyar törzsnevek annak a népnek a nyelvéből valók, amelynek révén a Kámától délre elterülő ligetes steppe finnugor népe megismerkedett a lótenyésztéssel kapcsolatos nomádos életformával. Az ugyanis teljesen valószínűtlen, hogy egy, az erdőöv szegélyén élő némi állattartással és földműveléssel bíró vadász nép idegen ráhatás nélkül tért volna át a nomádos állattenyésztésre. Hogy ez az életforma dél felől jutott el a Káma mellékére, arra nézve természetesen kétség sem lehet, aminthogy a pianobori kultúrának is ilyen kapcsolatai vannak. Hogy azonban milyen nyelven beszélt az a nép, amely a Káma mellékén a lótenyésztést meghonosította, azt – sajnos – nem tudhatjuk; legfeljebb az valószínű, hogy ez a nyelv is az egykor Délkelet-országra beszélt nyelvek közé tartozott. Ebben a vonatkozásban figyelemreméltó, hogy az ugor lótenyésztési terminológiában – amint erre a közelmúltban Mészáros Gyula mutatott rá⁶ – akad néhány kifejezés, amelynek – úgy látszik – kaukázusi nyelvekben vannak kapcsolatai. Ebben a vonatkozásban különösen az látszik nagyjelentőségűnek, hogy egyes kaukázusi nyelvekben a ló megnevezése hangzás tekintetében szerfelett közel áll az ugor nyelvek *ló* szavához és pedig ezek: kabard (cserkesz) *lou*, *leu*, *lehu* „ló”; thus (ez egy kisszámú kharthvelnyelvű népcsoport) *ulok* „ló”; grúz (georgiai) *uluki* „herélt ló”. Legújabbán pedig Ligeti Lajos akarná az ugor nyelvek *ló* szavát egy, az említett kaukázusi szavakhoz hangzás tekintetében nagyon közel álló „török” szóból származtatni,⁷ amiből azt következtetné, hogy az ugorok valamilyen

⁶ V. ö. Mészáros Gyula: Hunok és magyarok. NNy. VIII. 107.

⁷ V. ö. Magyar őstörténet, szerk. Ligeti Lajos, 1943, 59.

török nép közvetítésével ismerkedtek meg a lóval. Meg kell azonban jegyezni, hogy Ligeti Lajosnak ezt az ötletét már több évvel ezelőtt egy a nagyközönségnek szánt magyar őstörténetben forgalomba hozta gróf Zichy István⁸ és pedig Ligeti Lajos szíves szóbeli közlésére hivatkozva, de anélkül, hogy közelebbről is megjelölte volna azt a „török” szót, amelyből Ligeti *ló* szavunkat származtatni *akarná*. Ez-ellen az elsietett népszerűsítés ellen Zichy művéről írt ismertetésében rögtön tiltakoztam.⁹ Azóta múltak az évek, azonban Ligeti Lajos származtatásának tudományos indokolását még mindig nem tette közzé, ellenben most már maga is hozzálátott ötletének népszerűsítéséhez. Ilyenformán megeshetik, hogy ez a származtatás hamarosan még középiskolai tankönyvekbe is bele fog kerülni, annak ellenére, hogy tudományos szempontból tulajdonképpen még csak nem is létezik... Ligeti ugyanis származtatásáról bőbeszédűen ugyan, de nagyon keveset mond, t. i. csak ennyit: „Persze, hogy ismerhették, ismerték is az ugor korban a lovat, s ismeretéhez valamilyen török nép közvetítésével juthattak (v. ö. török *ular* ‚ló’.”

Amit erről a származtatásról eddig megtudtunk, az tehát nem valami sok, de mindenesetre elég már ahhoz, hogy rá vonatkozólag határozottan állást tudjunk foglalni. Először is meg kell állapítanunk, hogy az „ugor-kor” a Ligeti Lajos szerkesztésében megjelent gyűjteményes magyar őstörténet előző – Zsirai Miklós írta - cikke szerint a Kr. előtti III. évezredtől legalább a Kr. előtti I. évezredig tartott volna. Ezek után bizonyára a laikus olvasók is szerették volna tudni, hogy melyik lett volna az a török nép, amely már ilyen ősi időkben eljutott Európába, mert az ugor őshaza még Zsirai szerint is Európában volt. Erre nézve azonban sem Zsirai, sem Ligeti nem szolgált felvilágosítással, amin a magunk részéről egyáltalán nem csodálkozunk. Az a gyanúnk ugyanis, hogy Ligetinek ezek a nehézségek még csak eszébe sem jutottak, amikor egy halvány homonymia alapján törökök révén származtatta el az ugorokhoz a ló „ismeretét”. Ami már most a „török *ular*” kifejezést illeti, az körülbelül olyan értelmű, mintha azt mondanánk: „indogermán *Pferd*” vagy „fennugor *paripa*”. Közismert ugyanis, hogy a lónak a török nyelvekben a neve nem *ulaï*, hanem *at*, amely szó az összes török nyelvekben megvan, sőt még a csuvaszban is, tehát *at* a lónak ősi neve a török nyelvekben. Az pedig szintén általánosan tudott dolog, hogy a domesztikált állatoknak a legtöbb nyelvben többféle elnevezése is szokott lenni, aminek többnyire az a magyarázata, hogy valamely új domesztikált tájfajtának meghonosodásával sok esetben használatba került az illető állatnak annál a népnél szokásos neve is, amely az illető tájfajtát kitenyészttette. Nyilván ilyen jellegű a Ligeti által emlegetett „török” szó is. Hogy

⁸ Gróf Zichy István: Magyar őstörténet. Budapest, 1939. (Kincsestár 5.).

⁹ NNy. XI. 110.

milyen török nyelvben vagy nyelvekben van használatban ez a ló-megnevezés, azt nem tudom, de valószínűleg egy töről eredt azokkal a kaukázusi lónevekkel, amelyekkel a mi *ló* szavunkat Mészáros Gyula hozta kapcsolatba. Vagy talán az utóbbi nevek is a Ligeti idézte rejtélyes „török” szóból származnának, amikor az a török nyelvek többségében kétségkívül sem most, sem a múltban nem volt használatban? Ez már csak azért is valószínűtlen, mert – amint ismeretes – a kaukázusi népeknek és nyelveknek Kisázsia őslakosságához voltak kapcsolatai és egy az említettekhez meglehetősen közelálló lómegnevezést a kisázsiai károknak csekélyszámú nyelvemlékei között is találunk; ez *άλα* ló¹⁰. Ezért arra kell gondolnunk, hogy ezek a lómegnevezések egy lótenyésztő, előázsiai ősnépnek a nyelvéből származnak.

Arra persze nem sok reményünk van, hogy az ősi vándor-szavak átvételének pontos útját, korát és a felmerülő hangtani kérdéseket valaha is pontosan tisztázzni, lehessen, Pedig – úgy látszik – ép a lómegnevezések sorában a rejtélyes eredetű vándor-szavak száma elég nagy. Ezek közül talán legtöbbet emlegetett, hogy a lónak keletázsiai nyelvekben használt neve (kinai *ma* < „*mar*”, mongol *móri*, *mari*, koreai *mai*) felbukkanni látszik nyugat-európai nyelvekben (óír *marc*, ófeln. *marah*). A magam részéről nem hiszem, hogy ezek az egyezések, mégha bennük alakilag és hangtanilag nem is tudunk mindent megmagyarázni, csupán a véletlen játéknak volnának tulajdoníthatók, hanem inkább annak a tanújelét látom ebben, hogy valamikor még a történelem előtti időben Közép- vagy Keletáziából egy lótenyésztő nép sodródott el Középeurópába, a kelták őshazájába. Ennek ellenére mégsem állítanám például az újfelnémet *Marstall* „fejedelmi lóistálló” szó alapján, hogy a germánok ezt a lómegnevezést a kínaiaktól vették volna át. Pedig Ligeti Lajos lényegileg így járt el ugor eredetű *ló* szavunknak a törökből való származtatásánál, mert rr\sz a törökök keletázsiai őshazája nem volt lényegesen közelebb az ugorokhoz, mint amilyen távolságban laktak a kínaiak a keltáktól és germánoktól; sőt Ligeti még csak azt sem állíthatná, hogy már az őstörökben is meg lett volna az a rejtélyes *ulay* szó, amelyből ő a ló ugor nevét származtatni akarná, mert hisz az a török *at* ‚ló’ szóval ellentétben a török nyelvek túlnyomó többségében kétségtelenül nincsen meg... Arról pedig szintén meg vagyok győződve, hogy Ligeti Lajos aligha meri már Németh Gyula tanításaival megegyezően, de Ramstedt legújabb megállapításaival szembehelyezkedve azt hirdetni, hogy a törökség őshazája nem Keletáziában, hanem Nyugat-sibériában lett volna ...

De hogyan is származhatnék ugor eredetű *ló* szavunk a török *ular* szó átvételéből, amikor az ugor ősnyelvben volt szókezdő *u*, amely nyelvünkben ma *o* alakban van meg, például *orom* sza-

¹⁰ Schrader-Nehring: Reallex. I. 558.

vunkban; így tehát semmi ok sem lehetett volna elhagyására. Ellenben lia valaki a „török” *ulay* szót a magyarból akarná származtatni, annak formai szempontból semmi akadályja sem volna, mert hisz a törökben az *l* hang szókezdetben nem fordulhatott elő, és így az *ular* első *w*-ja ép olyan ejtéskönnyítő hangnak volna magyarázható, mint ahogy az a török *urus* ‚orosz’ szókezdő *w*-ja is.

Ami már most a *ló* szavunkhoz kapcsolható keleteurópai szavak ősalakját illeti, lehetséges, hogy az eredetileg egy veláris magánhangzóval és pedig *ö*-val kezdődött, amelyet azután valamelyik nyelvben meghatározó elemnek – például határozott névelőnek – fogva fel, elhagytak; de az sem lehetetlen, hogy az *l* előtti magánhangzó eredetileg is valami ilyen meghatározó elem volt, amely valamelyik átvevő nyelvben már a szó átvételekor kapcsolódott az *Mel* kezdődő szóhoz. Mindenesetre feltűnő, hogy a cserkesz nyelvnek, idetartozni látszó „ló” jelentésű szava is *l*-lel kezdődik. Ezzel természetesen egyáltalán nem akarom azt mondani, hogy az ugor nyelvekben a magyar *ló*-nak megfelelő szó cserkesz eredetű, hisz akkor teljesen Ligetihez hasonlóan jártam volna el, hanem csak annyit, hogy az ugorok ezt a szót egy valamiképpen a cserkessel kapcsolatban lévő nyelvből vették át. Ez a nyelv lehetett a cserkessel rokonnyelv vagy pedig egy olyan nyelv, amely a lóra vonatkozó szavát valaminő, a cserkessel közös nyelvi forrásból mérítette. Mindenesetre megállapíthatjuk, hogy van egy másik rejtélyes, illetve vitatott eredetű műveltségi szavunk, amely hangalakját tekintve szintén szerfelett hasonlít a cserkesz nyelv megfelelő szavához: ez a cserkeszek „sör” jelentésű *sür* szava.¹¹

A cserkesz nyelv az abcházsal és a Kisázsiba költözött *ubych* vagy *päkhy* nép nyelvével együtt az északnyugati kaukázusi nyelvek csoportját alkotja. Mészáros bizonyítása szerint¹² – amelyre vonatkozólag az állásfoglalástól nyelvész-szakembereink gondosan óvakodnak – ugyanilyen jellegű, vagyis ugyanebbe a nyelvcsaládba tartozó nyelveket beszéltek egyrészt az európai, igazi skythák, másrészt a kisázsiai chatti-nép is. Amennyiben ez az elmélet helyesnek bizonyulna, akkor ez esetleg annyit jelentene, hogy az ókorban a Dnyepertől a Volgáig déli Oroszországban egy nyelvcsaládhoz tartozó nomád nép lakott. Egy morfológiai sajátosság alapján ugyanis azt lehet gyanítani, hogy az urg-népek, akiknek eredeti szállásai – amint fentebb már röviden kifejtettük – az Alsó-Volga és Káspi-tenger mellékén lehettek, szintén ehhez a nyugatkaukázusi nyelvcsoporthoz tartoztak. Úgy látszik ugyanis, hogy ezekben a nyelvekben a határozott névelő ugyanúgy a szóhoz kapcsolódó *a*- volt, mint ahogy az ilyen alakban a *päkhy*-nyelvben és az abcházban ma is megvan, sőt Mészáros szerint (L h. 75) már a chattiban is megvolt.

¹¹ V. ö. Buschan, *Illustrierte Völkerkunde*.² II. 760.

¹² Mészáros Gyula: *Keleteurópa néptörténete* II. Chattiak és skythák. Szeged, 1938, 63-107.

Erre vonatkozó bizonyításom rövid foglalata a következő: Az *Αβαροι nevű nép, amely Priskos szerint a szavirokat 463 körül hazájukból kiszorította, semmikép sem lehettek az igazi avarok; a szavirok őshazája ugyanis, amint ezt már kifejtettük, a középső Volga mellékén volt, az igazi avarok pedig azon időtájban, amikor az említett keleteurópai népeltolódások lejátszódtak, valahol Belső-Ázsiában harcoltak, ahogy erre nézve kínai források tájékoztatnak bennünket. Így tehát a szavirok ellenfeleiként csak azok az ál-avarok jöhetnek tekintetbe, akik őket Menandros szerint (Exc. de leg. 443,8) már 558-ban újból döntően megverték s akik e győzelem után Keleteurópából rövidesen Pannoniába költöztek. Különben is ki tudna hinni a véletlennek abban a csodálatos játékában, hogy a szavirokat állítólagos ázsiai őshazájukból az igazi avarok űzték volna el, de röviddel Európában való megtelepedésük után a nyomukban érkezett ú. n. álavarok támadtak volna rájuk? ... Ezek az álavarok Theophylaktos Simokattes szerint a *Ούάρ* és a *Χονν(ν)ι* nép szövetségéből álltak. Az *avar* nevet – a legvitézebb skytha nép nevét – azért vették volna fel, hogy ezzel is rémítsék azokat a népeket, akiket meg akartak támadni. Ez nyilván csak mese. De hogy az *avar* nevet a *Var* nevű kötelékük után kapták, az kitűnik abból is, hogy *avar* néven ismeretesek azok a kaukázusi fehér hunok is, akik szintén említetnek *Var* néven¹³. Ebből tehát az is következik, hogy az „*Αβαροι* névalakban a *β* w-nek olvasandó¹⁴ aminthogy nevük már a legrégebb latinnyelvű emlékekben is következetesen v-vel van írva (*Avares*). Mivel a bizánciak ennek a népnek a nevét először annak a követségnek a révén ismerhették meg, amelyet a szavirok által hazájukból kiűzött szaragurok, urogok és onogurok Priskos szerint Byzancba küldöttek, azért ez a *var* névalak elé került ö-hang az ő nyelvükre lehetett jellemző. Hogy semmiesetre sem tekintendő valami ejtéskönnyítő hangnak ez az *a*- (török nyelvekben sem volt például v-s szókezdet), azt leginkább az a körülmény tanúsítja, hogy más mássalhangzóval kezdődő keleteurópai nevek előtt is feltűnik. Ezek közül legnevezetesebb az *Atil* név, amelyből a Volgának törököknél használt *Etil* neve is származott. Erre a névre vonatkozó legrégebb alakok ugyanis a következők: *Afl* Chorenei Mózes V-VI. századi örömény geographiájában,¹⁵ *Ἀτίλας* 568-ban Menandrosnál és *Ἀτελ* 680-ban Theophanesnél, továbbá A-val szerepel ez a név a legrégebb perzsa és arab névalakokban is.¹⁶ De Theophylaktos Simokat-

¹³ V. ö. Wesendonc: Kusan, Chioniten und Hephthaliten. Klio, XXVI. 342.

¹⁴ (Németh (HMkial. 105) a /?-nak *b-s* olvasata tekintetében hivatkozik a névnek szláv *ōbririh* alakjára. Ez azonban semmit sem bizonyíthat, mert a szlávok a nyelvükben eredetileg hiányzó v vagy w hangokat következetesen ö-vel helyettesítették (v. ö. Ernst Schwarz, Die germ. Reibelaute s, f, ch im Deutschen, 1926, 49), amit azonban Németh már figyelmen kívül hagyott.

¹⁵ Markwart, Streitzüge 58, 154.

¹⁶ V. ö. Markwart, UJb. IX. 96.

tesnél 598-ban még *Tíl* alakban is említve van a Volga.¹⁷ Így tehát a név előtti *a-* hangnak határozottan bizonyos morphologiai jelentőségének kellett lennie, ami aligha lehetett más, mint a határozott névelői funkció, amint az ma is megvan az abcházban és a pákhy-nyelvben.¹⁸ A Priskosnái említett „*Αβαροι* névalak tehát azt tanúsítja, hogy a szavirok által elűzött urg-népek olyan nyelvet beszéltek, amelyben a határozott névelő *a-* volt; a *Til-Atil* > *Etil* névalakok pedig azt is tanúsítják, hogy eredeti hazájuk a Volga mellékén volt.

Az előadottak szerint tehát van bizonyos nyelvészetileg indokolható néptörténeti lehetősége annak a feltevésnek, hogy az ugor nyelveknek a lóra vonatkozó szava egy, a cserkeszhez hasonló típusú nyelvből való; ezért semmiesetre sem lehet a véletlen játékát látni abban, hogy a cserkeszeknek a lóra vonatkozó szava feltűnően hasonlít az ugor nyelvek megfelelő szavához. Így bizonyára az sem véletlen, hogy a „két éves csikó” jelentésű vogul *supdl*, *sopdl* szó feltűnően hasonlít egy kaukázusi kharthvel-nyelvnek „csikó” jelentésű *sabol* szavához, amint ezt már Munkácsi is észrevette.¹⁹

Hogy vajjon a szavirok nyelve is ebbe a csoportba tartozott-e, azt a ránk maradt néhány névből megállapítani nem tudtuk.²⁰ Mindenesetre a Volga-melléki nomád népek közül ők voltak a legközelebb a Káma mellékhez, ezért elsősorban is arra kellene gondolnunk, hogy közülök kerültek ki azok a törzsek, amelyek az északabbra lakó ugorok között a nomádos életformát meghonosították. Ha azonban a szaviroknak valamikor tényleg lett volna valaminő szorosabb kapcsolatuk az alánokkal, amint erre a feltevésre az a körülmény nyújt bizonyos lehetőséget, hogy a *savir* népnév – amint láttuk – az alánban minden erőltetés nélkül „fekete alán”-nak értelmezhető, úgy arra kellene gondolni, hogy az alán és hun törzseknek Keleteurópába való behatolása korábban szorult előlük a Káma mellékére egy ismeretlen nyelven beszélő nomád nép, amelytől származhatik a régi magyarság nomádos állattenyésztése

¹⁷ V. ö. a Boor-féle kiadásban: VII, 7, 13.

¹⁸ Ugyanilyen módon ítélendők meg a következő Kaukázui-irielléki névváltozatok is: *Choch* egy vidék neve az összeteknél: görög forrásokban: *Αχωχία Fum* egy vár neve: *‘Αφοούμων* (v. o. Marquart, Streifzüge 16S, 486); *‘Αβαροι* (népnév): *Bazgún*, országuk neve Zacharias rhetornál (v. ö. Marquart, Streifzüge 355). Ugyanígy magyarázandó az *Ακατζίροι* népnév *Κατζίροι*, *Κοτζήρ* (v. ö. Moravcsik, MNy. XXIII. 269) és szyr *kas(i)r* változata is. De ugyanígy használják népnevek előtt az abcházok ma is a határozott névelőt; a *láz* nép neve például nyelvükben *A-las* (v. ö. Buschan, Illustrierte Völkerkunde,² II. 664).

¹⁹ V. ö. Mészáros, NNy. VIII. 107.

²⁰ E néhány névből Németh Gyula., ugyan megállapíthatónak vélte e nép török voltát, azonban idevonatkozó legnevezetesebb névmagyarázatai teljesen önkényesek és erőszakoltak, amint ezt Mészáros Gyula kimutatta (NNy. XI. pótfüzet 12-16.) s ezért elfogadhatatlanok. Maga Mészáros Gyula irániaikat vélt a szavirokban a nevek alapján felismerni, azonban az ő érvei sem meggyőzők, amint ezt többször említett németnyelvű tanulmányomban részletesen is kifejttem.

és törzsi szervezete... Arra nézve ugyanis kétségünk nem lehet, hogy e kettő eredete szorosan összetartozik. Így tehát, mivel a magyar törzsnevek – úgy látszik – a finnugor nyelvek szókinccsével nem hozhatók kapcsolatba, első sorban is arra kell gondolnunk, hogy ezek abból a nyelvből valók, mint *ló* szavunk. Ez a nyelv az előadottak szerint esetleg az északnyugati kaukázusi nyelvek csoportjába tartozott, amit talán úgy is mondhatunk, hogy skytha nyelv volt. De ha ez a nyelv nem ebbe a nyelvcsoporthoz tartozott volna, akkor is fel kell tennünk róla, hogy kapcsolatban állott vele.

Ha tekintetbe vesszük, hogy nincs Európában még egy művelt nyelv, amelynek a szókinccse annyi ismeretlen elemet tartalmazna, mint a magyaré, akkor valószínűnek tarthatjuk, hogy a magyar nyelv, illetve az ugor ősnelv szókinccse nem csupán a lótenyésztésre vonatkozó terminológiával és esetleg a magyar törzsnevekkel gyarapodott ama ismeretlen nyelven beszélő népnek a révén, amely a pianobori kultúrának kialakulása korában, vagyis a Krisztus születése körüli időkben a Káma mellékén a nomádos életformát meghonosította, hanem más fogalmi körökbe tartozó szavakkal is. Ha ugyanis a magyar szókinccs ismeretlen elemeinek nem csekély hányada nem valami ismeretlen nyelvből vagy nyelvekből származnék, akkor aligha találkoznánk etymologiai szótárainkban annyiszor az „eredete ismeretlen” megjegyzéssel, tekintve, hogy a magyar szókinccs idegen – különösen iráni, török, szláv és nyugat-európai – eredetű elemeinek felderítését célzó tudományos erőfeszítések igazán jelentékenyek voltak.

Szókinccsünk ismeretlen eredetűnek tekintendő elemeinek java-része bizonyára annak a népnek a nyelvéből származik, amelynek révén a lótenyésztés a Káma mellékén meghonosodott, de egy részük valószínűleg azoknak a népeknek a nyelvéből való, amelyek Ázsiából sodródtak Európába. Ezek közé tartozik az alán nyelv is. A magyar nyelv alán származású elemei ki is vannak már kutatva.²⁰⁸ De – úgy látszik -, hogy nemcsak a magyarban vannak alán elemek, hanem az összetben is vannak magyar elemek, amely lehetőségre a kutatók eddig általában nem gondoltak, mert csak a kölcsönzés fordított irányát tartották lehetségesnek. Ilyen magyarból

^{20a} Sokan azt hiszik, hogy az alán-összét elemek csak valahol a Kubán mellékén kerülhettek nyelvünkbe, tekintve, hogy a Kaukázustól északra történeti adatok tanúsága szerint tényleg laktak alán törzsek a népvándorlás korában és mivel az alánok utódai, az osszéték, az északi Kaukázus hegyei között laknak. Ez így is van. Azonban mindebből az alán-magyar érintkezések színhelyére vonatkozólag még semmi sem következik, mert hisz összetes jellegű iráni jövevényszavak a permi nyelvekben is vannak; a votjákokról és zürjének-ről pedig egyáltalán nem tehető fel, hogy őshazájuk a Kámától délebbre lett volna, vagy hogy valaha a Kubán mellékén lettek volna a szállásaik. Így tehát semmi okunk sincs arra, hogy a magyar-alán érintkezés színhelyét ne a magyar őshazába helyezzük.

való kölcsözésnek tekinthető az összet nyelv *ävzlst* „ezüst”, továbbá a *tüldz, toldzä* „tölgy” szava. Egyik szónak sincs kapcsolata az indogermán szókinccsel; az összetek pedig olyan területről érkeztek Keleteurópába, ahol nem volt honos a tölgy, a magyarok pedig mindig a tölgy elterjedési területén éltek,²¹ ezért semmiestre sem származhatott a magyar *tölgy* szó az alán nyelvből.

Említettük, hogy azok a mongolid típusú emberek, amelyek iráni népekkel együtt már a Krisztus születése előtti időkben Keleteurópába sodródtak, valószínűleg tibetiek voltak, aminek részletesebb indokolásától ez alkalommal azonban el kell tekintenem.²² Ezek a tibeti népek mindenesetre huzamosabb ideig valahol a magyarok közelében is lakhattak; tibeti eredetű jövevényszavak ugyanis a magyarban is akadnak. Ezek között a legnevezetesebb a *harang* szavunk, amely semmiesetre sem török eredetű (v. ö. NNy. XI. 38), mongolból pedig azért nem származhatik, mert – amint arra Ligeti is rámutatott (NyK. XLIX. 249) – a mongolban is csak a buddhizmus révén honosodott meg a XIII. században. A tibetiből származtatta *harang* szavunkat már Pongrácz Sándor is „Tibet-magyar nyelvtanulmányok” című 1897-ben megjelent művében. Az abban található egyeztetések és származtatások legnagyobb része természetesen értéktelen, azonban a nagy halmazban akad néhány nagyon figyelemreméltó egybeállítás, amint ezt e mű ismertetésében már Munkácsi is megemlítette (Ethn. X. 55-61). A legmeggyőzőbbeknek ezek közül a *harang* szavunkon kívül a *tál* és *tor* szavaink tibeti származtatása látszik. – Pongrácz munkássága a céhbéli nyelvészek körében Munkácsi megjegyzései ellenére semmiféle figyelmet sem keltett. Jellemző e tekintetben, hogy például a METSz. *bőr* cikkében – a szerzők ismeretlen eredetűnek jelzik – Pongrácz idevonatkozó tibeti egybeállításai, amelyeket pedig még Munkácsi is figyelemreméltónak talált, még csak meg sincsenek említve, annak ellenére, hogy a METSz. szerzői sok esetben túlságosan terjengős részletességgel ismertetnek etymologiai csodabogarakat is. Ennek nyilván az az oka, hogy nyelvészeink a tibeti-magyar egyeztetéseknek még a lehetőségét is képtelenségnek vélték... Pedig nem az! Csakhogy persze nem olyanformán, hogy a magyarság őshazája lett volna Tibetben – aminek a gondolatát azonban egyes fantaszták, úgy látszik, még most sem adták fel -, hanem úgy, hogy tibeti népkötelékek sodródtak Kelet-Európába és kerültek kapcsolatba a magyarság őseivel... A rendszeres kutatásnak ebben a vonatkozásban bizonyára még nagy lehetőségei vannak; végül talán ki fog tűnni, hogy Körösi Csorna Sándor erőfeszítései és áldozata magyar szempontból sem volt teljesen hiábavaló.

²¹ Természetesen a Kubán mellékén sincs tölgy; ezért sem tartózkodhattak a magyarok huzamosabb ideig sohasem a Kubán mellékén.

²² Többször említett, megjelenés előtt álló német nyelvű tanulmányomban foglalkozom behatóbban ezzel a kérdéssel.

3. A magyar népnév mint az egykori exogamia emléke

Hogy a magyar nomád törzsi szervezet idegen, de mindenesetre nem-török ráhatásra alakult ki, azt véleményem szerint a *magyar* népnév is világosan tanúsítja. Azért ennek az elnevezésnek kialakulásával a következőkben behatóbban is foglalkozni kívánok; annál is inkább, mert a szóbakerülő nyelvészeti kérdések egyáltalán nem olyan jellegűek, hogy őket bármely művelt magyar ember meg ne érthetné. Hogy a magyar név első része – a *magy* – hangtörténetileg kifogástalanul megfelel a vogul *marisi* névnek, ahogy a vogulok magukat és az osztjákokat nevezik, az már rég ismeretes. Ebben a tekintetben nincs is véleménykülönbség a kérdés kutatói között.

A magyar név másik részét már többféleképp magyarázzák. Németh Gyula szerint a török *ári* „embere” kifejezésből származott volna. Ez több okból nem valószínű. Először is a törökben az *m* hang szókezdeti helyzetben eredetileg nem fordulhatott elő; így tehát, ha törökök Németh feltevésének megfelelően a Krisztus születése körüli időkben ezt a nevet átvették volna, akkor a név ma nem *m*-mel kezdődne, hanem a legnagyobb valószínűség szerint *ö*-vel, mivel ezzel a hanggal szokták a törökök a szókezdő *m*-t idegen szavakban és nevekben helyettesíteni. Hogy pedig a magyarok a saját nevüket ilyen hybrid alakban visszakölcsönözték volna, az már csupán azért is teljesen valószínűtlen, mert a magyarban – amint erről az előzőkben már szó volt – egyetlen példa sem akad arra, hogy valami eredeti magyar szó a török nyelv hangrendszeréhez hozzáidomítva került volna vissza nyelvünkbe. Végül pedig a Németh-féle magyarázat szerint azt is szükségszerűleg fel kellene tennünk, hogy a török törzsekből összeverődött magyar törzsszövetségnek ép az egyetlen ugor eredetű *Megyér* törzs, amely név Németh szerint a *magyar* népnévvel azonos eredetű, „lett volna a vezető törzse. Ez a körülmény természetesen éles ellenmondásban van a törökösködő őstörténeszeknek a magyarság eredetére vonatkozó összes elképzeléseivel. Ezt Németh is észrevette, azért ezt a nyilvánvaló ellenmondást azzal a megjegyzéssel kísérelte meg kiküszöbölni, hogy „etnikai összetétele szerint a Magyar törzs török elemeket is tartalmazhatott, sőt minden valószínűség szerint tartalmazott is, már a legelső török-magyar érintkezéstől fogva” (HMkial. 274). Ez a megjegyzés tulajdonképp csak szaporította az elmélet belső ellenmondásait, mert hisz ha még a Magyar törzs is török elemeket tartalmazott, akkor teljesen érthetetlen, hogy mi-féle csoda következtében veszthette el a magyarságot alkotó törökség a nyelvét, túlnyomó többsége, sőt állítólagos kulturális fölénye ellenére is. Így igazán nem csodálni való, hogy ez a magyarázat még Zsirai Miklóst sem tudta kielégíteni, bár egyebekben ő finn-ugor nyelvész létére is teljesen a törökösködő őstörténeszek fel fogását képviselte még ellenmondások árán is „Finn-ugor rokon-

ságunk” című, a nagyközönségnek szóló összefoglalásában.²³ Ezért Zsirai inkább Munkácsinak idevonatkozó névmagyarázatát újította fel, amelynek értelmében a *magy-ar* < *mogy-er* név második része „férfi” értelmében a finn *yrkō* „férfi”, cser. *erye* „fiú” siónak felelne meg.²⁴ Ez a *magyarázat* sem fogadható azonban el. A *mogy-er* elhomályosult összetételben ugyanis a második tag *e-ie* nyílt *e* volt, pedig a Munkácsi-féle névmagyarázatnak megfelelően zért *e-t* kellene várnunk; továbbá, ha ez a magyarázat helyes volna, a magyar névnek *j*-vel kellene végződnie, amint ezt a végződést találjuk a *férj* szavunkban is, amely szintén elhomályosult összetétel és ennek második tagját tényleg a finn *yrkō* szó magyar megfelelője alkotja.

Mindkét névmagyarázatnak azonban az előadottakon kívüli van egy közös hibája is. T. i. az, hogy egyik névmagyarázat szerzője sem volt kellően tekintettel arra, hogy a magyarság saját neve tulajdonképp eredetileg nem *magyar* volt, hanem a mai *hétmagyarnak* megfelelő kifejezés. Ezt a kifejezést nyilván hagyományozott kötött szövegek alapján – amint ismeretes – a középkori krónikák tartották fenn, bár azt már teljesen félreértve személyekre vonatkoztatták. Ha semmi más adattal nem rendelkeznénk a magyarság őstörténetére nézve, mint ezzel a névvel, akkor is megállapíthatnánk belőle, hogy a magyar nomád törzsszövetséget nem törökök, hanem magyarul beszélők alapították, mert hisz a *hét* jelző a *hétmagyar* kifejezésben kétségtelenül nem török, hanem világos értelmű magyar szó. Ha a Németh-féle elméletnek megfelelően törökök török törzsekből alapították volna a magyar nomád törzsszövetséget, akkor annak elnevezésére semmiesetre sem vettek volna ugor szolgálaktól egy olyan ugor szót kölcsön, amelyet törökök még kiejteni is képtelenek lettek volna (az- a mai magyar *h* - előzője – ugyanis nem volt korábban még meg a törökben). Az ugor szolgák pedig a feltételezett török kifejezés elejét épügy nem fordították volna le saját nyelvükre, aminthogy Németh tanítása szerint annak a végét sem fordították állítólag le.

Mivel a *hétmagyar* kifejezés kétségtelenül magyar, azért annak Németh szerinti értelmezése: „a Magyar törzs vezetése alatt hét törzsből összealakult nép” semmiképp sem lehet helyes. Ilyen szimbolikus tömörséggel ugyanis magyar nyelven sohasem fejezték ki magukat az emberek, de hozzáfűzhetem: más nyelvben sem. Sőt Németh ebben a kétségtelenül magyar névadáson alapuló *hétmagyar* törzsszövetség-elnevezésben a magyar nép török eredetének egyik bizonyítékát véli felismerni. Ő ugyanis a számnevekkel képzett népneveket, illetve helyesebben törzsszövetség-elnevezéseket, csupán a törökben meglévő jellegzetességeknek tartja. Semmiesetre sem helyesen, s így nem volt nehéz rámutatnom arra, hogy

²³ V. ö. ezekre nézve ismertetésemet: NNy. X. 32-40.

²⁴ Ezt a magyarazatot az érthetlenségig eltorzítva közli Magyar Szófejtő szótárában Bárczi Géza (195. 1.).

az indek a Rigveda korában szintén „öt-nép”-nek nevezték magukat, de már csak azért sem valami rejtélyes török ráhatás folytán, mert a Rig-veda korában török nyelv és nép még semmiesetre sem létezett. De rámutathattam arra is, hogy a malájok laza államalakulatai is többnyire a szövetkezésben résztvett társadalmi egységek száma nyomán vannak elnevezve – semmiesetre sem valami török behatás eredményeképpen. De természetesen a törökök sem valami rejtélyes óind ráhatás eredményeképp képezték többször számnevekkel törzsszövetségeik elnevezéseit. Az ugyanis a legtermészetesebb és a legkézenfekvőbb, hogy a többé-kevésbé laza társadalmi vagy politikai alakulatokat a létrejött közösség tagjainak száma szerint nevezik el. Így mi magyarok semmiesetre sem valami török behatás eredményeképp beszélünk *Hétfalu*-ról vagy *Háromszék*-ről, de a németek sem török példák nyomán nevezték el Erdélyt *Siebenbürgen*-nek, sőt az olaszok sem török népvnevek mintája nyomán beszélnek *Sette-communi*-ről. A példák – azt hiszem – tetszőlegesen szaporíthatók volnának. E példák azonban azt is tanúsítják, hogy az így szerkesztett közösmegnevezésekben a számnévi jelző után a közösség alkotó elemeinek köznévi megnevezése következik, amint ez természetes is. Ezek szerint a *hét-magyar* kifejezésben a második résznek is csak ugyanez lehetett a szerepe, vagyis e szövetség-elnevezés annyit jelenthetett eredetileg, mint „hét-törzs” vagy „hét-nemzetség”. Természetesen törököknél és mongoloknál sincs ez másként: török *Tört-ulus* „négy-nép”, *On-ok* „tíz-törzs”, *Tokuz-oyuz* „kilenc-törzs”, *Ontört-uruk* „tizennégy nemzetség” vagy mongol *Tabun-nutuq* „öt-törzs” stb.²⁵ – Törököknél és mongoloknál persze akadnak olyan törzsszövetség elnevezések is, mint török *Toquz-tatar* „kilenc-tatár”, *otuz-tatar* „harminc-tatár”, amelyek szerkezetileg teljesen megfelelni látszanak a *hét-magyar* névnek, pedig ezek a török törzsnevek semmiesetre sem magyarázhatók olyan formán, mint ahogy Németh a *hét-magyar* kifejezést értelmezte (vagyis: „a Tatar törzs vezetése alatt kilenc törzsből összealakult nép”). Ezek a nevek t. i. bizonyos törzsszövetségeknek nem saját, hanem idegen elnevezései, amelyeknek a végén egyszerűen elmaradt a törzset vagy nemzetséget jelentő kifejezés. Sőt az ilyesmi a törököknél még eredeti kéttagú saját neveiknél is elő szokott fordulni, úgyhogy végül a törzsnek vagy népnek a neve egy egyszerű számnév lett, mint *Toquz* „kilenc”; sok esetben pedig az ilyen számnévi népvnevet azután többesalakban emlegetnek: *Toquzlar* „kilencek” (Ligeti, KCs Arch. I. 378-79). Hogy az ilyen *Toquz-tatar* típusú török törzsszövetség-elnevezések tulajdonképp a törzsszövetségen kívül állóktól származnak, arra nézve idézem a következő Németh Gyulánál olvasható adatot: „*Üc-karluk* ‚fiárom-karluk’ kikről a kínaiak is feljegyzik, hogy három törzsből állottak s ‚tiárom-törzs’-nek is nevezték magukat” (HMkial. 40).

²⁵ V. ö. Ligeti L. Die Herkunft des Volksnames Kirgis. KCsArch. I. 375-77; Németh Gyula: HMkial. 39 40.

Mivel a *hét-magyar* név az előadottak szerint kétségtelenül saját név volt, az elnevezés második részének értelme nem lehetett más, mint „törzs” és pedig ha a *magy-* szóelem tényleg a vogul *mänsi* vagy *man si* névnek felel meg, akkor a „törzs” jelentésnek a hordozója csakis a név második részének vége, vagyis az *ar < er* szóelem lehetett, amely aligha volt más, mint a ma is meglévő *ér < er* „Ader” szavunk, amelyet átvitt értelemben használhattak a néptörzs megnevezésére. Ha azonban valaki ezt nem tartaná valószínűnek, akkor azt kellene feltennie, hogy volt egy „néptörzs” v^y „nemzetség” jelentésű ismeretlen eredetű *er* szó is nyelvünkben, amely csak azért ment ki a használatból, mert alakilag egybeesett az „Ader” jelentésű finnugor eredetű *er > ér* szóval. Azt hiszem azonban, hogy erre a kiegészítő feltevésre egyáltalán nincs szükség.

Egy másik, ennél súlyosabb nehézséget jelent a *hét-magy-er* törzsszövetség-név értelmezése szempontjából az a körülmény, hogy az elnevezésben látszólag a hét törzsszövetségi tag népi és nyelvi származása is meg van adva a *magy* névelemben, aminek pedig saját névben – ezt elsősorban is a magyarnyelvű *tiét* számnévi jelző tanúsítja – semmi értelme sincs és ezért természetesen hasonló szerkezetű nevekben sohasem szokott előfordulni. Ebből tehát az következik, hogy a *magy* névelemnek eredetileg valami más jelentéssel, illetve jelentőséggel kellett bírnia. Ezért korábban azt tettem fel, hogy a *magy* névelemnek eredeti jelentése „nép” lehetett²⁶ és hogy így a *hét-magy-er* név jelentése körülbelül „hét-néptörzs” lett volna. Később azután megismerkedve W. Steinitz-nak az osztjakok társadalmi szerkezetét tárgyaló tanulmányával,²⁷ hamarosan rájöttem e szóelem igazi értelmére. Az osztjakok nemzetiségei ugyanis két exogám csoportba, phratriába tartoznak, amelyek közül az egyiket *por-nak*, a másikat *mös-nak* hívják. Az utóbbi szó töve *möAs-* és nyilván megfelel a vogul *mänsi* népnévnek és a magyar népnév első részének. De a *por* elnevezés is előkerül a finnugor népnevek sorában; *por-nak* nevezik t. i. a votjakok a csere-miszeket. E két exogám phratría megvan a vogulok társadalmában is. A két phratría társadalmi értékelése tekintetében azonban az osztjakoknál igen jelentős különbségek állapíthatók meg, ahogy azok a népköltésben is kifejezésre jutnak. T. i. a két phratría tagjai közül a *mös*-csoportbeliek különbeknek tartják magukat; a *nép*-mesékben is a *por-ok* mindig buták, nyersekek, rosszak, a *mös-ok* pedig mindig okosak, finomak (kultiviert) és jók. Ezek figyelembevételével a *hét-magyar* törzsszövetség-elnevezés értelmét a következőképp határozhatjuk meg: „Az ugor népek között meglévő két exogám csoport közül a különbnek tartott *magy* phratría hét törzséből alakult szövetség”. Ha a *mag y-szóelemet* így magyarázzuk, akkor annak a *hét-magy-er* saját névben is van értelme és jelentő-

²⁶ A magyar név eredete és a magyar törzsnevek NNy. X. 63/64.

²⁷ W. Steinitz: Totemismus bei den Ostjaken in Sibirien, Ethnos, 193-8,

sége, helyesebben volt értelme és jelentősége – a Káma mellékén, ahol ti. ott voltak az alacsonyabbrendűnek tartott por-phratia képviselői is. Ez a névmagyarázat tehát annak a feltételezését is jelenti, hogy a hét-magy-er törzsszövetség a bolgártörök törzseknek a Káma mellékére való behatolása előtt, vagyis 650 előtt már a Káma melléki magyar őshazában megalakult. Ezt különben más megfontolások alapján is fel kell tennünk. Amint azt a magyar-cbítzar viszony alapján megállapíthattuk, a magyarok elköltözése i” Káma mellékéről nem fejesztett futás, hanem szervezett elvonulás volt, ami azonban csak bizonyos politikai szervezet megléte esetén volt lehetséges. Továbbá kimutattuk, hogy a magyarok már török népekkel való érintkezésük előtt nomádos életforma szerint éltek, ami pedig szintén bizonyos, többé-kevésbé laza politikai szervezet meglétét tételezi fel. A *hét-magy-er* törzsszövetség Káma-melléki megalakulásával született tehát tulaj donkép meg a magyar nemzet.

Ami a két ugor phratia eredetét illeti, valószínűnek látszik, hogy az alacsonyabbrendűnek tartott por-phratia tagjai esetleg szibériai vadásztörzsekkel keveredett finnugorok lehettek, míg a mögy-phratia képviselői eredetileg valószínűleg nem finnugor nyelven beszélő állattenyésztő nomádok voltak, akik – amint említettük – talán az alánok Európába való költözése idején szorultak az Alsó-Káma mellékére, ahol a nomadizáló állattenyésztés még lehetséges volt. Ezek az ismeretlen nyelven beszélő állattenyésztők azután a náluk felhetőleg szokásos exogámia következtében összekeveredtek a Káma-mellék finn-ugor nyelven beszélő őslakóival, aminek következtében nyelvüket is elcserélték az őslakosság nyelvével, ami azt jelenti, hogy a gyermekek az anyjuk nyelvét tanulták el.

Minden nagyobb embercsoport nyelvcseréje jelentős mértékben befolyásolni szokta az átvett nyelv egész szerkezetét. Az ugor nyelvek tekintetében ennek a nyelvcserének egyik legnevezetesebb következménye az eredeti hangsúlyozás megváltozása lehetett, amennyiben a korábbi szabad és gyaníthatólag zenei hangsúly helyébe az első szótaghoz kötött erősségi hangsúly lépett. Vagyis ebben a tekintetben az ugor nyelvek valószínűleg ugyanolyan változáson mentek keresztül, mint az az indogermán nyelv, amelyből a germán ősnyelv alakult ki. A hangsúlyozás feltételezett megváltozásának következményei mindenesetre teljesen hasonlítanak az ugor nyelvekben is ahhoz a fejlődéshez, amely a germán nyelvekben lett a hangsúlyozás hasonló megváltozásának a következményé. Az erősségi hangsúlynak a zárhangok aspirált ejtése lett egyik következménye, aminek folytán ezekből a magyarban – a germán *lautverschiebung* egyik jelenségéhez hasonlóan – réshangok (*f, eh*) fejlődtek. Különösen feltűnő hangváltozás még, hogy a magyarban az eredeti alveoláris *s* – az iráni nyelvek egyik jellegzetességéhez hasonlóan – teljesen eltűnt (a mai *sz* korábbi jésített *s'*-ből fejlőd-

dött). Egyik további következménye a nyelvcserének a ragozás leegyszerűsítése lett, amennyiben az ú. n. fokváltozás teljesen megszűnt és vagy az erős vagy a gyenge fok állandósult. Bár ezzel jelentékenyen egyszerűbbé, áttekinthetőbbé vált a nyelv szerkezete, azért ez a változás mégis a nyelv tökéletlen elsajátítása következtében beállott nyelvromlás eredményének tulajdonítható. Továbbá a hangsúlynak az első szótagon való állandósulása következtében a szavak végződése fokozatosan kopni kezdett, amint ezt a jelenséget a germán nyelvek történetéből is jól ismerjük. Végül pedig valószínűleg az ugarság korábbi nyelvéből származnak azok a képzők és ragok (például a lokativusi *-t*), valamint azok a szavak is, amelyek hiányoznak a többi finnugor nyelvből.²⁸ És ha a magyar törzsszövetség létrejöttére vonatkozó, az előbbieken előadott elméletünk helyes, akkor nyilván ebből az ismeretlen nyelvből valók a régi magyar törzsnevek is. Amíg tehát legalább annyit teljes bizonyossággal nem tudunk, hogy melyik nyelvcsoporthoz tartozott a praeugorok nyelve, addig természetesen reménytelen vállalkozás volna ezeket a neveket magyarázni próbálni.

Ha a praeugorok nyelvét nem ismerjük is, anthropologiai jellegről talán mégis többet tudhatunk. Az obi ugor népeket ugyanis a többi finnugor népekkel szemben az alacsony termet és a hosszúfejűség jellemzi, bár manapság a rövidfejűség közöttük is mindinkább előtérbe nyomul. Mivel ez az embertípus a honfoglaló magyarok között is jelentősebb mértékben képviselve volt, azért ezt a sajátosságot ősinek tekinthetjük és esetleg annak a népelemnek tulajdoníthatjuk, amely exogamiás szokásai révén behatolt a Káma melléki finn-ugorságba. Van azonban egy körülmény, amely ennek az ugor népeket jellemző anthropologiai sajátosságnak esetleg egészen más magyarozatát teszi lehetővé, illetve szükségessé. A hosszúfejűség – alacsony termet mellett – t. i. az ú. n. palaeoázsiai népekre is jellemző, illetve egykor jellemző volt. Mivel pedig az obi ugor népeknek bizonyos néprajzi sajátosságaiból arra lehet következtetni, hogy a múltban közelebbi érintkezésben álltak azokkal a palaeoázsiai vagy ősszibíriai vadásznépekkel, amelyeknek gyérszámú maradványai fokozatosan Ázsia északkeleti szögletébe szorultak, bár őseik vadászterületei egykor még Európa északkeleti részeire is kiterjedhettek, ezért lehetséges, hogy az ugor népeket jellemző hosszúfejűség ezekkel a palaeoázsiai vadásznépekkel hozandó összefüggésbe. Ennek a feltehető ráhatásnak nyelvi emlékeiről azonban semmit sem tudunk, aminek első sorban is az az oka, hogy a palaeoázsiai népek által beszélt nyelveket még alig ismer-

²⁸ Az itt ismertetett nyelvi változások annyira jelentősek, hogy azokból – ha más szempontok feltevésünket nem is támogatnák – már magában is egy nagyobb más származású népcsoport nyelvcseréjére kellene következtetnünk. „Nur wo Sprachen von allophylen Elementen übernommen werden” – írja S. Feist, – „zeigen sich tiefgehende Modifikationen des konsonantischen Gerippes und der flexivischen Struktur” (Wörter und Sachen, XI. 48.).

jük. Esetleg ezeknek a nyelvből való az a néhány szó is, amely az ugor és török nyelvek között egyezni látszik, mert hisz az európai ugorok és a keletázsiai őstörök nép egymással érintkezésbe semmiképp sem juthattak. Amennyiben az eljövendő nyelvészeti és néprajzi kutatások az ugor népek hosszúfűjűségének itt vázolt magyarázatát igazolnák, ebben az esetben a magyar lovaskultúrát mindenestre valamelyik, a honfoglaló magyarság rasszösszetételében képviselt másik rasszelemmel kellene majd összefüggésbe hozni. Sajnos ebben a tekintetben még aránylag csak nagyon kevés számú leletre támaszkodhatunk, amelyek tehát biztos következtetéseket még egyáltalán nem tesznek lehetővé.

Az egykor gyakorolt exogámiának a nyomai a középkori magyar hagyományban még mindenestre megvoltak; csak ez lehet t. i. a társadalomtörténeti jelentősége annak a nőrablási történetnek, amellyel a középkori krónikások megnyitják a magyar nép történetének elbeszélését. Lehetséges, hogy a magyarok az exogámiát később Levediában, sőt egy darabig talán még Magyarország területén is gyakorolták.

A Káma mellékéről elkerülve, a magyar nomád törzsszövetségnek *hét-magy-er* elnevezése több oknál fogva értelmetlenné vált és ezért kiment a használatból, illetve leegyszerűsödött *magy-er-ré*. Először is jelentőségét és értelmét veszítette a *magy* névelem, mert hisz a *hét-magy-er* név tanúsága szerint a Káma mellékéről csak a magy-phratriához tartozó hét törzs költözött el, már pedig ennek a származást meghatározó névnek csak ott volt értelme, ahol *por-ok* is voltak. Így tehát a *magy* névelem értelmét a Káma-mellékéről elköltözve néhány nemzedék után senki sem értette már meg. Úgy látszik azonban, hogy a magyar törzsszövetséghez újabb törzs vagy esetleg törzsek is csatlakoztak. Ennek a név szempontjából az lett a következménye, hogy idővel a név elején szereplő *hét* számnévi jelző is minden reális jelentőségét elvesztette, mert hisz a szövetséghez tartozó törzsek száma nagyobb volt hétnél; ezért a számnévi jelző után következő – már értelmetlenné vált - *magy-er* névelemet kezdték a tulajdonképeni névnek érezni és a már minden jelentőség nélkül való *hét* jelző elhagyásával sajátnévként használni. Nem lehetetlen, hogy időközben a „törzs” értelemben használt *er* szó is kiment a használatból, aminek a nomád törzrendszer felbomlása után természetesen feltétlenül be kellett következnie.

Nem emlékeztünk még meg a *Me gyér* törzsnévről (Konstantinos Porph.-nál: *Μεγέρη*). Erre nézve két lehetőség van: vagy véletlen homonymia következtében hasonlít a *magyar* népnévhez vagy pedig – ami valószínűbbnek látszik – azonos eredetű vele. Ebben az esetben a *Megyer* névalak létrejöttét teljesen hasonló módon magyarázhatjuk, mint a *magyar* névét. Tehát feltehetjük, hogy a név eredetileg *magy-er* volt, amely előtt azonban valami magashangú jelző (első, fehér, fekete) állhatott, aminek következtében

korán bekövetkezhetett a *magy-er* névelemnek a magashang irányában való hasonulása. Ezzel aztán az egész névkomplexum az előtte álló jelző kivételével értelmetlenné vált; ennek következtében tehát már csak az értelmetlenné vált *megy er* névelemet kezdhették a tulajdonképeni névnek érezni, és ezért előtte az érthető alakban megmaradt, de jelentőség nélkülivé vált jelzőt elhagyták. De arra is gondolhatnánk, hogy a *Megy er* névalak nyelvi elvonás eredményeképpen jött létre. Így például az *ezüst* szó tanúsága szerint volt valamikor egy „fehér” jelentésű *az* szó is nyelvünkben; ez a szó a *Megyer* törzsnév előtt elvonás következtében épügy eltűnhetett, mint ahogy *ezüst* szavunkból is *üst* lett a nép nyelvében (v. ö. METSz.). De ugyanilyen módon elmaradhatott volna a név előtt az *egyház* szóban ma is meglévő „szent” jelentésű *egy* szó is. A *hét-magy-er* név szóbelileg hagyományozott, valószínűleg kötött szövegekben egy darabig – úgy látszik – még élt a középkor folyamán, csak hogy ezt az elnevezést akkor már a krónikák tanúsága szerint a mai nyelvhasználatnak megfelelően „hét magyar személy”-nek értelmezték és ezért hibásan a törzsfőkre vonatkoztatták. Úgy látszik, Konstantinos Porph. magyar informátora még helyesen „hét-törzs”-nek értelmezte a *hét-magy-er* népnevet. T. i. Konstantinos Porph. a magyar törzsnévek jegyzékében – úgy látszik – minden áron hét nevet akart kihozni, amit azonban csak úgy ért el, hogy a feljegyzésekben egymás mellett következő két nevet egybeírta *Κορυττογεργμάτων-ιισίλκ*. Németh Gyula szerint ugyan állítólag „gyakori eset a törökségben, hogy két törzs egyesül s névül a két törzs egyesített nevét veszi fel” (három példát fel is hoz erre a jelenségre). A *Κορυττογεργμάτων* névkomplexum esetében valami hasonlóról azonban egyáltalán nem lehet szó. A magyar helynevek ugyanis világosan tanúsítják, hogy a Kürt és a Gyarmat törzs nem alkotott valami egységes politikai szervezetet, mert *Kürt* és *Gyarmat* helynév elég sok akad ugyan, de *Kürtgyarmat* helynév egyetlen egy sincs; pedig az utóbbi névalak helynévként kétségtelenül előfordulna, ha lett volna egy egységes *Kürt-Gyarmat* törzs. Sőt több esetben egymástól nem nagy távolságra fordul elő helynévként e két törzsnév (így Nyitra megyében, Nógrádban, Bácsme gyében és a Bánátban), ami tehát szintén arra mutat, hogy a névadás idején a Kürt és Gyarmat-törzseket két egymástól különböző és különálló szervezatként ismerték. Felfogásunk helyességét azonban a leghatározottabban Moravcsik Gyulának az a megállapítása igazolhatja,²⁹ hogy a *Κορυττογεργμάτων* -komplexumban az első *-ov-* épügy a görög genitivus végződésének tekintendő, mint a végén szereplő *-ov* is. Konst. Porph.-nak pedig semmiesetre sem támadhatott volna az a furcsa ötlete, hogy egy magyar név középső részét is ragozza. Ezek szerint a honfoglalás korában a magyar törzsszövetségbe nyolc magyar és három kabar törzs tartozott. Az

²⁹Moravcsik Gyula: NyK. L. 288.

utóbbi háromnak azonban Konst. Porph. szerint egy törzsfője volt; tehát a magyar törzsszövetségben a honfoglalás korában összesen kilenc törzsfő volt. És ez a szám a középkori krónikák törzsfőjegyzékeiből igazolható is. A Nemzeti krónikában és az Anonymusnál ránkhagyományozott 7-7 törzsfőnév közül t. i. 5-5 egyezik, 2-2 pedig eltér egymástól, ami arra mutat, hogy a magyar hagyomány összesen 9 törzsfő nevét őrizte meg. Ebből a 9 névből azonban a krónikások két-két nevet elhagytak, hogy a *hetumoger* kifejezés helytelen értelmezésének megfelelően 7 törzsfő nevét sorolják fel. Hogy eljárásukban mi irányította őket, az ebben az esetben még csak kétséges sem lehet; feltehető tehát, hogy Konst. Porph.-t hasonló ok, t. i. a *hétmagyar* névnek helyes értelmezése készítette arra, hogy a törzsek tekintetében a hetes számot két név egybeírásával elérje.

VI. Összefoglalás és utószó

Eddigi eredményeinket a következőkben foglalhatjuk össze: A magyarság a nyelvi adatok tanúsága szerint már a török-magyar érintkezések előtt is nomád nép volt; valószínűleg évszámításunk kezdete körül olyan módon lett azzá, hogy az alánoknak Kelet-Európába való behatolása következtében dél felől érkező a Káma mellékére szorult *egy*, magát talán *mānsi-nstik* nevező, ismeretlen nyelven beszélő nomád nép, amely exogamiás házassági szokása következtében nemcsak összekeveredett az ott lakó finnugorokkal, hanem azok nyelvét is felvette. Mivel a magyarság a *hét-magy-er* név tanúsága szerint ennek a nyelvét vesztett népnek a törzseiből vagy nemzetségeiből alakult meg, a magyar törzsnevek a legnagyobb valószínűséggel ennek a *mānsi-nép* ismeretlen nyelvének az emlékei. Nyelvi adatoknak és a Volga-mellék nép- és településtörténetének figyelembevételével azt lehet gyanítani, hogy ez a nyelv a mai északnyugati kaukázusi nyelvek csoportjába tartozott; de legalább is egy, ebbe a nyelvcsoportba tartozó néptől vették át a lótenyésztés terminológiáját és valószínűleg a nomádos életformát is annak a népnek a fiai, amelynek a nyelvi ráhatása eredményezte az ugor nyelvi jellegzetességek kialakulását mind hangtani és szerkezeti tekintetben, mind pedig a szókincs szempontjából is.

Török eredetűnek a magyarság nemcsak azért nem tekinthető, mivel a törzsnevek Németh-féle törökös etymológiái elhibáztak, hanem mivel a nomád életformára vonatkozó magyar szókészletben alig van török eredetű szó. Az ősmagyar nyelv feltételezhető hangrendszere pedig gyökeresen eltér a török nyelvek hangrendszerétől és nyomát sem mutatja annak, hogy a török nyelv hangrendszere jelentősebb mértékben befolyásolta volna. A magyarság származása szempontjából – amint kimutattuk – egyáltalán nem jelentős kö-

rülmény, hogy idegenek több török vagy töröknek vélt nép nevét ruházták át reá. Onogur származásának a magyarságot ez okból már csak azért sem lehetne tekinteni, mert az onogurok őshazája valahol az Alsó-Volga mellékén volt, ahonnan az északabbról érkezett szavirok szorították a Kubán és Don mellékére őket. Azt pedig növény- és állatföldrajzi és történeti adatok tanúsítják, hogy a magyarság sohasem tartózkodhatott huzamosabb ideig a Kubán mellékén; azok az érvek pedig, amelyekkel egyes kutatók a magyarság ottani tartózkodását igazolni próbálták, helyt nem állóknak bizonyultak.

A magyarság törökökkel akkor kerülhetett először közelebbi érintkezésbe, amikor a türk-chazarok nyomása elől észak felé költözött bolgártörök törzsek a VII. század folyamán kiszorították őt Káma melléki hazájából, az ősmagyarnak tekintendő pianobori kultúra elterjedési területéről. A hét *mansi-származású* törzsnek szövetsége ekkor a türk-chazarok szolgálatába állott és a Don mellékén Levediában a türk-chazarok birodalmának határvédőjeként talált új hazát, ahol azonban urává lett a bolgárok onnan el nem költözött földműves osztályának. Ez utóbbiak nyelvéből származik a magyar nyelv régi török jövevényszavainak az a rétege, amely a paraszti életformára vonatkozik. Jövevényszavak kerülhettek azonban chazar uraiknak, illetve szövetségeseiknek a nyelvéből is a magyarba, sőt török jövevényszavak meghonosodhattak a magyarok szövetségéhez csatlakozott kabarok révén is. A magyar nyelv régi török jövevényszavainak nyelvi rétegezettsége is arra mutat, hogy ezek nem egy forrásból származtak.

Mindezek igazolják azt a korábbi kutatásaim eredményeihez kapcsolódó következtetést, hogy a régi magyar nomádos törzsi szervezet, vagyis a magyar nemzet gyökere török eredetű már csak azért sem lehet, mert török nyelven beszélő nomádok először az alavarak törzsszövetségében kerültek Keleteurópába, a magyarok őshazája pedig növény- és állatföldrajzi adatok tanúsága szerint mindig az Ural hegységtől nyugatra volt.

Hogyha már majd nem a panturkizmus szemüvegén át fogjuk vizsgálni Keleteurópának népvándorlás-korabeli ethnikai és nyelvi viszonyait és ha már majd Keleteurópának archaeológiáját is a mainál részletesebben és alaposabban fogjuk ismerni, akkor meggyőződésem szerint a magyarság őstörténetének sok, ma még homályba vesző részlete határozottabb körvonalakban fog a kutatók szeme előtt megjelenni. Arra nézve sem lehet azonban semmi kétségünk, hogy a mongolországi buddhista kolostorok könyvtárai vagy a kínaiak krónikái a magyarság őstörténetére vonatkozólag semminemű adatot nem tartalmazhatnak. Aki tehát azokban nyomozná a magyarság eredetét, az bizony épúgy lidércfény után indult el, mint szegény néhaivaló Körösi Csorna Sándorunk ...

A fent közölt eredményekre jelen sorok írójának csak sok évi munkával fokozatosan sikerült eljutnia. Nemcsak az idetartozó kérdések bonyodalmas volta és azoknak a bevezetésben vázolt sokágú vonatkozásai jelentettek a kutatás számára sok nehézséget, hanem az a körülmény is, hogy a keleteurópai néptörténetben igen sok kelőleg meg nem alapozott – de azért a tekintélyi elv alapján könyvből könyvbe vándorló – vélemény van forgalomban, amelyek önkénytelenül is befolyásolják az ember gondolkodását. Ezeken a nehézségeken végül mégis sikerült felülkerekedni és sikerült felismerni azt, hogy a magyar őstörténet a maga egészében egy teljesen mái síkba helyezendő át, mint amelyikben az idetartozó problémák megoldását törökösködő őstörténészeink eddig keresték. Hogy erre a felismerésre eljuthattam, azt a magam munkásságán kívül azoknak tanulságoknak köszönhettem, amelyeket Mészöly Gedeon, Cs Sebestyén Károly, de elsősorban is Mészáros Gyula idevonatkozó munkáiból merítettem. Velem együtt ők lettek volna annak a bizonyos „szegedi iskolának” a tagjai (törekvéseinket még Horger Antal, Csefkó Gyula, Erdélyi László és Fögel Sándor volt szegedi professzorok támogatták), akik szembefordultak a „pesti iskola” törökösködő irányával. Ha nem tévedek, ez volt az első eset a magyar tudományosság történetében, hogy egy tudományos irány a „vidék egyik tudományos és kulturális központjából kiindulva győzedelmeskedett egy, a főváros tudományos körei által képviselt és – hogy erről se feledkezzünk meg – a Magyar Tudományos Akadémia által a legmesszebbmenően támogatott irányon.

Egyik tanulmányomban már 1938-ban megjósoltam,¹ hogy a neovámbérista őstörténeti elméletek hamarosan „békésen és dicstelően” ki fognak múlni a magyar tudományból. Ennek bekövetkeztét a magam részéről csak a többször emlegetett német nyelvű tanulmányom² hatásától vártam, amelynek a megjelenését a háború következményei eddig sajnos akadályozták. Azonban egy, a minap a budapesti tudományegyetem Magyarságtudományi Intézetének kiadásában és Ligeti Lajos szerkesztésében megjelent, tehát így mintegy a „hivatalos” álláspontot képviselő „A magyarság őstörténete” című gyűjteményes műből, amely a nagyközönség tájékoztatása kedvéért íródott, megállapíthattam, hogy a törökösködő őstörténészek elméletei tekintetében teljes mértékben megindult már az a bomlási folyamat, amelynek bekövetkeztére már öt évvel ezelőtt is számítani lehetett. E műnek a törökösködők táborához tartozó szerkesztője, Ligeti Lajos, ugyanis a magyar őstörténetnek ez idő

¹ V. ö. NNy. XI. 61.

² Hogy ezt a művet miért német nyelven és miért Németországban akarom megjelentetni, arra azt felelhetem, hogy részint az abban foglaltak általánosabb érdeke készítet erre, részint pedig el szeretném kerülni, hogy munkámmal szemben a ledorongolás vagy agyonhallgatás „tudománypolitikai” mesterfogásai alkalmazhatók legyenek, végül pedig őszintén szólva azért is, mert egy kissé bizony bosszantana, ha egyik-másik megállapításom idővel esetleg majd kalózlógó alatt hajózna be a tudományos közvéleménybe...

szerint abban a még mindig legfontosabb kérdésében, hogy török vagy nemtörök eredetűnek tekintendő-e a magyarság, kissé furcsa módon ugyan,³ de teljesen a mi álláspontunkhoz csatlakozott. Ezért állapíthattam meg az előzőkben, hogy a „szegedi iskola” ténye győzedelmeskedett a főváros tudományos körei által képviselt törökös-kösködő őstörténeti irányon. Annak ellenére azonban, hogy most már a „hivatalos” pesti álláspont szerint sem tekintendő a magyarság nyelvét Vesztett török népnek, egyáltalán nem látszott számomra feleslegesnek az erre vonatkozó legújabb érveimet is közzétenni, amint azt az előzőkben meg is tettem. Ez a Ligeti Lajos szerkesztésében megjelent őstörténeti tájékoztató – tizenegy szerző fáradozásának az eredménye – mindenesetre rendkívül különös mű, amennyiben a tizenegy szerző sokszor bizony alapvető fontosságú dolgokban sem volt egy véleményen, amint erről Levediával kapcsolatban egy lapalji jegyzetben feljebb már meg is emlékeztem. Az ilyesmi tudománynépszerűsítő művekben mindenesetre kissé szokatlan ... Az egész gyűjteményes művecskében azonban számunkra a legtöbb meglepetéssel kétségtelenül Ligeti Lajosnak „Az uráli magyar őshaza” című cikke szolgál. Ebből t. i. nemcsak arról értesülünk, hogy a magyarság most már nem tekintendő nyelvét vesztett török népnek, hanem arról is, hogy szerinte – amint erről már ^ előzőleg is megemlékeztem – a magyar nyelv régi török jövevényszavai most már nem bolgártörök, hanem chazar eredetűeknek tekintendők, sőt Ligeti most már hivatalosan azt is megállapítja, hogy nem lehet „bolgár-török befolyásban keresni a magyarság lovasnomád élet-módra való áttérésének az okát”. Érdekes az is, hogy Ligeti e tanoknak megfelelően most már egy árva szóval sem emlékezik meg az állítólagosán török eredetű magyar törzsnevekről sem. De azért persze nem hiányoznak a Németh-féle névmagyarázatok sem ebből a különös könyvecskéből. Ezeket t. i. az olvasó Czeglédy Károlynak „A magyarság Déloroszországban” és Deér Józsefnek „A honfoglaló magyarság” című cikkeiből tanulhatja meg, sőt Deér József ezekhez fűződően még a magyarság középpázsiai kapcsolatairól is tud egyet-mást... Tehát e módosított tanoknak megfelelően a magyarság őstörténetének fővonásai Ligetiek szerint a következők volnának: Az ugorság valami török nép révén ősrégi időkben megismerkedik Európában a lótenyésztéssel, úgyhogy a magyarság már mint lovasnomád nép költözik át rejtélyes okok következtében ismeretlen módon és időben Szibériába, ahol azután török törzsneveket vesz át (?) azoktól a bolgártörök népektől, akiknek a társaságában az ötödik század második felében a Kubán mellékre költözik, ahol azonban azoktól rejtélyes módon különválva chazar uralom alá kerül. Ezeketől a jámbor parasztnépnek képzelt hódítóktól végre átveszi azokat a török jövevényszavakat is, amelye-

³ Pedig Ligeti Lajosnak tudomásom szerint most nem is kellett olyan hirtelenül Keletáziába elutaznia, mint a közelmúltban (v. ö. NNY. XI. pótfüzet 61/62).

ket eddig nem volt alkalma átvennie azoktól a török testvérektől, akiktől állítólag a törzsneveit örökölte és akikkel állítólag több, mint félévezreden át ugyanabban a törzsszövetségben élt együtt... Végre rejtélyes okok következtében 830 körül a csodálatos módon két helyen fekvő Levediába sodródik ...

Bizonyára az olvasók túlnyomó többsége – de úgy látszik a szerkesztő nem tartozott közéjük – észrevette, hogy – már a belső ellenmondások következtében is – teljes mértékben képtelenség az, amit a művecske 11 szerzője neki magyar őstörténet címén népszerűsíteni akar. Ez egyébként Zsirai Miklós és gróf Zichy István kísérletei nyomában most már a harmadik kompromisszumosnak szándékolta magyar őstörténet, amely a közelmúltban a nagyközönség okulására megjelent. E három mű kétségtelenül sok mindenben különbözik egymástól, de abban mindenesetre megegyeznek egymással, hogy szerzőik a kompromisszum-keresési igyekezetükben egész sereg ellenmondásba keveredtek bele. De némi lapozgatás után még egy közös vonást is fedezhetünk fel bennük; azt t. i., hogy mindegyikük többé-kevésbé bőséges bibliographiai jegyzeteket is tartalmaz. Ezekben a jegyzetekben azonban a véletlennek csodálatos játéka következtében egyértelműleg és kínos gondossággal semmi említés nem történik azokról az őstörténeti művekről, amelyek a jegyzetekben felsorolt művekben foglaltakkal szemben ilyen kellemetlen ellenmondásokra vezető kompromisszumos próbálkozásokat tettek szükségessé ... Egyedül Hóman Bálint nem akarta Magyar története II. kiadásának bibliographiai jegyzeteiben az olvasók elől eltitkolni azt, hogy a magyar őstörténetet illetőleg van az övétől eltérő felfogás is a világon.

Az azonban tény, hogy az összes kompromisszumos őstörténeti próbálkozások közül Ligeti Lajos távolodott el a legmesszebbmenően a „hiteles” neovámbériszta tanoktól, amikor t. i. a leghatározottabban tagadásba vette a magyarság feltételezett török eredetét. Mivel annak a kérdésnek, hogy a magyarság török vagy nem-török eredetűnek tekintendő-e, tényleg alapvető jelentősége van a magyar őstörténet szempontjából, talán nem lesz érdektelen, ha annak a kritikai gondolatnak, hogy a magyarság nem tekinthető nyelvét veszített török népnek, fokozatos kialakulását bemutatom. Erre nézve a legmegvilágítóbbnak a szó szerinti idézet látszott előttem.

A gondolat tehát először 1932-ben jelenik meg (NNy. IV. 6.) a következő alakban: „Németh Gyula szerint a magyarság 8-9 török törzsnek egy finnugor törzsszel, helyesebben hordákból álló, minden szervezetet nélkülöző néptömeeggel való egyesüléséből alakult ki. Ha a honfoglaló magyarság tényleg „ilyen módon alakult volna ki, ebben az esetben a magyar nyelvnek el kellett volna tűnnie, annál is inkább, mert hiszen Németh feltevése szerint a magyarság majd egy évezreden keresztül török népektől körülvéve, török törzsszövetségek keretében élt. Azonban nemcsak hogy nem halt ki a ma-

gyár nyelv, hanem a Németh által feltételezett hosszantartó és bensőséges érintkezés nyelvi eredménye – nem több 200 egynéhány kölcsönszónál (egybevetésképpen megemlítem, hogy a német nyelvben körülbelül 600 régi latin kölcsönszó van), a magyar nyelv belső struktúráját pedig a török hatás még csak annyira sem érintette, mint a későbbi szláv hatás: a finnugor szerkezeti sajátságokat tisztán megőrizte”.

A gondolat bizonyos új elemekkel bővül 1938-ban (NNy. X. 64): »Németh elmélete szerint tehát a magyar törzsszövetség kilenc törzse közül csupán egyetlen egy volt ugor eredetű, de megjegyzi, hogy „szervezet, alakulási képesség szempontjából a Magyar törzs török, azzá vált már a magyar-bolgár érintkezés első korszakában”, mert hisz szerinte a Magyar törzs is „minden valószínűség szerint” tartalmazott török ethnikai elemeket is. Szóval Németh szerint ugor magyarság jóformán nem volt. És mégis ennek a kis nem-török töredéknek a nyelve győzedelmeskedett volna a Németh szerint műveltség tekintetében is jelentékenyen magasabb színvonalon álló török törzsek nyelvén... Ezt a fejlődést egy teljesen magában álló néptörténeti csodának kellene tekintenünk, mert hisz ez a feltételezett és a magyarság őseinek kinevezett török néparadat a magyar nyelvben 160-200 jövevényszónál egyéb nyomot nem hagyott... Körülbelül 1000 éven át élt volna Németh szerint a magyarság török környezetben, velük a legszorosabb kapcsolatban. Ez mindenesetre csak feltevés; ellenben az tény, hogy a magyarság 1000 éven át szláv népek környezetében élt, de semmiesetre sem olyan szoros kapcsolatban velük, mint amily bensőségesnek Németh a magyar-török kapcsolatokat képzei. Ennek ellenére a köznyelvben is legalább ötször annyi szláv jövevényszó van, mint amennyi az összes régi török jövevényszavaink száma; ha pedig a nyelvjárásokban szereplő szláv jövevényszavakat is tekintetbe vesszük, akkor azoknak a száma legalább tízszer akkora, mint az összes török jövevényszavaké ...«

A gondolat ironikus éllel jelenik meg 1939-ben (NNy. XI. 113): „Sajnos, a fejlett ugor és onogur kereskedelmi összeköttetésekéből némi kis bajok származtak az utóbbiakra nézve. Zichy gróf szerint ugyanis az a nyomorult ugor vadász-népség nem volt hajlandó a nemes onogur kereskedelmi cégek főnökeinek, valamint azok ügynökeinek (szerzőnk is ugyanígy emlegeti őket az 56. lapon!) a nyelvét megtanulni; erre a kiváló onogurok mint élelmes kereskedők mit tehettek egyebet, berendeztek néhány ugor nyelvi kurzust a Káma mellékén; csakhogy azután annyira belejöttek a nyelvtanulásba, hogy sajnálatos módon bekövetkezett a nyelvcsere. Ilyenformán a dicső onogur kereskedőösök nyelvének emlékeként csak néhány száz ú. n. bolgártörök szó maradt meg a magyarban. Ezért tehát a magyarok vérszerinti rokonainak tekintendők a nagyhírű volgai és dunai bolgárok, no meg a derék baskírok (igaz, hogy ez utóbbiak nem is bolgártörökös jellegű nyelvet beszélnek, de hát az nem baj!),

ellenben a legtávolabbról sem atyafiaink a vacak vogulok és oszt-jákok (a többi finnugorokról természetesen nem is szólva), akiket csak néhány Budenzhez hasonló szúk látókörű és tudatlan nyelvész akart a magyar nép rokonainak megtenni... Azt azonban nem meséli már el nekünk ennek a csinos őstörténeti regének a szerzője, hogy miért következett be ez a nyelvcsere ép a magyaroknál, akik onnan korán elköltöztek és miért nem a volgai bolgároknál, akik pedig állítólag ott maradtak a tetthelyen, ugor üzletfeleik közvetlen szomszédságában”.

Ezt a gondolatot azután a következőkép népszerűsítette 1943-ban Ligeti Lajos (A magyarság őstörténete, 64. l.):

„Egyszerűen elképzeltetlen, hogy a számbeli fölényben lévőnek gondolt, magasabb életmódot folytató, tehát nagyobb presztízsű bolgártörök nép átvette volna prémkereskedő, erdőlakó finnugor szomszédainak a nyelvét, csak azért, mert közöttük a kereskedelmi kapcsolatok elmélyültek. Annál furcsább volna ez a folyamat, mert hogy a nyelvcsere létrejöhesse, ahhoz a finnugor népnek okvetlenül oda kellett hagynia az erdőrégiót s vele együtt közelebbi és távolabbi nyelvrokonait, míg a finnugor nyelvet átvevő bolgár-törökök mögött változatlanul megmaradt a török nyelvet beszélő népek gazdag háttere. De még érthetlenebb volna, hogy egy török eredetű magyarság a szabir nyomás által a Kaukázushoz sodortatva a frissen átvett finnugor nyelvet a török népek és nyelvek tengereiben a csodával határos módon meg tudta volna őrizni. – Nem tudunk egyet érteni *Zichy István* gróffal abban sem, hogy 250-300 bolgár-török jövevényszavunk voltaképpen nem is jövevényszó, hanem régi török nyelvünk megmaradt emléke”.

Hogy Ligeti állásfoglalása még kifejezéseiben sem túlságosan eredeti az előbbi fogalmazásokkal szemben, az nyilvánvaló; mert hogy például Ligeti török népek tengeréről beszél, az előző fogalmazás pedig török néparadatot emleget, az nem lényeges különbség.⁴

⁴ A „nagyobb presztízsű” nép fogalmának a bevezetése bizonyos újítást jelent Ligetinéél, csak hogy ennek a körülménynek a nyelvcsereben semmi szerepe sincs. így például a dunai protobolgárok kétségtelenül „nagyobb presztízsű” nép voltak mint szláv alattvalóik, mégis az alattvalóik nyelve győzedelmeskedett; de ugyanez történt az összes európai román országokban és Oroszországban is, ahol a népvándorlás korában mindenütt germán népek voltak az urak és így ők voltak a „nagyobb presztízsű” nép, amint azt az orosz és különösen a román nyelvek germán eredetű személyneveinek tömege manapság is tanúsítja.

Ebben a vonatkozásban egy új szempontot Ligeti cikke is tartalmaz. Ezt az előbbiektől különválasztva, megfelelő hangsúllyal közli ilyenformán: „Utóljára hagytuk, de legsúlyosabb érvünk: a török jövevényszavakban megőrzött hangtani kép olyan kései állapotot tükröz, hogy az még az uráli hazában való átvétel lehetőségét is kizárja” (i. m. 65. l.). Ez a legsúlyosabbnak gondolt saját érv azonban illúzió alapszik; minden további nélkül fel lehet ugyanis tenni, hogy a magyar nyelvben bizonyos változások valamivel korábban következtek be, mint ahogy azt általában gondolják. Azt pedig kimutattam, hogy semmiesetre sem az ómagyar nyelv hangrendszerének felel meg meg a magyar nyelv hangrendszere abban a korban, amikor a török jövevényszavak nyelvünkbe jutottak,

Nagyon feltűnő különbség azonban, hogy amíg az én polémiám eredetileg Németh Gyula elmélete ellen irányult, Ligeti azon erőlködik cikkében, hogy a magyar őstörténeti törökösködésért teljesen Zichyre hárítsa a felelősséget. Ezzel természetesen Németh Gyulát akarja mentesíteni, ami különösen abból tűnik ki, hogy a következőkben idézi valahonnan Németh Gyulának egy mondatát, amelyet a következő megjegyzéssel vezet be: „A magyar nyelvcsere akadályai között végül meg kell említenünk azt is, amire Németh Gyula már korábban rámutatott”. Bármennyire megható is talán a tanítványi hűségnek ez a megnyilatkozása, mégis meg kell állapítanom, hogy Ligeti Németh ellenére akarja mesteréről elhárítani azt a vádat, hogy a magyarságot nyelvét vesztett török népnek tekinti. T. i. Németh Gyula a törökösködés vádjá ellen nemrég a következőképp próbált védekezni: „Hogy a törökök magasabbrendű faj volnának, arról én sohasem beszéltem; de tessék összehasonlítani a törökök történeti szereplését az V-X. századokban a finn-ugorokéval, – aki nem látja a különbséget, az vak, vagy behunyja a szemét”... Tehát mégis !... Különben is, hogy lehetne Németh Gyula egyetemi szemináriumának a felirata (vagy talán már nincs ott?) „Török filológiai és magyar őstörténeti intézet”, ha e felirat elhelyezésének idején a budapesti egyetem szakemberei nem tartották volna a magyarságot nyelvét vesztett török népnek? Hagyjuk tehát ezeket a mesterkedéseket és szegezzük le újra azt a közismert tényt, hogy az őstörténeti törökösködésért a tudományos felelősség nem gróf Zichy Istvánt illeti, hanem Gombocz Zoltánt, Melich Jánost és Németh Gyulát. Ez egyáltalán nem kétséges és nem valami rosszindulatú feltevés, mert hisz gróf Zichy Istvánnak „A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig” című műve a Gombocz, Melich és Németh által szerkesztett „A magyar nyelvtudomány kézikönyve” című gyűjteményben jelent meg. Ez a gyűjtemény pedig egyrészt „az eddigi biztos eredményeket” kívánta összefoglalni, másrészt pedig az egyetemi hallgatók szükségletét akarta szolgálni. Olyasmint pedig ne akarjon Ligeti állítani, hogy e gyűjtemény tudós szerkesztői egy olyan művet lettek volna hajlandók kézikönyvükben közzétenni, amelynek leglényegesebb állításaival nem értettek volna egyet! Ugyan, kérem! ... Hogy Zichy és Németh őstörténeti elméletei között van némi kis különbség, az tény; de ez a különbség annyira semmis és csekély, hogy igazán csak a kérdés kutatóit érdekezheti. Zichy szerint ugyanis a magyarság a maga egészében elugorosodott török népnek tekintendő, Németh szerint pedig az egyik magyar törzs tartalmazott volna a török elemeken kívül ugor elemeket is. Vagyis gróf Zichy István és Németh Gyula magyar őstörténeti kérdésekben jóformán még egy iotán sem vitatkozhatnának

ahogy azt Gombocz feltette. De azt sem lehet belátni, hogy mért ne következhetett volna be a törökösködő őstörténészek által feltételezett nyelvcsere a magyar nyelv előrehaladottabb állapotában.

Deutscher Auszug.

Die wichtigsten Ergebnisse der Ausführungen des Verf. sind die folgenden:

1. Die alten Ungarn waren nicht ein Volk von Fischerei betreibenden Halbnomaden, wie es verschiedentlich behauptet wurde; sondern sie waren richtige Vollnomaden, deren Winterquartiere sich deswegen an Flüssen befanden, um dort für sich und ihr Vieh einigermaßen Schutz gegen die Winterstürme zu finden. Mit Fischerei werden sie sich wohl nur in Notzeiten beschäftigt haben. (Kap. II. 1.).

2. Nach Ausweis des Wortschatzes waren die alten Ungarn schon vor ihren Berührungen mit Türken Nomaden. Die Theorien also, dass sie die nomadische Lebensform von Türken übernommen hätten, dass sie ugrisierte Türken gewesen wären oder wenigstens die führende Schicht bei ihnen aus Türken bestanden habe, sind abzulehnen. Von einer tieferen Einwirkung von Seiten der Türken gibt es auch in der ung. Sprache keine Spur. Jene Türken, die im ung. Wortschatz besonders deutliche Spuren hinterlassen haben, bildeten nicht eine Herrschicht, sondern sie waren die Hörigen der viehzüchtenden Magyaren: Nomaden pflegen nämlich den auch bei ihnen benötigten Ackerbau möglichst unterworfenen oder verarmten Stämmen zu überlassen. (Kap. II. 2, 3).

3. Auf türkische Herkunft oder wenigstens auf frühe tiefgehende Beeinflussung könne auch, daraus nicht geschlossen werden, dass auf die Ungarn die Namen von mehreren wirklichen oder vermeintlichen Türkvölkern übertrafen wurden. So besonders nicht aus der Bezeichnung der Ungarn als Hunnen, denn dieser Name galt im Mittelalter fast schon für ein Appellativ in der Bedeutung „Nomade“. Diese Bezeichnung der Ungarn bot aber den ungarischen Chronisten des Mittelalters eine Möglichkeit, die ungarische Landnahme zu legitimisieren. Übrigens waren die pontischen Hunnen gar nicht Türken. (Kap. I. 2; III. 1).

4. Ein inniger Zusammenhang zwischen den Onoguren und den Ungarn kann auch nicht bestanden haben; denn der Name der Onoguren (vgl. d. *Ungar* usw.) wurde von den Slawen auf die Un-

garn nur deswegen übertragen, weil die Ungarn in das von den Onogur-Bulgaren verlassene Gebiet rückten. Die Theorie, dass die Ungarn um 465 im Verbände der angeblich bulgarotürkischen Onoguren aus Westsibirien nach dem Kubangebiet gezogen seien, ist aber auch aus anderen Gründen abzulehnen. Die Urheimat jener Sawiren von denen die Onoguren aus ihren ursprünglichen Sitzen vertrieben wurden, befand sich nämlich an der mittleren Wolga (*Savrica* auf den Tab. Peut.). Die Urheimat der Onoguren kann sich also entweder an der unteren Wolga oder am Kaspischen Meer befunden haben. Übrigens waren auch die Onoguren ursprünglich keine Türken, sondern wurden erst durch die im Verbände der Pseudoawaren erschienenen Bulgaren einigermassen Jürkisiert. - Aus den in der ung. Sprache vorhandenen Resten der finnisch-ugrischen Waldterminologie kann darauf geschlossen werden, dass die Ungarn die Zone der südrussischen Waldsteppe auf ihren Wanderzügen auf längere Zeit nie verliessen; sie können sich also im Kubangebiet von 465 bis 830 auch schon deswegen nicht aufgehalten haben, weil das Kubangebiet eine baumlose Grassteppe ist. Es lässt sich auch nachweisen, dass alle Argumente, die für den Aufenthalt der alten Ungarn im Kubangebiet geltend gemacht wurden, auf Irrtümern und fehlerhaften Voraussetzungen beruhen. (Kap. III. 2).

5. Auch aus der Bezeichnung der alten Ungarn als *Σάβαρτοι ασφαλοι* könne auf innigere Beziehungen zwischen den Ungarn und den Sawiren noch nicht geschlossen werden. Denn diese Bezeichnung rührt eigentlich von Alanen her, die auf die Ungarn offenbar den Namen der *βαβαροι* eines bei Ptolemaeus erwähnten osteuropäischen Volkes, übertrugen. Dieser Name dürfte im Alanischen die Bedeutung „schwarze *ar*“ gehabt haben (*ar* heute der Name der Wotjaken im Tatar.). Mit einem ähnlich klingenden Namen wurden im Alan, auch die „schwarzen *var*“, ein südlich vom Kaukasus sitzender Volksstamm, vermutlich ein Splitter der auch als *var* bezeichneten weissen Hunnen nördlich des Kaukasus (der vorfahren der heutigen Awaren) bezeichnet, was zu Verwechslungen und verschiedenartigen Fehlschlüssen geführt hat. (Kap. III. 3).

6. Eine politische Bedeutung kommt unter den auf die Ungarn übertragenen Volksnamen nur ihrer Bezeichnung als (westliche) Türken zu. *Türk* > *Turk* war nämlich der ursprüngliche Name der Chasaren, und nach einer Nachricht bei Konst. Porph. sollen die Ungarn 200 Jahre hindurch mit den Chasaren in enger Verbindung gestanden haben. Da der Name *Turk* nach 750 zur Benennung der Chasaren nirgends mehr verwendet wurde, so muss dieser Name noch vor diesem Zeitpunkt auf die Ungarn übertragen worden sein. Der Name Chasar ist nicht türk. Ursprungs und war auch nicht der Selbstname dieses Volkes. Die den Lauteigentümlichkeiten der türk. Lw. der ung. Sprache widersprechende Lautgestalt dieses Namens schliesst also die Möglichkeit der Übernahme von turko-chasar. Lw. in die ung. Sprache noch durchaus nicht aus. (Kap. III. 4).

7. Dagegen beruht die Bezeichnung der Ungarn als Baschkiren und der Baschkiren als Magyaren allein auf der Ähnlichkeit der Lautgestalt und besonders des arabischen Schriftbildes beider Namen. Die Baschkiren können also auch schon deswegen nicht für eine ursprünglich ung. Volksgruppe ausgegeben werden, die aus dem Kubangebiet mit den Wolga-Bulgaren gen Norden gezogen, wäre und sich dort türkisiert hätte. (Kap. III. 5).

8. In Osteuropa zurückgebliebene Reste der Ungarn wurden von dem Dominikaner Julian im XIII. Jh. nicht an der Bjelaja in Baskirien – wie es angenommen wurde –, sondern am rechtem Ufer der mittleren Wolga angetroffen; diese können also mit den angesetzten Baschkiren-Magyaren auch schon deswegen nicht identifiziert werden. Der vom Julian aufgefundene ung. Volksspiitter gehörte wahrscheinlich dem altung. *Tarján-Stamm* an, der 689° dem Angriff der Petschenegen in nordöstlicher Richtung ausgewichen sein dürfte. Diese Wolga-Ungarn mögen wohl diejenige in Osteuropa zurückgebliebene ung. Volksgruppe gewesen sein, mit denen die Donau-Ungarn im X. Jh. noch durch gegenseitige Abgesandten in Verbindung waren. (Kap. III. 5).

9. Da sich die in den europäischen finnisch-ugrischen Sprachen vorhandenen Wörter für „Biene“, „Honig“, „Igel“ und „Ulme“ in demselben Bedeutungen auch im Ung. erhalten haben, kann die ung. Urheimat keinesfalls mit jenen Gelehrten, die für das Ungartum um jeden Preis türkische Herkunft ansetzen möchten, nach West-Sibirien verlegt werden; Biene, Igel und Ulme sind nämlich dort unbekannt. Als ung. Urheimat kommt in erster Linie die Waldsteppe zwischen der unteren Kama und der Samara in Betracht, wo die für dieses Gebiet charakteristische Pianobor-Kultur dem Ungartum zugeschrieben werden kann, an deren Stelle aber im VI.-VII. Jh. die ganz anders geartete Bolgary-Kultur trat, deren Träger unzweifelhaft die Wolga-Bulgaren waren. Nach dem Sturze des grossbulgarischen Reiches durch die Chasaren um 650 scheint ein Teil des bulgarischen Volkes gen Norden geflohen zu sein; vermutlich von diesen Flüchtlingen wurde das ung. Volk aus seiner Urheimat vertrieben. Die Vertriebenen schlossen sich den Chasaren an und wurden von diesen im Westen ihres Reiches, am mittleren Don – dem sog. Lewedien – wahrscheinlich als Grenzwächter angesiedelt. (Kap. IV.).

10. Beim Verlassen der Urheimat dürften die alten Ungarn eine – wenn auch lose – nomadische Stammesorganisation schon besessen haben. Diese kann jedoch Türken – wie es vielfach behauptet wurde – schon deswegen nicht zugeschrieben werden, weil die alten ung. Stammesnamen nicht türk. Ursprungs sind, bzw. alle bisher vorgeschlagenen türkischen Erklärungsversuche dieser Namen als fehlerhafte Deutungen abgelehnt werden müssen. (Kap. V. 1).

11. Die nomadische Stammesorganisation der alten Ungarn

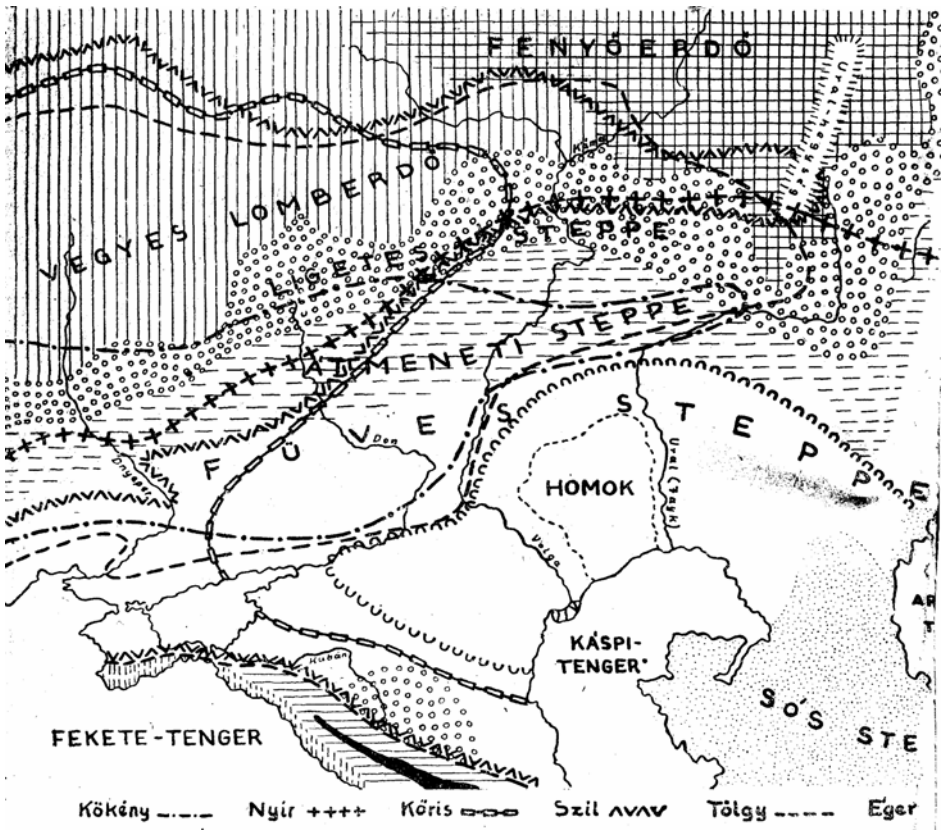
ist wohl demjenigen Volk zuzuschreiben, von dem auch die Pferde- zucht im Oebiet der unteren Kama eingeführt wurde. Aus der Sprache dieses Volkes werden wohl auch die ungarischen Stammes- nameri herrühren. Die Sprache dieses Volkes dürfte mit den Spra- chen- der nordwestlichen Gruppe der kaukasischen Sprachen in Beziehung gestanden haben; denn es ist wohl kein Zufall, dass der in-> den igrischen Sprachen vorhandene Name des Pferdes (ung. -Zd.usw.) dem tscheik. Wort für Pferd (*loü, leu, lehu*) am nächsten ^vsteht. Dieses Wort mag vorderasiatischen Ursprungs sein; vgl. hierfür karisch *ala* „Pferd“. Auch die Sprachen der von den Sawiren vertriebenen Völkerschaften gehörten Vermutlich zu dieser Gruppe der kaukasischen Sprachen und vielleicht auch die Sprache „der eigentlichen Skythen.. (Kap. V. 2).

12. Ein Teil der zahlreichen unbekanntenen Elemente des ung. Wortschatzes ist wohl der Sprache closer vorugr-ischen Pferde- züchter zuzuschreiben, aber auch die nach Osteuropa eingedrungenen asiatischen Völkerschaften haben im ung. Wortschatz Spuren hinterlassen; zu diesen gehörten neben“ Alanen auch Tibetiéi*. (Kap. V. 2).

13. Das vorugrische Pferdezüchter-Volk verlor seine ursprüngliche Sprache höchst wahrscheinlich infolge der bei ihnen üblichen Exogamje. Sie ist nämlich bei den obugrischen Völkern eigentlich auch heute noch im Brauche, aber auch aus der ungarischen Überlieferung des Mittelalters lassen sich die Spuren ihres ehemaligen Vorhandenseins bei den Ungarn erkennen. Bei den obugrischen Völkern gibt es zwei exogame Phratrien, die bei den Ostjaken als *möns-* und *por* bezeichnet werden (*por* ist auch der Name der Tscheremissen bei den Wotjaken). Dem ostjak. *möns-* entspricht einerseits das *mänsi* der Wogulen, wie sie sich selbst und die Ostjaken benennen, andererseits kann mit diesem Namen auch der erste Teil des ung. Selbstnamens *magy-ar* in Zusammenhang gebracht werden. Weil die /wö/zs-Phratrie bei den Ostjaken als die bessere und vornehmere gilt, deswegen wird man die Einführung der Pferde- zucht an der unteren Kama der Vorfahren dieser Phratrie zuschreiben dürfen. Die Vorfahren der *por* waren wahrscheinlich mit Palaeoasiaten vermischte Finnougrier. (Kap. V. 3).

14. Der Selbstname der Ungarn war eigentlich *hätü-mad'-är*. Da der erste Bestandteil dieses Namenkomplexes offenbar dem heutigen Zahlwort *hét* „sieben“ entspricht und der zweite Bestandteil dem wog. *mänsi*, ostjak. *möns-*, so kann der dritte Bestandteil nur die Bedeutung gehabt haben „ Sippe“, „Volksstamm“ ; vermutlich ist dieser dritte Bestandteil mit dem wohl in bildhaftem Sinn gebrauchten ung. Wort *ér* „Ader“ identisch. Der zweite Bestandteil des Namenkomplexes kann uns bezeugen, dass zu dem nomadischen Stammesverband der Magyaren nur die Sippen der für besser geltenden Phratrie gehörten. Diese Bezeichnung des Stammesverbandes hatte jedoch nur im Kamagebiet, wo es auch eine *por*-Phratrie

gab, einen Sinn. Ejeswegen ist dieser Namenkomplex bald näh erlassen der Urheimat unverständlich geworden; aber auch das Zahlwort am Anfang hat anscheinend bald ebenfalls seinen Sinn ver^^loren, denn durch Anschluss eines uns näher nicht bekannten Volks-; Stammes ist die Zahl der zum ungarischen Stammesverband gehörenden Stämme auf acht gestiegen. Die Folge davon war, dass das Zahlwort sieben am Anfang bald fallen gelassen wurde und dass das schon unverständlich gewordene zweite und dritte Glied des Namenkomplexes als Selbstname in Gebrauch kam. Die ursprüngliche Form des Namens hat sich anscheinend eine Zeit lang in gebundenen Texten erhalten; sie wurde aber später schon fälschlich als „sieben magyarische Personen“ gedeutet und auf die angeblich sieben Anführer der Landnahmezeit bezogen.... Schon die ungarische Herkunft der Bezeichnung des altung. nomadischen Stammesverbandes zeugt dafür, dass der Ursprung dieser Organisation nicht auf Türken zurückgeführt werden kann, was vielfach angenommen wurde; auch die von dem Turkologen Németh vorgeschlagene halbtürkische Deutung des Namens *magyar* ist als vollkommen verfehlter Versuch abzulehnen. (Kap. V. 3).

Megjegyzés.

Térképvezetékünk forrásai: 1. H. Zimmerling életföldrajzi térképe, közzétéve a Klute-féle Handbuch d. geograph. Wiss. IV. Mitteleuropa-Osteuropa kötetében (1935, 336. 1.). _ 2. J. Radestock: „Pflanzengeographische Gliederung der Erde” című térképe. Megjelent az előbbi gyűjtemény „Allgemeine Geographie II.” c. kötetében (1933, 32/33. lap között). – 3. Karl Bertsch „Gesch. d. deutschen Waldes, Jena, 1940” című műben közzétett térképvezeték. – 4. A kókény elterjedési területére nézve Gr. Zichy Istvánnak „A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig” című művében közölt térképvezeték.